

Lymbus

Művelődéstörténeti Tár

V.

Szeged, SCRIPTUM KFT.
1994

A borítón *Christoph Plantinnak* a
De libero arbitrio et meritis bonorum operum
assertio catholica (Antwerpen, 1575)
című kiadványán használt nyomdászjelvénye
látható

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár V.

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
V.

Szerkeszti
MONOK ISTVÁN PETNEKI ÁRON

ISSN 0865-0632

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
V.

Szeged, SCRIPTUM KFT.
1994

Készült
a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Könyvtártudományi Tanszékén

Lektorok

Keveházi Katalin
Ötvös Péter

A mutatót összeállította

Zvara Edina

Megjelent
az OKTK „Kulturális és történelmi emlékeink
feltárása, nyilvántartása és kiadása”
programja keretében

TARTALOMJEGYZÉK

VARGA ANDRÁS: Az altdorfi egyetem magyar diákjai (1583–1718)	1
NÉMETH S. KATALIN: Felségárulás II. Rudolf udvarában – Ismeretlen német színjáték 1594-ből	21
SEBŐK MARCELL: Ambrosius Sebestyén levele Forgách Imrének (1597)	35
HÉJJAS ESZTER: Katonasors 1664-ben Magyarországon	47
UHL GABRIELLA: Gróf Rákóczi Erzsébet levelei Esterházy Pál herceghez (1671–1704)	51
BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND: Dokumentumok Johannes Leusden erdélyi kapcsolataihoz (1673–1699)	77
SCHWARZ KATALIN: Kósa Jenő magyar nyelvű klarissza rendtörténete 1768-ból	103
ÚJJ ANNA MÁRIA: Martinovics Ignác: Gyászbeszéd Aloisius de Capuano felett (1791)	145
Mutató	187

A peregrinatio Hungarorum történetírásában oly méltatlanul mellőzött altdorfi akadémia¹ — melynek falai között Szenci Molnár Alberttől Czwitinger Dávidig, Samuel Spillenbergtől Moller Dániel Vilmosig a magyar művelődéstörténet számos jeles képviselője gyarapította tudását — in nascitu szoros kapcsolatban állt a nürnbergi gimnáziummal.² A Melanchthon által szervezett és 1526-tól működő nürnbergi iskola ugyanis az ott megfordult kiváló tudósok — Joachim Camerarius, Helius Eobanus, Michael Roting és Johann Schöner — távozásával vagy halálával a 16. század közepétől lassú hanyatlásnak indult. Joachim Haller, a nürnbergi egyház és iskola akkori ephorusa — Camerarius tanácsára — a közeli Hersbruck, Engelthal és Altdorf városa közül ez utóbbit jelölte meg az újonnan alapítandó s a nürnbergi iskolát felváltó gimnázium székhelyéül. Az alapkövet 1571-ben rakták le és az iskola 1575. június 29-től fogadta az idelátogató diákokat; Péter-Pál napját egyébként a későbbiekben az intézet ünnepnapjává avatták. Az első rektort, Valentin Erythraeust (1521—1576) Strasbourgból hívták meg a gimnázium élére, aki Wittenbergben Luther és Melanchthon, Strasbourgban pedig Johann Sturm tanítványaként és retorikatanáráként vált nevezetessé, s akinek grammatikai, retorikai és ortográfiai műveit³ minden bizonnyal az altdorfi iskolában is szívesen forgatták. Az oktatás strasbourg-i szellemben folyt, amit egyrészt Erythraeus személye predesztinált, másrészt a délnémet intéze-

¹ MAY István: Az altdorfi egyetem magyar hallgatói. Irodalomtörténeti Közlemények 1966. 165—166. — Az erdélyi diákok jelenlétére lásd REIMESCH, Friedrich: Siebenbürgisch-deutsche Studierende an der Universität Altdorf aus den Matrikeln der Universität. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 64. 1941. 74—75.; SZABÓ Miklós—TONK Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521—1700. Szeged, 1992. /Fontes Rerum Scholasticarum 4./; a KOVÁCS József László tanulmányában hivatkozott feldolgozásokat mi itt külön nem citáljuk: Szenci Molnár Albert Altdorfban. = Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz. Szerk. CSANDA Sándor, KESERŰ Bálint. Szeged, 1978. /Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 4./

² WILL, Georg Andreas: Geschichte und Beschreibung der Nümburgischen Universität Altdorf. (Neudruck der 2. Ausgabe Altdorf 1801.) Aalen, 1975.

³ Allgemeine Deutsche Biographie. Hrsg. durch die historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. Bd. 1—55. Leipzig, 1875—1910. (a továbbiakban: ADB) Bd. 6. 335—336. — Műveit lásd Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts. Bd. 1—20. Stuttgart, 1983-1993. (a továbbiakban: VD 16) E 3890—3912.

tek Melanchthon halála után főként a sturmi iskolareform alapjain szerveződtek. Az altdorfi gimnáziumnak, melyet Erythraeus *De fine studiorum* című beszédével inaugurált, négy osztálya, úgynevezett curiája volt, melyekben a retorika, a dialektika, a grammatika és a *prima doctrina religionis christianae, virtutum, artium et disciplinarum* tananyagát adták elő. A praecceptorok — ahogy itt nevezték őket, moderatorok — mellett nemcsak musicus működött, hanem a vendégprofesszoroktól a teológia, a történelem, a matematika és a jog alapjait is elsajátíthatták a diákok.

A gimnázium Nürnbergből szervezett támogatása, a septem artes liberales magas fokú oktatása és a stipendiumok bőkezű adományozása nemcsak német földön, hanem Európa-szerte nevezetessé tette az iskolát: az első tanévben — amely egyben Erythraeus korai halálát hozta⁴ — 122 hallgató íratta be nevét az intézet anyakönyvébe. Nyilvánvaló tehát, hogy az altdorfi gimnáziumot egyetemalapítási célokkal szervezték. Az akadémiai rangra II. Rudolf 1578. november 6-án kibocsátott privilégiuma emelte, biztosítva a jogot arra, hogy az iskola baccalaureusokat és magistereket képezzen.

Az új akadémia első prokancellárja Joachim Camerarius fia, Philipp Camerarius volt, az elhalt Erythraeus helyét pedig Johann Thomas Freige (Frigius; 1543—1583)⁵ foglalta el a rektori székhelyen, aki görög grammatikai, retorikai, poétikai, logikai és egyetemes történeti tankönyveivel az oktatást is új alapokra helyezte. Friege 1568-ban Baselben nyerte el a doctori címet, s itt került kapcsolatba Petrus Ramus-szal, akinek munkáit a mester halála után sajtó alá rendezte. 1581-ig állt az altdorfi iskola élén, de rámista tanai miatt gyakorta került összetűzésbe részint alapvetően arisztotelianus, részint Ramust kryptokálvinizmussal vádoló tanártársaival.

Az akadémia mellett működő négyosztályos gimnázium úgynevezett seminariummá vált, amelyben a hallgatók a humaniorát tanulták s felkészültek a magasabb akadémiai ismeretek befogadására. Az osztályok évente — első alkalommal 1577. június 29-én — emblémával díszített ezüstmedáliát kaptak, amit a diákok rövid szónoklatban értelmeztek.⁶

⁴ Moritz Heling Erythraeus halálára írt *Oratio funebris de obitu Domini Rectoris* című gyászbeszédét lásd *Introductio novae scholae Aldorfianae Noribergensium, exposita aliquot doctorum virorum orationibus. Noribergae, in off. typographica Katharinae Theodorici Gerlachij relictæ viduæ, et hæredum Ioannis Montani, 1576. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (a továbbiakban: HAB) 394.90. Quod. (2).*

⁵ ADB Bd 7. 341—343. — Műveit lásd VD 16 F 2552—2608.

⁶ STOPP, Frederick John: *The emblems of the Altdorf academy. Medals and medal orations 1577—1626.* London, 1974.

Az intézet népszerűsége a következő évtizedekben sem csökkent. 1620—1621-ben, a harmincéves háború zivataros éveiben⁷ 221 diák immatrikulált; a gimnázium és az akadémia hallgatóinak száma így elérte a 600-700 főt. Az akadémiát végül II. Ferdinánd emelte egyetemi rangra 1622. október 3-án kiadott rendeletével. Ez a lépés egyszersmind politikai gesztus volt, amit Nürnberg városa az V. Frigyes pfalzi választófejedelem iránt tanúsított magatartásával érdemelt ki.⁸ Az egyetemi cím a már említett baccalaureusi és magisteri grádusok mellett nemcsak a licentiatusi és doctori fokozat adományozásának, hanem a poeta laureatus megkoronázásának privilégiumát is jelentette. Ez utóbbi dicsőség Wittenbergben, Kölnben, Tübingenben és másutt csak a graduált növendékeknek jutott osztályrészül.⁹ Az egyetemi privilégium kihirdetésére 1623 Péter-Pál napján, fényes külsőségek közepette került sor, az első doctori fokozatokat pedig ez év november 24-én adományozták. A gimnázium, amelynek látogatottsága a háborús évek és az ekkoriban pusztító pestis miatt mindinkább hanyatlott, a nürnbergi St. Aegidius-kolostorban foglalta el régi helyét.

Az egyetemi infrastruktúrát az intézet könyvtára tette teljessé. Alapjait 1598-ban Georg Siegel teológiai professzor hagyatéka vetette meg. A gyűjtemény az évek során tanárok, kurátorok, nürnbergi polgárok és hálás tanítványok adományaival gyarapodott. A diákok testi ápolásáról gyógyszerész és tánctanár, fegyelmezésükről pedig — a főiskola elfogult krónikása szerint *az egészséget nem veszélyeztető, sőt kifejezetten humanitárius* — carcer gondoskodott.¹⁰

Bár az intézet 1623-tól — Ferdinánd privilégiumának szavaival — studium universaleként működött, de facto egyetemmé csak a teológiai promóciós jog elnyerésével vált. Erre I. Lipót császár idején, 1697. június 29-én került sor. A teológiai fakultás egyébként kezdettől fennállt, az oktatást pedig a filozófia professzorai vállalták magukra. Forradalmi változást soha

⁷ ERNSTBERGER, Anton: Die Universität Nürnberg-Altendorf während des Dreissigjährigen Krieges in ihrem Bestande bedroht. = Bayerische Akademie der Wissenschaften. Sitzungsberichte. Phil.-hist. Klasse. 1966. H. 2. 19.

⁸ KUNSTMANN, Heinrich: Die Nürnberger Universität Altendorf und Bühnen. Köln—Graz, 1963. 16.

⁹ ZIEGLER, Caspar (praes.)—LEDERER, Michael Fridericus (resp.): Exercitatio de iuribus majestatis agens de jure erigendi academias, creandi doctores, licentiatos, magistratos, baccalaureos, poetas et notarios publicos. Wittebergae, Matthaeus Henckelius, 1673. HAB Li 10 058.

¹⁰ WILL i. m. 197.

nem ért meg és a 17. század szellemi áramlatai is érintetlenül hagyták; képviselőit a szigorú evangélikus doktrínesség jellemezte.¹¹ Az ordo venerandus professzora¹² volt Christoph Sonntag (?—1717), aki jeni tanulmányok után schleusingeni superintendensként, 1690-től pedig az altdorfi egyetem teológianáráként fungált. Kortársai szerint a görög nyelvet anyanyelvi szinten beszélte, teológiáját pedig híres jelmondata — *quo propior Luthero, eo melior Theologus* — illusztrálja. Itt tanított Johann Balthasar Bernhold (1687—1769), akit *Anacreon quasi redditus imitationibus variis* című munkája után keresztény Anacreonként tiszteltek, valamint Georg Zeltner (?—1738), a legismertebb altdorfi teológus és poligráf. Ez utóbbi Jenában és Kielben folytatott tanulmányok után 1695-től az altdorfi alumnusok inspektoraként, 1698-tól a metafizika tanáráként működött.¹³

A jogi fakultás (ordo magnificus) 1623-tól a 18. század végéig 675 licentiatusi és doctori fokozatot adományozott. Első professzorai¹⁴ között volt Hubert Giphanius (1534—1604), az Orleans-ban promoveált humanista. Hírnevét a Baselben 1570 körül megjelent Homeros-kiadása alapozta meg.¹⁵ Scipio Gentilis (1563—1616) Tübingen, Wittenberg és Basel egyetemét látogatta, s mint altdorfi jogtudóst a nürnbergi városi tanács tagjává választották. Irodalmi munkásságát Tasso *Gierusalemme liberata*-jának annotációja, Szent Pál egy levelének kommentálása és zsoltárparafrázisok sora fémjelzi.

Az orvosi fakultáson eleinte két, majd 1625-től három professzor oktatott, akik 1648-ig a filozófiai fakultás tanárai közül kerültek ki.¹⁶ Az itt nyújtott magas fokú képzést mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a kar 1626-tól botanikai kerttel, 1650-től pedig úgynevezett theatrum anatomicum-mal bővült. Az előbbit a német egyetemek hasonló intézményei között a legnagyobbként tartották számon, s növényeiről számos katalógus látott

¹¹ SCHEURL, Siegfried: Die theologische Fakultät Altdorf in Rahmen der werdenden Universität 1575—1623. Nürnberg, 1949. 186.

¹² A teológiai fakultás professzoraira lásd ZELTNER, Georgius: Vitae theologorum Altorpinorum a condita academia omnium una cum scriptorum recensu. Norimbergae et Altorpinae, apud haeredes Joh. Dan. Tauberi, 1722. München, Bayerische Staatsbibliothek 4Biogr. c. 187.

¹³ ADB Bd. 45. 52—53. — Önéletrajzát lásd ZELTNER i. m. 489.

¹⁴ ZEIDLER, Carolus Sebastian: Vitae professorum juris, qui in academia Altdorffina ... vixerunt. Norimbergae, Petrus Monath, 1770.

¹⁵ VD 16 H 4657.

¹⁶ FLESSA, Dorothee: Die Professoren der Medizin zu Altdorf von 1580—1809. Berlin, 1969.; SAUER-HAEBERLEIN, Karin: Personalbibliographien der Professoren der Medizin zu Altdorf von 1580—1809. Erlangen, 1969.

napvilágot. Az utóbbit az antik amfiteátrumok mintájára építették, ahol a professzorok kezdetben táblákkal, később preparátumokkal szemléltették az előadást.¹⁷

A leglátogatottabb a filozófiai fakultás, az ordo amplissimus volt. A 18. század végéig 274 baccalaureus- és 618 magisterjelöltet bocsátott nyilvános vizgára. A más egyetemet nem járt, újonnan érkező diákok, az úgynevezett beanusok előbb a fakultás dékánja előtt adtak számot az alapfokú ismeretekről, s csak ezután írta be nevüket a rektor az egyetem anyakönyvébe.¹⁸ Az oktatást Friege idejében — mint láttuk — a rámista filozófia jellemezte, amit később Aristoteles tanítása váltott fel. A kartézianus filozófia, amelyet — mint minden új szellemi áramlatot — különösen veszélyesnek tartottak, nem talált követőre, sőt 1678-tól rendeletben terelték a professzorokat az aristotelesi ösvényre. A tanárok közül számunkra különösen Johann Praetorius (1537—1616) fontos, aki a Wittenbergben letett magisteri vizsga után 1571-től az anyaegyetemen, majd öt évvel ezután Altdorfban a matematika professzoraként fungált. Neves asztronómus volt — *astronomus insignis, vanitatis astrologiae osor acerrimus* —, de gazdag irodalmi munkásságából nyomtatásban kevés, kéziratban annál több maradt fenn. Bécsben szoros kapcsolatba került Dudith Andrással, ezt a vele folytatott levelezése is bizonyítja. Jacques August de Thou (Thuanus), a *Historiae sui temporis* című ötkötetes kortörténeti munka¹⁹ szerzője művének Dudith Andrásról szóló részeit előbb Praetoriusszal lektoráltatta. Philipp Scherbe (?—1605), Michael Piccart (1574—1620) és Ernst Soner Aristoteles-magyarázatait a kortársak a legjobbak között tartották számon. Soner (1572—1605) 25 évesen maxima cum laude lépett elő filozófiai magisterré s mint a fizika és az orvostudomány tanára 1605-ben került az elhalt Scherbe helyére. Aristoteles *Metaphysicájához* írt kommentárja Paul Felvinger szigorú lektorálásával látott napvilágot, de a szerző kryptosocinianus nézetei miatt így sem örvendett népszerűségnek. Ez utóbbi irányzat éppen Soner tanszékén jelent meg az 1610-es években, s

¹⁷ RÖHRICH, Heinrich: *Theatrum anatomicum, Hortus medicus und Laboratorium chymicum, die erste Institute der Medizinischen Fakultät der Universität in Altdorf. = Sitzungsberichte der Physikalisch-medizinischen Societet zu Erlangen.* Bd. 83/84. 1964—1969. 4—17.

¹⁸ *Qui ritu depositionis alibi functi non sunt, eo ante inscriptionem heic defunguntor, aut pretium pro eo solvunt. Ad absolutionem, quam vocant a Beanismo, Decanus Facultatis Philosophicae adhibetor, nec alii se ingeruntor.* Vö. WILL i. m. 101.

¹⁹ THUANUS, Jacobus Augustus: *Historiarum sui temporis ab anno Domini 1543 usque ad annum 1607 libri CXXXVIII.* Parisiis, 1604—1608.

számos professzor és diák — köztük az 1614-ben immatrikulált kolozsvári származású Matthias Rhaw²⁰ — ellen indult eljárással sikerült a nürnbergi városatyáknak elfojtaniuk.²¹ Theodor Hackpan (1607—1659) — bár akadémiai fokozattal nem rendelkezett — előbb Jena, majd Altdorf egyetemén volt a filozófia és a keletei nyelvek tanára. Az altdorfi egyetemi nyomda számára héber, szír és arab betűkészetet szerzett, hogy műveit ily módon kinyomtathassa. A rabbinikus írásokból is merített teológiai munkái közül legnevezetesebb a Szentírás nehezen értelmezhető helyeiről írt könyve.

A pozsonyi származású polihisztor, Moller Dániel Vilmos Wittenbergben, Leipzigban, Strassburgban és Altdorfban folytatott retorikai, poétikai, filológiai, jogi és orvosi tanulmányokat. Európai körútja után 1674. október 27-től a történelem és a metafizika tanáráként működött Altdorfban, ahol csaknem 160 disputációja és disszertációja került ki az egyetemi nyomda sajtója alól. Húszesztendős itteni működése alatt számos tudományos társaság, így az olasz Societas Recuperatorum, a német Academia Naturae Curiosorum és a Historische Reichskolleg választotta tagjává.²²

Altdorf egyeteme — bár Wittenberg, Jena, Leipzig vagy Strasbourg népszerűségét soha nem szárnyalta túl — Európa keleti feléből is népes diáksereget vonzott. Elsősorban lengyelek és csehek folytattak itt tanulmányokat, ám az előbbieket 1616-tól Nürnberg már említett socinianizmus-ellenessége miatt, az utóbbiak 1650 után a cseh ellenreformációs törekvések sikerével mind kevesebb számban látogattak ide.²³ Jegyzékünkben a magyarországi és erdélyi diákok jelenlétét kívánjuk 1720-ig dokumentálni. Az életutak összefonódásának, az altdorfi örökségnek a feltárása egy majdani monográfia szerzőjének feladata lesz.²⁴

²⁰ VARGA András: Socinianus magyarok az altdorfi egyetemen. Szeged, 1993. (Kézirat).

²¹ ZELTNER, Georgius: Historia Crypto-Socinismi Altorfinae quondam academiae infestis arcana, ex documentis maximam partem msstis ita adornata. Lipsiae, 1729. HAB Tq 1377.; CACCAMO, Domenico: Ricerche sul Socinianismo in Europa. Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance. 26(1964) 573-607.; KESERŰ, Bálint: Heterodoxie und Späthumanismus im östlichen Mitteleuropa. = Das Ende der Renaissance. Europäische Kultur um 1600. Hrsg. v. August BUCK und Tibor KLANICZAY. Wiesbaden, 1987. /Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung 6./ 59.

²² KUNSTMANN i. m. 176—181.

²³ KUNSTMANN i. m.; HUDAK, Adalbert: Die Beziehungen der Universität Altdorf zu Südosteuropa. = Altnürnberger Landschaft 15. 1966. H. 3. 53—62.

²⁴ STEINMEYER, Elias: Die Matrikel der Universität Altdorf. I. Theil: Text. II. Theil: Register. Würzburg, 1912. (Reprint: Nedeln/Liechtenstein, 1980.)

	1583,	X,	Georgius Schatheny, Ungarus, famulus
		XII, 28	Marcus Begnerus, Coronensis Transylvanus
	1589,		Winter Johann. Julius, Nouocomiensis
	1591,	V, 2	Valentinus Restius, Zepusius
	1592,	VI,	Matthias Costius, Tzibiniensis Transylvanus
	1595,	VII, 2	Samuel Spillenburgius, Leuschouiensis Scepusius
	1596,	IX, 29	Johannes Budakerus, Transsylvanus
	1598,	VIII, 17	Simon Stranskj, Kaschowinus
	1603,	I, 26	Albertus Molnar, Szenciensis Vngarus (<i>Megjegyzés: gratis ob paupertatem optimis testimonijs comprobata in scriptis</i>)
(10)	1608,	VII, 3	Wolfgang. Hofer, Oedenburgensis
		XI, 25	Laurentius Filtisch
			Thomas Wiccy Claudiopolitani
			Stephanus Baczy Transylvani
	1611,	XI, 16	M. Petrus Fradelius, Schemnicensis, Professor. Prag.
(15)	1613,	IV, 19	David Holtschuherus, Patricius Noricus Cronaviensis in Hungaria natus
	1614,	II, 7	Matthias Rhau, Claudiopolit. Transylv.
		X, 14	Stephanus Rasor
			Johannes Szilagius Ungari
			Stephanus Conradus
(20)		XII, 1	Jacobus Barbaritz, Schemnicens. Ungar, Pharmacopoeus
	1615,	VII, 8	Jacobus Kampmacher, Cremnizensis Vngar., gratis
	1616,	X, 21	Stephanus Politorius, Transylvanus
	1619,	V, 27	Georg Roht, Saxo Transylvanus
		VI, 10	Georgius Roth, Ungarus
(25)	1621,	II, 24	Georgius Pellionis Onadi, Hungarus. Alias. Georgius Onadi
			Georgius Kisillyes, Hung. — Georgius Caroli
			Johannes Fabri Göncinus, Hung. — Johannes Gönci
			Emericus Czoviz Mindszenti, Hung. — Emericus Mindzenti
			Georgius Czulai, Transsylvanus Hung. — Georgius Czulai

- (30) Michael Bodo Simandi, Hung. — Michael Simandi
 1625, V, 23 Martinus Schödelius, Posoniensis Pano.
 1629, VI, 21 Andreas Graffius Saxo Transsilvanus
 VII, 20 Georgius Fabritius, Saxo-Transylvanus
 26 Thomas Kochius, Mediensis Saxo-Transylvanus
- (35) Johannes Czeckius, Orbocensis Transylvanus
 1631, IV, 25 Michael Johannes Mosleher, Ungarus Schemnicensis
 1633, VIII, 20 Georgius Grad, Oedenburgensis Hungarus
 1636, XI, 22 Stephanus Lutsch, a Clausenburg Trans.
 Johannes Nyreo, a Clausemburg Transylv.
- (40) 1640, VIII, 29 Georgius Düranthall, Novizolio-Hungarus
 1643, IV, 16 Georgius Poch, Semproniensis Hungarus
 Georgius Stockhinger, Semproniensis Hungarus
 1644, IV, 8 Matthias Zimmermannus, Epperi. Ungar.
 1645, VI, 1 Joannes Feyerabent, Rohonciensis Ungarus
- (45) VII, 19 Johann. Melchioris de Zuanna, Ödenburgo Ungarus
 1647, IX, 12 Casparus Kögll, Boson. Hungarus
 1649, VI, 17 Matthias Rauch, Sempronio-Hungarus
 VIII, 17 Georgius Polani, Sempronio Hungarus
 X, 14 Henricus Adolphus Höffer, Posonio Hungarus
- (50) 1651, V, 1 Stephanus Pamer, Sempronio Ungarus, jurav.
 1652, VI, 18 Casparus Hain, Leuchoviensis, Nob. Ungarus
 X, 5 Johannes Ernestus Auer, Poson. Hungarus
 Johann. Jacob. Auer, Poson. Hung.
 1654, IV, 15 Paulus Jacobus Reisinger, Semproniens. Nob.
- (55) VII, 31 Johannes Baptista Föggler, Semproniensis Hungarus
 IX, 24 Johannes Ambrosii, Ginzino-Hungarus
 1655, V, 21 Stephanus Andreae, Cibinio-Transylvanus
 VI, 14 Andreas Huldreich, Transylvanus
 IX, 21 Christianus Heuchelin, Posoniensis Ungar.
- (60) XI, 8 Johannes Vyttniedy, Hungarus Semproniensis
 Johannes Losi, Jaurino-Hungarus
 1656, I, 29 Paulus Leitz, Posoniensis
 II, 1 Andreas Regis, Helta Transylvanus
 IV, 26 Wilhelmus Fischer, Posonio-Hungarus

- (65) 30 Johannes Pancratius, Sabeso-Transylvanus
Michael Grolmayer, Helta Transylvanus
V, 27 Gregorius Gruber, Ungarus Gynziensis
VI, 17 Georgius Keslerus, Nagij Schenckens. Transyl-
vanus (ugyanitt: 1657, I, 12, Georgius Keslerus,
Transylvanus, ante inscriptus juravit tantum,
gratis)
Paulus Keslerus, Nagij Schenckens. Transylva-
nanus
- (70) VIII, 5 Johannes Jacobus Ludwig, Poseniensis Hungarus
IX, 4 Christophorus Schaundorffer, Poseniensis
Ungarus
1657, VII, 8 Georgius Gerhard, Cibiniensis Transylvanus
Georgius Brenner, Cibiniensis Transylvanus
IX, 8 Simon Johannes Rihelius, de Szebben Transyl-
vanus
- (75) **1658,** I, 17 Johannes Kischius, Cibinio-Transylvanus
20 Petrus Weinrichius, Cibinio-Transylvanus
1659, IV, 8 Matthaëus Binder, Cibinio-Transylvanus
Andreas Herbert, Helta Saxo Transylvanus
Blasius Henricus, Nagyschenkensis Saxo-
Transylvanus
- (80) V, 14 Michael Benedicti, Rupensis Saxo Transylvanus
VI, 30 Laurentius Toppeltinus, Medgyesi Saxo Transyl-
vanus
IX, 2 Carolus Rayger, Poseniensis Hungarus
21 Johannes Bintzich, Streitphordia Transylvanus
Johannes Zillius, Nagyschenckensis Transylva-
nanus
- (85) Simon Acknerus, Jacobitano Transylvanus
Johannes Markelius, Schesburga Saxo Transylv.
X, 31 Georgius Somogy von Günss aus Ungarn
XI, 24 Christianus Pihringer, Posonio Hungarus
XII, 5 Johannes Andreas Hartleitner, Koepensis
Ungarus
- (90) **1661,** IV, 17 Johann. Georg. Resch, Semproniensis Hungarus
V, 20 Adamus Zieglerus, Cibin. Saxo Transylvanus
VI, 8 Joh. Andreas Schubertus, Semproniensis
10 Jacobus Stainerus Semproniens. Hungarus
18 Samuel Gerber, Poseniensis

- (95) VII, 24 Georgius Christophorus Stephani, S. Georgi Hungarus (ugyanitt: 1667, V, 3, Georgius Christophorus Stephani, S. Georgio-Hungarus (ante inscriptus))
- VIII, 25 Matthias Adam, Semproniensis Hungarus
- IX, 22 Johann Stainerus Semproniens. Hungarus
- 1662, II, 18 Aegidius Ludovicus Prisomannus, Sempron. Hungarus
- Jacobus Erhardus Preining, Sempronio-Hungarus
- (100) IX, 6 Georg. Ericus Müllner, e Pan. Posen.
- Johann Bertoti, e Pan. Füleck
- 1664, XI, 12 Paulus Puchala, Nimet Lyptscha-Hungarus
- XII, 19 Martinus Herrmannus, Corona-Transylvanus Nobil.
- 1665, II, 7 Johannes Gündesch, Cibinio-Transylvanus
- (105) III, 21 Paulus Wehrmerus, BIRTHALBINO-Transylvanus
- IV, 29 Thomas Vietor, Bonosdorffensis Transylvanus
- VI, 28 Lucas Herrmannus, BIRTHALBINO-Transylvanus
- Valentinus Franck, Cibinio-Transylvanus
- Petrus Melas, Meschendorffino-Transylvanus
- (110) X, 10 Georgius Preisegger, Semproniensis Hungarus (abivit: 1667, V, 9)
- 1666, VI, 27 Johannes Czekelius Schäsburg.
- Georgius Kraus Transylvani
- VII, 2 Johannes Jeremiae, Cibinio-Transylvanus
- 15 Petrus Honnius, Mediesa Transylvanus
- (115) Bartholomaeus Filkenius, Schesburgo-Transylvanus
- VIII, 30 Johann. Andreas Lochner, Sempron. Hungarus
- XII, 21 Tobias Fleischer, Cibinio-
- Michael Bart, Cibinio- Transylvani
- Michael Dürr, Schwichiviensis
- (120) 1667, IV, 20 Paulus Carolus Waldmann dictus Geyger, Posoniens. (ugyanitt: 1671, VII, 13, Paulus Carolus Waldmann dictus Geiger, Posonio-Hungarus)
- IX, 14 Johann. Andreas Dobner, Semproniens. Hungar.
- X, 10 Christophorus Spindler, Posoniensis Pannon.
- 1668, IV, 26 Bartholomaeus Fabri, Apposdorffensis
- Georgius Vietoris, Martiniano-Transylvani
- (125) XI, 2 David Zwittinger, Schemnicio Hungarus

			Paulus Francisci, Corona Transilvanus
	1669,	III, 20	
	1670,	X, 17	Georgius Simonius, Cibiniensis Hungarus Transylvanus
			Andreas Kesslerus, Groschenkar. Transylvanus
		21	Martinus Satler, Coronensis Transylvanus
(130)		27	Elias Welligrand, Posoniensis
	1671,	I, 6	Stephanus Roth, Bistricio-Transylvanus
			Michael Bertleffius, Musna Transylvanus
			Matthias Braschius, Sabeso-Transylvanus
			Johannes Heilmannus, Bistricio-Transylvanus
(135)		VII, 19	Wolfgangus Fridericus de Hohenwardt, Hungarus
		X, 21	Daniel Lechner, Poson. Pann.
	1672,	III, 15	Paulus Chrestels, Corona Transylvanus
	1673,	IV, 24	Johannes Mayer, Modra-Hungarus
		28	M. Daniel Guilielmus Moller, Hung. Poson.
(140)	1674,	V, 4	Carolus Theophilus Rottner a Weyher, Posoniensis
			Christophorus Ferdinandus Rottner a Weyher, Posoniensis
		VII, 2	Andreas Löw, Semproniensis Hungarus
			Christophorus Löhnerus, Semproniensis Hungarus (ugyanitt: 1680, X, 14, Christophorus Löhner, Semproniensis Hungarus)
		VIII, 29	Andreas Simonis, Posonio-Hungarus
(145)	1675,	V, 12	Johannes Christophorus Planckhenauer, Köpschin Hungarus
			Johannes Endres, Sempronio-Hungarus
			Ferdinandus Dobner, Sempronio-Hungarus
	1676,	II, 18	Johannes Honius, Seidna-Transylvanus
		VI, 28	Johannes Baptista Röschel, Sempronio Hungarus
(150)	1677,	V, 12	Johannes Gerhardus, Modra-Hungarus
	1680,	VI, 14	Gabriel Sculteti alias Lehotzky, Seleceno-Hungar., gratis
		X, 4	Georgius Löhner, Sempronius-Hungarus
		8	Johannes Christophorus Melchioris de Zuanna, Sempronio-Hungarus
			Daniel Blasius, Sulovio-Hungarus
(155)		X, 11	Petrus Daniel Melchioris de Zuanna, Sempronio-Hungarus

	1681,	VII,	5	Johannes Meltzelius Caesareoforensis Hungarus, gratis
		X,	15	Johannes Christophorus Thill, Poson., Hungarus
	1682,	VII,	15	Christophorus Daniel Mezger, Poson. Hungarus
	1683,	X,	2	Martinus Seraldu, Corona Transylvanus
(160)	1685,	V,	12	Michael Weber, Pösinga-Hungarus (ugyanitt: 1688, I, 17; Michael-Weber, Pesinga Hungarus, inscr.)
		VII,	13	Johannes Christophorus Burgstaller, Hungarus
	1688,	XI,	14	Johannes Kelpius, Daliensis Saxo Transylvanus
				Johannes Ferdinandus Weissbeck, Königsdorff. Hungarus
	1690,	VIII,	4	Georgius Hovert, Transylvanus
(165)	1693,	IV,	7	Carolus Otto Moller, Posonio-Ungarus
	1694,	VIII,	23	Samuel Vest, Cibinio Transylvanus
		X,	2	Christophorus Honorius, Sempronio Hungarus, alias Comes de Windischgraz, qui ex Instituto parentis ita se inscripsit
	1696,	I,	14	Johannes Jöstl, Topschens. Hungarus, propter extremam pauperiem gratis
	1698,	V,	28	Elias Augustinj, Nobilis Hungarus Schemniz
(170)	1699,	VI,	27	Johannes Greffius, Cibinio Transylvanus
	1702,	V,	2	Johannes Kövesdi, Sempronio-Hungarus
	1709,	VI,	10	Samuel Wilhelm Beyer, Modra-Hungarus, gratis
	1711,	IV,	29	Abraham. Aegidius Dobnerus, Semproniensis
	1712,	IV,	28	Andreas Christoph. Wider, Pos.-Hung.
(175)	1713,	V,	6	Samuel Küttel, von Günss, Pharmacop.
		X,	27	Leopoldus Artner Hungarus
	1714,	III,	14	Melchior
				Andreas Szirmay Hungar. Zempleniensis
				Adamus
(180)	1714,	III,	14	Paulus Aldasy, ex Comit. Neograd., gratis
	1716,	VI,	4	Jacob. Wlfg. Fölsey, Ungarus Ogganensis
	1718,	XII,	9	Andreas Kleinroth, Rutzino Hungarus

Névmutató

Varga András: Az altdorfi egyetem magyar diákjai (1583—1718) című közleményéhez

Acknerus, Simon 85	Fabri, Bartholomaeus 123
Adam, Matthias 96	Fabritius, Georgius 33
Aldasy, Paulus 180	Feyerabend, Johannes 44
Ambrosii, Johannes 56	Filkenius, Bartholomaeus 115
Andrae, Stephanus 57	Filstich, Laurentius 11
Artner, Leopoldus 176	Fischer, Wilhelmus 64
Auer, Johannes Ernestus 52	Fleischer, Tobias 117
Auer, Johannes Jacobus 53	Föggler, Johannes Baptista 55
Augustini, Elias 169	Fölsey, Jacobus Wolfgangus 181
Baczy, Stephanus 13	Fradelius, Petrus 14
Barbaritz, Jacobus 20	Francisci, Paulus 126
Bart, Michael 118	Franck, Valentinus 108
Begnerus, Martinus 2	Gerber, Samuel 94
Benedicti, Michael 80	Gerhard, Georgius 72
Bertleffius, Michael 132	Gerhard, Johannes 150
Bertoti, Johannes 101	Gönci, Johannes 27
Beyer, Samuel Wilhelm 172	Grad, Georgius 37
Binder, Matthaeus 77	Graffius, Andreas 32
Bintzich, Johannes 83	Greffius, Johannes 170
Blasius, Daniel 154	Grolmayer, Michael 66
Braschius, Matthias 133	Gruber, Georgius 67
Brenner, Georgius 73	Gündesch, Johannes 104
Budakerus, Johannes 7	Hain, Casparus 51
Burgstaller, Johannes	Hartleitner, Johannes Andreas 89
Christophorus 161	Heilmannus, Johannes 134
Caroli, Georgius 26	Heinricus, Blasius 79
Chrestels, Paulus 137	Herbert, Andreas 78
Conradus, Stephanus 19	Herrmannus, Lucas 107
Costius, Matthias 5	Herrmannus, Martinus 103
Czekelius, Johannes 111	Heuchelin, Christianus 59
Czekius, Johannes 35	Höffer, Henricus Adolphus 49
Czulai, Georgius 29	Hofer, Wolfgangus 10
Dobner, Ferdinandus 147	Hohenwardt, Wolfgangus
Dobner, Johannes Andreas 121	Fridericus de 135
Dobner, Abrahamus Aegidius	Holtschuherus, Davidus 15
173	Honius, Johannes 148
Düranthall, Georgius 40	Honnus, Petrus 114
Dürr, Michael 119	Honorius, Christophorus 167
Endres, Johannes 146	Hovert, Georgius 164

Huldreich, Andreas 58
 Jeremiae, Johannes 113
 Jöstl, Johannes 168
 Julius, Johannes 3
 Kampmacher, Jacobus 21
 Kelpius, Johannes 162
 Keslerus, Andreas 128
 Keslerus, Georgius 68
 Keslerus, Paulus 69
 Kischius, Johannes 75
 Kleinroth, Andreas 182
 Kögll, Casparus 46
 Kövesdi, Johannes 171
 Kochius, Thomas 34
 Kraus, Georgius 112
 Küttel, Samuel 175
 Lechner, Daniel 136
 Leitz, Paulus 62
 Löhner, Georgius 152
 Löhner, Christophorus 143
 Löw, Andreas 142
 Lochner, Johannes Andreas 116
 Losi, Johannes 61
 Ludwig, Johannes Jacobus 70
 Lutsch, Stephanus 38
 Markelius, Johannes 86
 Mayer, Johannes 138
 Melas, Petrus 109
 Melchioris de Zuanna, Johannes
 45
 Melchioris de Zuanna, Johannes
 Christophorus 153
 Melchioris de Zuanna, Petrus
 Daniel 155
 Meltzelius, Johannes 156
 Mezger, Christophorus Daniel
 158
 Mindzenti, Emericus 28
 Moller, Carolus Otto 165
 Moller, Daniel Guillelmus 139
 Molnar, Albertus 9
 Mosleher, Johannes Michael 36
 Müllner, Georgius Ericus 100
 Nyreo, Johannes 39
 Onadi, Georgius 25
 Pamer, Stephanus 50
 Pancratius, Johannes 65
 Pihringer, Christianus 88
 Planckhenauer, Johannes
 Christophorus 145
 Poch, Georgius 41
 Polani, Georgius 48
 Politorius, Stephanus 22
 Preining, Jacobus Erhardus 99
 Preisegger, Georgius 110
 Prisomannus, Aegidius
 Ludovicus 98
 Puchala, Paulus 102
 Rasor, Stephanus 17
 Rauch, Matthias 47
 Rayger, Carolus 82
 Regis, Andreas 63
 Reisinger, Paulus Jacobus 54
 Resch, Johannes Georgius 90
 Restius, Valentinus 4
 Rhau, Matthias 16
 Rihelius, Simon Johannes 74
 Röschel, Johannes Baptista 149
 Roht, Georgius 23
 Roth, Stephanus 131
 Roth, Georgius 24
 Rottner a Weyher, Carolus
 Theophilus 140
 Rottner a Weyher, Christophorus
 Ferdinandus 141
 Satler, Martinus 129
 Schatheny, Georgius 1
 Schaundorffer, Christophorus 71
 Schödelius, Martinus 31
 Schubertus, Johannes Andreas 92
 Sculteti, Gabriel 151
 Seraldus, Martinus 59
 Simandi, Michael 30
 Simonis, Andreas 144
 Simonius, Georgius 127
 Somogy, Georgius 87
 Spillenburgius, Samuel 6
 Spindler, Christophorus 122
 Stainerus, Jacobus 93
 Stainerus, Johannes 97

Stephani, Georgius Christophorus
95
Stockhinger, Georgius 42
Stranskj, Simon 8
Szilagius, Johannes 18
Szirmay, Adamus 179
Szirmay, Andreas 178
Szirmay, Melchior 177
Thill, Johannes Christophorus 157
Toppeltinus, Laurentius 81
Vest, Samuel 166
Vietor, Thomas 106
Vietoris, Georgius 124
Vytniedy, Johannes 60
Waldmann, Paulus Carolus 120
Weber, Michael 160
Wehrnerus, Paulus 105
Weinrichius, Petrus 76
Weissbeck, Johannes Ferdinandus
163
Welligrand, Elias 130
Wiccy, Thomas 12
Wider, Andreas Christophorus
174
Zieglerus, Adamus 91
Zillius, Johannes 84
Zimmermannus, Matthias 43
Zvittinger, David 125

Származási helyek mutatója
Varga András: Az altdorfi egyetem magyar diákjai (1583—1718)
című közleményéhez

- Alsóbajom (Boian, Bonnesdorf;
 Bönosdorffium) 106
 Apátfalva *vide* Szászapátfalva
 Apposdorffium *vide*
 Szászapátfalva
 Bazin (Pezinok, Bözinga;
 Pösinga) 160
 Berethalom (Biertan, BIRTHALM;
 BIRTHALBINUM) 105, 107
 Beszterce (BISTRITA, BISTRITZ;
 BISTRICIUM) 131, 134
 Besztercebánya (BANSKA BYSTRICA;
 NOVISOLIUM) 40
 BIRTHALBINUM *vide* Berethalom
 BISTRICIUM *vide* Beszterce
 Bönosdorffium *vide* Alsóbajom
 Bosonium *vide* Pozsony
 Brassó (ORASUL, KRONSTADT;
 CORONA) 2, 103, 126, 129,
 137, 159
 Caesareoforum *vide* Késmárk
 Cassovia *vide* Kassa
 Cibinium *vide* Szeben
 CLAUDIOPOLIS *vide* Kolozsvár
 Corona *vide* Brassó
 CREMNICIUM *vide* Körmöcbánya
 CROSNAVIA *vide* Rozsnyó
 DALIUM *vide* Szászdálya
 Dobsina (Dobschau) 168
 Eperjes (Presov) 43
 Erdély (Siebenbürgen;
 TRANSYLVANIA) 7, 22—23,
 29, 32—33, 164
 Fülel 101
 Ginzium, Gynzium *vide* Kőszeg
 Gönc 27
 Grossschenk *vide* Nagysink
 Güns *vide* Kőszeg
 Győr (Raab; Jaurinum) 61
 Helta *vide* Nagydisznód
 Hungaria *vide* Magyarország
 Igló (Spisská Nová Ves, Neudorf;
 Novocome) 3
 Jacobitanum *vide* Jakabfalva
 Jakabfalva (Jacobi, Jakobsdorf;
 Jacobitanum) 85
 Jaurinum *vide* Győr
 Kaschowia *vide* Kassa
 Kassa (Kosice, Kassau; Cassovia)
 8
 Késmárk (Kezmarok;
 Caesareoforum) 156
 Királyfalva (Craiesti, Königsdorf;
 Königsdorffium) 163
 Klausenburg *vide* Kolozsvár
 Kolozsvár (Cluj, Klausenburg;
 CLAUDIOPOLIS) 11—13, 16,
 38—39
 Kőhalom (Rupea, Repe; Rupes)
 80
 Königsdorffium *vide*
 Királyfalva
 Köpcse (Köpschin; Köpschinum)
 89, 145
 Köpschinum *vide* Köpcse
 Körmöcbánya (Kremnica,
 Kremnitz; Cremnicium) 21
 Kőszeg (Güns, Ginsium) 56, 67,
 87, 175
 Leutschovia *vide* Lőcse
 Lőcse (Levoca; Leutschovia) 6,
 51
 Magyarország (Ungarn;
 Hungaria, Pannonia) 1, 18—
 19, 24—28, 30, 135, 161
 Makó 17

- Martinium *vide* Mártonfalva
 Mártonfalva (Metis, Martinsdorf;
 Martinium) 124
 Medgyes (Medias, Mediasch;
 Media) 81, 114
 Media *vide* Medgyes
 Meschendorffium *vide* Mese
 Mese (Mesendorf, Meschendorf;
 Meschendorffium) 109
 Mirkvásár (Mercheasa, Streitfort;
 Streitphordia) 83
 Modor (Modra) 138, 150, 172
 Modra *vide* Modor
 Musna, Muzsna *vide*
 Szászmusna
 Nagydisznód (Cisnadie, Heltau;
 Helta) 63, 66, 78
 Nagymihály (Mihalovce) 177—
 179
 Nagysink (Cincul Mare,
 Grossschenk) 68—69, 79,
 84, 128
 Németlipcse (Partizanska Lupca)
 102
 Novisolium *vide*
 Besztercebánya
 Oedenburgum *vide* Sopron
 Ogganum *vide* Okány
 Okány (Ogganum) 181
 Orbo *vide* Szászorbó
 Pannonia *vide* Magyarország
 Poltár 180
 Posonium *vide* Pozsony
 Pozsony (Bratislava, Pressburg;
 Posonium) 46, 49, 52—53,
 59, 62, 64, 70—71, 82, 88,
 94, 100, 120, 122, 130, 136,
 139—141, 144, 157—158,
 165, 174
 Pösinga *vide* Bazin
 Rohonc (Rohoncinum) 44
 Rozsnyó (Roznava; Crosnavia)
 15
 Rupes *vide* Kőhalom
 Ruszkin (Javorina; Rutzinum)
 182
 Rutzinum *vide* Ruszkin
 Sabesium *vide* Szászsebes
 Sanctum Georgium *vide*
 Szentgyörgy
 Scepusium *vide* Szepesség
 Schaesburgum *vide* Segesvár
 Schemnicium *vide*
 Selmecebánya
 Schwichivium *vide* Sövénység
 Segesvár (Sighisoara,
 Schaessburg; Schaesburgum)
 86, 111—112, 115
 Seidna *vide* Zsidve
 Seleceum *vide* Szelec
 Selmecebánya (Banska Stiavnica,
 Schemnitz; Schemnicium)
 14, 20, 36, 125, 169
 Sempronium *vide* Sopron
 Siebenbürgen *vide* Erdély
 Sopron (Ödenburg; Sempronium)
 10, 41—42, 45, 47—48, 50,
 54—55, 60, 90, 92—93,
 96—97, 98—99, 110, 116,
 121, 142—143, 146—147,
 149, 152—153, 155, 171,
 173
 Sövénység (Fiser, Schweischer;
 Schwichivium) 119
 Streitphordia *vide* Mirkvásár
 Sulovium *vide* Szulin
 Szászapátfalva (Apos, Abtsdorf;
 Apposdorffium) 123
 Szászdálya (Daia, Denndorf;
 Dalium) 162
 Szászmusna (Musna; Meschen)
 132
 Szászorbó (Girbova, Uerbegen;
 Orbo) 35
 Szászsebes (Sebes, Mühlbach;
 Sabesium) 65, 133
 Szeben (Sibiu, Hermannstadt;
 Cibinium) 5, 57, 72—77, 91,

104, 108, 113, 117—118,
127, 166, 170
Szelec (Selce, Selecenum) 151
Szempc (Senec, Wartberg) 9
Szentgyörgy (Sanctum
Georgium) (több hasonló
nevű település ismert) 95
Szepesség (Spis, Zips;
Scepusium) 4

Szulin (Sulin; Sulovium) 154
Topschina *vide* Dobsina
Transsylvania *vide* Erdély
Tzibinium *vide* Szeben
Ungaria, Ungarn *vide*
Magyarország
Zepusium *vide* Szepesség
Zsidve (Jidvei, Seiden; Seidna)
148

Zusammenfassung

András VARGA: Ungarische Studenten an der Universität Altdorf (1563—1750)

Die Geschichte der Altdorfer Akademie steht mit der des Gymnasiums in Nürnberg im engsten Zusammenhang. In diesem Gymnasium wurde ab 1526 im Sinne von Melanchthons Schulordnung unterrichtet. Als das Gymnasium ab der Mitte des 16. Jahrhunderts allmählich an Bedeutung verlor, wurde 1575 eine neue Schule in Altdorf bei Nürnberg gegründet, die dann 1578 von dem Kaiser Rudolf II. den Rang einer Akademie erhielt. Die neue Schule war in und außer Deutschland besonders beliebt, laut Matrikel hatte sie schon in dem ersten Jahr 122 Studierende. In diesem Aufsatz werden zunächst die Professoren, die Lehrveranstaltungen sowie die Geschichte der Schule vom *gymnasium illustre* zur Universität (bis 1697) kurz vorgestellt. Obwohl die Universitäten in Wittenberg, Jena, Leipzig und Straßburg wesentlich größere Anziehungskraft hatten, war die Altorfer Universität für die Studierenden aus Ostmitteleuropa auch von wichtiger Bedeutung. Die Anzahl von polnischen und böhmischen Studenten war bis zum Jahr 1616 bzw. etwa 1650 besonders beträchtlich, nach der antisozialen Wende der städtischen Religionspolitik und den ersten Anstößen der Gegenreformation in Böhmen nahm aber diese Frequenz selbstverständlich ab. Der allgemeinen Charakteristik der Altorfer Akademie (dann Universität) folgt die Liste der ungarischen und siebenbürgischen Studenten in Altdorf bis zum Jahre 1720.

NÉMETH S. Katalin
Felségárulás II. Rudolf udvarában
Ismeretlen német színjáték 1594-ből

Bocatus János 1606-os raboskodása kezdetén hamarosan a prágai Fehér toronyba kerül. Rövidesen fogolytársakat is kap, akik buzgón jelentik minden cselekedetét. Esetünkben azonban nem a besúgók az érdekesek, hanem az a megjegyzés, ami velük kapcsolatban kerül ki Bocatus tolla alól. A börtönaplóban a következőket írja: „Néhány nap múlva két társat adnak mellem, Poppel György írnokait. Poppel György egy másik börtönben már tizenkét éve volt fogoly, és ősz fejjel azért bűnhődött, mert leánya (akkor már ő is fogoly volt a várban) és szolgálai segítségével a belga Ostendében titokban kinyomtatott egy könyvecskét, amelyben a pápa és a birodalom előtt megvádolta a császárt, hogy igazságtalan volt vele szemben, nem törvényes módon fogták perbe és ítélték el ilyen hosszú fogságra. Azt is mesélik erről a Poppelről, hogy amikor még főudvarmester volt és a cseh főurak vezetője, egy vadászat alkalmával ki akarta a császárt zárni a várból, a cseh királyi koronát pedig a saját fejére tenni.”¹

Lobkowitz Poppel György felségsértési perének széleskörű visszhangja volt és a szakirodalmi feldolgozás sokrétű. Először a leginkább szépirodalmi jellegű megközelítést idézzük, Takáts Sándornak — nagy mértékben Wurzbach életrajzi lexikonára támaszkodó — elbeszélését. „Lobkovitz-Poppel Lászlónak a fivére volt György úr, aki mint csehországi főudvarmester, Rudolf császárnak legbizalmasabb embere volt. Nagy műveltségű, spártai jellemű férfiú ő. Az udvari tányérnyalók között azonban sok ellensége akadt. Ezek titokban valóságos összeesküvést szőttek ellene. Az összeesküvők élén Kolowrat Joachim kamaraelnök állott, György úrnak régi és ádáz ellensége. Az 1592. évben Rudolf császár a cseh országgyűlés vezetését Poppel Györgyre bízta. Ez, jól ismervén a politikai hangulatot, égre-földre kérte az uralkodót, mentené meg őt e nehéz megbízatástól. Rudolf nem hajlott hű embere könyörgésére, s így vezetnie kellett a tárgyalásokat. Bár minden emberit megtett, hogy az országgyűlés tagjait megnyerje az urakodó óhajának,

¹ BOCATIUS János: Öt év börtönben. [1606—1610]. Fordította, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta CSONKA Ferenc. Bp., 1985. 51. Az idézett helyre Ács Pál hívta fel a figyelmemet.

törekvése kárba vezett. A cseh rendek, anélkül, hogy az előterjesztéseket megszavazták volna, széjjeloszlottak. Rudolf császárt ennek hallatára valóságos düh fogta el. Az összeesküvőknek sikerült az uralkodó haragját a teljesen ártatlan Poppel Györgyre fordítaniok. És Rudolf azonnal elfogatta őt, s minden birtokától, minden méltóságától megfosztván, vasra verette és tömlőbe záratta. S a derék főúr tizenöt esztendeig sötét, nedves és pestises levegőjű börtönben sínylődött. A pápa, a bíbornokok és az európai fejedelmek minden követ megmozgattak, hogy Poppel Györgyöt kiszabadítsák a börtönből, de minden törekvésük balul ütött ki. Rudolf császár hallani sem akart a kegyelemről. Így aztán Poppel György ott vezett a börtönben.”²

Lobkowitz Poppel György sorsának kevésbé regényes megközelítését a II. Rudolffal foglalkozó modernebb szakirodalomtól reméltük. A hatalmas szakirodalomból két monografikus igényű munkát vizsgáltunk meg, feltételezve, hogy a történet korabeli visszhangjához is találunk fogódzót. Robert J. W. Ewans angolul és németül egyaránt hozzáférhető monográfiája³ röviden foglalkozik a Lobkowitz-féle összeesküvéssel. Ewans kutatásai szerint Lobkowitz a katolikus vallás állhatatos védelmezője és Rudolf odaadó híve, egészen az 1593-as felségsértési vádig. A Lobkowitz elleni vád alapja az ismertetett források szerint csupán annyi volt, hogy a Rudolffhoz közel álló prágai főúr egy olyan pozíciót — a királyi helytartóságot — kívánt megszerezni magának, amelyet uralkodója nem támogatott. Lobkowitz a császár ellen a cseh rendekkel szövetekezett, az összeesküvés azonban lelepleződött és Lobkowitz élete végéig — tizennégy évig — börtönben raboskodott. Ewans megállapítja, hogy Rudolf minden szeszélyessége ellenére, az ítélet feltűnően szigorú volt és nem állt arányban az elkövetett vagy vélt felségsértés súlyával. A Bocatius által említett trónra vágásról Ewans nem tesz említést.

Témánk szempontjából még érdekesebb azonban Karl Vocelkának Rudolf politikai propagandáját feldolgozó monográfiája.⁴ Vocelka ugyanis a Lobkowitz-ügy kapcsán csak Ewanst idézi és rendkívül gazdag korabeli forrásfeldolgozása semmiféle Lobkowitz említést nem tartalmaz, holott a kortárs irodalmat függelékben közlő összeállítás 717 mű pontos bibliográfiai

² TAKÁTS Sándor: Baththyányné Lobkovitz Éva. = T. S.: Régi magyar nagyasszonyok. Válogatta és sajtó alá rendezte RÉZ Pál. Bp., 1982. 251. A tanulmány Zrínyi Miklós nevelőanyjáról szól, aki Lobkowitz Poppel György unokahúga.

³ EWANS, Robert J. W.: Rudolf II. Ohnmacht und Einsamkeit. Graz—Wien—Köln, 1980. 252.

⁴ VOCELKA, Karl: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576—1612). Wien, 1981.

leírását adja. A Vocelka által felhasznált szakirodalomban azonban rábukantunk egy olyan tanulmányra, amely még értékesebb forráselemzést ad közre. Max Dvorák fiatalkori tanulmánya német, olasz és latin nyelvű dokumentumokkal kísérve részletesen feldolgozza a Lobkowitz-féle per hátterét, valóságalapját, a korabeli rendi viszálykodás szerepét Rudolf uralkodói magatartásában.⁵ Dvorák a felhasznált dokumentumok szerint arra a megállapításra jut, hogy a Lobkowitz-per meglehetősen bonyolult eseménysorozat végkifejlete: szerepet játszottak benne birtokügyek, pénzügyi visszaélések, udvari intrikák, Lobkowitz becsvágya és a rendek és az uralkodó konfliktusa egyaránt. Arról azonban, hogy Lobkowitz György a trónra tört volna, Dvorák csupán egyszer tesz említést, de mint minden realitást nélkülöző feltevést el is veti.

A Bocatiusnál olvasott történet, Lobkowitz trónra töréséről tehát sehol nem kap dokumentálható megerősítést. Éppen ezért érdekes az a német nyelvű hamburgi nyomtatvány, amely a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek-ban folytatott hungarica-kutatások közben került a kezünkbe:

*Warhafftige Neue Zeitung/ so sich im Königreich/ Behaemb zutragen hat/ Wie volgt./ Zwischen/ Georgen Poppel/ vnd Laßlaw Poppel Gebrüder/ Herrn/ von Lobkowitz/ und jren mit Consorten, als Herr/ Psessowitz vnd Joan Bikard. Wie sie die Röm: Key: May:// zu Prandis 4. kleine Meilweges von Prag gelegen/ Ihre Key:// May: lust Jagt Schloß/ daselbst auff der Jagt/ mit allen teütschen vnd andern Nation Heerschafften// willens gewest/ jnnerlich vmb Leib vnd Leben// zubringen ... Gedruckt zu Hamburg/ Durch Henrich Binder. Im Jahr 1594.*⁶

A 12 lapos nyomtatvány színpadi játék, „Dialogus oder Comedi” formájában meséli el a Lobkowitz testvérek (itt már László is szerepel) kalandos történetét. A Bocatiusnál felidézett összeesküvés az ismeretlen szerző szerint annyira valóságos volt, hogy a szereplők felsorolásakor Lobkowitz György mint jövődő cseh király, testvére, László mint jövődő magyar király jelenik meg. Az összeesküvők a cseh urak támogatásával egy vadászat alkalmával szeretnék a császárt el tenni láb alól és nagyravágyó terveiket valóra

⁵ DVORÁK, Max, Process Jirho z Lobkovic. Cesky Historicky Casopis, 1896. 271—292. Ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet Berkes Tamásnak a tanulmány lefordításáért.

⁶ A nyomtatvány leírása és címlapfotója: Ungarische Drucke und Hungarica 1480—1720. Zusammenge stellt von S. Katalin Németh. München, 1993. H 2226.

váltani. A császár azonban nem vesz részt a vadászaton, az életére törő főurak lelepleződnek és nem kerülnek el megérdemelt büntetésüket.

A hamburgi nyomtatvány — amelyet éppen Vocelka bibliográfiája ismeretében merünk rendkívül ritkának nevezni —, több kérdést vet fel. Ki lehetett, milyen körből kerülhetett ki a szerző? Kinek állt érdekében közvetlenül Lobkowitz bebörtönzése után egy ilyen színjátékot kiadatni? Míg az első kérdésre semmiféle választ nem találtunk, a második esetében meglehetősen egyértelmű a felelet: Rudolf akarta mindenáron elítéltetni Lobkowitz Poppel Györgyöt, az ő elképzeléseit támasztotta alá a trónrakerülésről szóló történet. Mondhatnánk azt is, hogy a röplap megíratása Rudolf sugallmazására történt, ő akarhatta minél szélesebb közönség előtt tudatni Lobkowitz bűnösségét. Ugyanakkor éppen az a tény, hogy a hosszadalmas per iratai között semmiféle komoly utalás nincs arra, hogy a prágai főúr valóban uralkodója életére és a cseh trónra tört volna (a magyar trón László általi megszerzéséről pedig egyáltalán nincs szó), úgy véljük, a nyomtatványt még sem kell tudatos propagandaanyagnak tekintenünk. A per anyagából Dvorák arra következtet, hogy Rudolf a rendi ellenállástól félve nem merte Lobkowitz Györgyöt kivégeztetni. Ha erre olyan nyomós oka lett volna, mint amelyet a hamburgi röplap állít, bizonyára nem tartott volna a rendek felháborodásáról. Annyit tudunk csupán megállapítani, hogy Lobkowitz György árulása foglalkoztatta a közvéleményt, egyike lett az érdekes, irodalmi feldolgozást is kívánó izgalmas történeteknek, amelyek „benne voltak a levegőben”. Talán Bocatius János is csak hallomásból tudott róla, de lehet, hogy hozzá még eljutott a tudományos feldolgozások számára eddig ismeretlen „comedia”.

Warhafftige Neue Zeitung/ so sich im Königreich// Behaemb zutragen hat/ Wie volgt.// Zwischen// Georgen Poppel// vnd Laßlaw Poppel/ Gebrüder/ Herrn// von Lobkowitz/ vnd jren mit Consorten, als Herr// Psesowitz vnd Joan Bikard. Wie sie die Röm: Key: May:// zu Prandis 4. kleine Meilweges von Prag gelegen/ Ihre Key:// May: lust Jagt Schloß/ daselbst auff der Jagt/ mit allen teütschen vnd andern Nation Heerschafften// willens gewest/ jnnerlich vmb Leib vnd Leben// zubringen. Auch wie Ihre Key: May: beyden Gebrüdern// Landt vnd Leüt Haab vnd Gudt eingenommen/ dem Georgen// Poppel auff seim eignen Schloß Litska genandt/ in Ewiger Ge=//fencknüß verholt/ der ander sein Bruder Laßlaw/ ist auß dem// Land entlauffen/ welche beyde sich für Könige haben auffwerffen// wollen/ der Georg als König in Behemb Ladißla/ als Kö-//nig in Vngern. Solches aber durch Gottes schi-//ckung/ durch einen Botten offenbart/ Anno 1593. des Monats Septemb. Dialogus oder Comedi weyse mit 7 Person// In Teütsche Reime verfast/ sehr kurtzweilig// zu lesen.

Gedruckt zu Hamburgk/ Durch Henrich// Binder. Im Jahr 1594.

Die 7. Personen dieser Comedi.

Prologus oder Ehrholdt.

Georg Poppel/ als künfftiger König in Behem.

Laßlaw Poppel/ als künfftiger König in Vngern.

Psessowitz/ als künfftiger Oberster Burggraff in Behem.

Joan Bikard/ als künfftiger Oberster Cantzler in Behem.

Bodte/

Epilogus oder Beschluß

Diese vier Personen/ was dignitet oder Standes ein jeder gewest sey.

Georg Poppel Herr von Lobkowitz vnd Herr auff Comotaw/ als Röm. Key: May: Rath/ fürnembster Camerer vnd Oberster/ Landthoffmeister im Königreich Behem. Als künfftiger König in Behem.

Laßlaw Poppel Herr von Lobkowitz/ Röm: Key: May: Rath vnd Oberster Teütscher Lehenhauptman des Königreichs Behem.

Georgen Poppel Bruder/ als künfftiger König in Vngern.

Psessowitz/ ein gemeiner Behmischer Landtherr/ ein betagter Alter Mann. Als künfftiger Oberster Burggraff des Königreichs Behem.

Joan Bikart/ ein gemeiner Behmischer Adels Person/ als künfftiger Cantzler des Königreichs Behem.

Ehrnholdt.

Mit gundt jhr Herrn/ kom ich herein/
Ein Comedi zu Recitiern sein.
Mit diesen Person so hier stan/
Vnd Ewer gunst/ vor Augen han.
Von dem aller teürsten Mann/
So wert ist kurtzer zu machen thun.
Laßlaw Poppelt ist genandt
König in Hungern er bekandt/
Hier trit/ vnd sich berathschlagt
Mit seinem Bruder wolbedagt/
Dem Landthoffmeister gar eben
Diese beydt/ nach Königreich streben/
Zu diesem dacht/ kompt auch mit Nam
Psessowitz ein sehr alter Man/
Strebt nachm Obersten Burggraffchumb
In Behem dem Königreichthumb/
Auch hülfft treulich zu den Sachen
Iohan Bikart/ so thut trachten/
Nach dem hochwerden Cantzler Ampt
Solches sich anmesset/ Vnuerschambt/
Aber wirt letztlich offenbahr
Von einem Botten vngefah/
Wie ihr weiter werdt hören thun
Vnd schweig ein klein weil jederman/
Vnd hört der Sachen fleissig zu
Mit embsiger still/ guter Rhue.

Actus I.

Landthoffmeister vnd Laßlaw sein Bruder/ treten ein/ vnnnd grüssen erst ein
Ander.

König Georg Spricht.

Dv weißt Bruder/ wie die sachen stahn
Nun wolln wir weiter zu Rath gahn/
Damit wir die Sach treffen eben
Den Keyser bringen vmb sein Leben/
Damit wir werden König im Landt
Weil vnser Geschlecht/ ist hoch bekandt/
Die Sach muß aber vorschwigen bleibn
Wan ers erfür/ möcht Er sich reibn/
Dörfften vndern Köpffen hingehn
Doch wolln wir bey einander stehn/
Damit solchs nicht wird offenbart
Wolln wir Ihn/ erwischn auff der jagt/
Wann Er Morgens wird außreiten
Auff die Jagt/ so wollen wir beitten/
Hindern Woldt/ In vorborgner still
Wollen wir fangen/ Wildbret viel/
Wann er denn herzu wird schallen
Wolln wir ihn mit Gwalt/ vberfalln/
Vnd ihn/ mit viel tausent Wunden/
Nun gib du auch zur Sach dein Rath
Gantz still/damits nicht kom an Tag.

König Laßlaw Spricht.

Herr Bruder ich weiß wol vmb die sach
Wie wird vor langst haben berathschlagt/
So hab ichs auch gleich jetzt gehört
Das er Morgens auff die Jagt fehr/
Darzu mit viel zimlich Gesindt
Die Garn vorauß geschickt/ geschwindt/
Vnd warten fleissig auff den Dienst.
Damit vnser Kunst nicht zerrint/
Wir würden sonst vbel anlauffen/
Aber ich hoff/ wir wollens tauffen/
Ehr/ mit all seim Hoffgesind gemein
Morgens soll keiner Lebent sein/

Dann wollen wir S Regiment an vns bringen
Ich hoff starck/ es sol vns gelingn.

König Georg Spricht.

Ja ich hoffs nicht weniger/ auch steiffn
Nun schickn wir vns auff die streiffn/
Es wirdt schon als zugericht sein
Die Bauren all gewaffnet gemein/
So wolln wir vns nun thun auffmachen
Vnd guten Rathschaffen/ der Sachn/
Doch ich glaub es sey nicht zu eilen
Weil es vns ja nicht thut feilen
So stellens wir ein/ biß Morgens
Der Keyser weiß nichts/ vmb die Sach verborgn/
Bleib du heim bey mir beim Nachtmal
So könn wir der Sach nachdenckn wol/
Ich hab auch zu vns hergeladen
Den Herrn Psessowitz sehr alten
Der auch zur Sach wirdt heissen rathen.

König Laßlaw Spricht.

So bleib es also bey den Dathen.

Actus II.

Psessowitz tridt ein/ vnd Spricht Zum König.

Gvten Abendt geb Eur Mayestat
Auff mein gehorsam Dienst/ frü vnd spadt/
Warumb ist Ewr Mayestat/ so traurig
Gantz frostig/ vnd so sehr schaurig/
E. May. sey trost/ hab ein guts Hertz
Die Sach wirdt heut/ ohn allen schertz/
Die Lands ordnung (...) ich verkürzt
Er soll Morgens we (...)n gestürzt/
Mit eim grawsamem V (...)rfall

König Georg Spricht.

Ja Psessowitz ihr Rath zur sach wol.

König Laßlaw Spricht.

Ich nimm michs Königreichs Vngern an
Mein Herr Bruder der dapffer Man/
Soll regierender König sein
Im gantzen Behmerlandt gemein/
Darzu solt jhr Psessowitz fürn
Das Oberst Burggraff Ampt Regim/
Darzu der teüre Diener mein
Sol Cantzler in Beheim sein/
Der vns auch treulich beysteth
Den Sach sunderlich schaffet Rath:

Joan Bikart Spricht.

Ja ich hülff treulich zur Sach rathen
Mit Wordt/ Wercken vnd den Tathen.

König Georg Spricht.

Hab danck du ehren frommen Man
Solst wol kommen/ ams Brodt hinan/
Comotau sol dein eigen sein
Auch der ander Stettlein/ mehr sein.

Psessowitz Spricht.

Ich würd darbey auch habn mein Theil
Weil ich hülff versuchen/ mein Heil.

König Georg Spricht.

Ey freylich/ worumb solcher nicht
Würst regiern/ im Behmerlandt mit.

König Laßlaw Spricht.

Psessowitz ich brings Gleblein rundt
Auff meines Herrn Bruders gesundt/
Alß künfftigen König in Behmen/
Innerhalb 8 Tag./ wolln Krönen.

Psessowitz Spricht.

Gott gesegnes Ewr May. ins Hertz nein
Dieser Trunck/ viel tausent sein.

König Georg Spricht.

Cantzler wie viel hat es geschlagn
Wirdt es dann nicht schier Tagen?
Ich kan des Tages kaum erwarten
Das wir vns machen auff die farten/
Vnd die teütschen Hundt dapffer mutzen
Vnd mit Kolben jhn die Haut butzen.

König Laßlaw Spricht.

Es ist mir auch rechtschaffen bang
Zeit vnd weil/ mir werden zulang/
Biß das wir sie thun erschnappen
Die teutschen Hunden gut/ erdappen/
Aber mir deucht/ es wirdt bald tagn.

Psessowitz Spricht.

Großmechtiger Herr/2. hats geschlagn/
Von 3. Vhr wirdt es nicht sein weit
Eur May. haben grosse zeit.
Der Keyser all ding lest zubreitn.
Das er gleich ietzt/ auff jagt wil reitn.

König Laßlaw Spricht.

Ey botz Marter ist es schon weit/
So haben wir sehr grosse zeit.

Psessowitz Spricht.

Ewr May. ziehn ins Gott Nam fort/
Bringen die Sach glücklich anß Orth.
Die Teütschen mit gwalt vmb bringet/
Ein glücklich beuth/ dardurch er zwinget.

König Georg Spricht.

Das sol geschehen/ wil es Gott/
Oder ich wil leiden den Todt/
Nun Kutscher far fort/ zu der stundt/
Psessowitz euch Godt wol sparn gesundt.

Psessowitz Spricht.

Glück/ Heil vnd Sieg/ auff den Weg/
Zu Wasser auch zu Landt vnd Steg.
Gehet/ halt euch dapffer vnd Manlich/
Wie bein löblichen Behmen gwenlich.

Actus III.

Psessowitz tritt ein/ vnd Spricht.

Ey/ Ey was muß das nun bedeuten/
Der Keyser thut nicht auff Jagt reitn.
Etwan hat vns der Teüffel beschissn/
Vielleicht thuts der Keyser schon wissn.
Welchs/ so ichs jnnen werdñ.
So wolt ichs Fersen Geldt gebn.
Nicht lang saumbn/ sondern auß dem Landt/
An frembde Orth/ gantz vnbekandt.
Aber was bringt vns dort/ der Bikard guts/
Das er Eylet/ so schnell vnd flugs.

Joan Bikard Spricht.

Ey botz velten/ die Sach stehn nicht wol/
Die Anschleg seind offenbah all.
Wehr muß vns nur haben verrathen/
Der Keyser ist komm hindert dathn.
Gleich ietzt hat er ein Citation/
An meim Herrn abfertigen lan:
Die Jagt thut er jetzt einstellen.
Ey wie muß es ihn den felen.
Immer vnd Ewig doch zugehn/
Die Sachn thun gar vbel stehn.

Psessowitz Spricht.

Ey das hab ich wol lang gedacht/
Die Sachn seind sehr vbel betracht.
Abel bald thut ein Botten abfertign/
Vnd laß jhn solchs verkündigen.
Doch das es gesche/ ohne verzug/
Das etwa nicht sey ein Betrug.

Joan Bikard Spricht.

Das wil ich thun bey meinem Eydt/
In aller Eyl/ es ist groß zeit.

Der Bodt Spricht.

Ey/ ich bin kommn hinder jhr dicken/
Wie vben sie/ so Schelmen stückn.
Muß jhn diesen Brieff zutragen/
Vber liuern/ ehr es thut Tagn.
Vnd wil eyln das beste ich kan/
Das ich erret/ manch Ehrlich Mann.

Beschluß.

Jetzt hat Eur Lieb vernommen sein/
Was diß Poppel/ fürn für ein schein.
Wie Schelmen sie seind/ in der Haut/
O gehenckt dieses böß Vnkraut.

Ehr das Holtz thut vergehen/
Damit sie mügen Mores lehrn.
Hets Gott sunderlich nicht vorhüet/
Sie hettens Keysers vorschonet nicht.
Er hat auch gewißlich müßn sterbn/
Ohn alte erbarmung/ vorderbn:
Diese Gesellschaft vnd Schelmen zunfft/
So ihr witz gebraucht/ ihn vernunfft.
Sie solln derhalben mit solcher krafft/
Wie auch billich werden gestrafft.
Das jhn das Hertz im Leib möcht krachn/
Vnd jhn vorgehn jhr fürgenom Sachn.

ENDE.

Zusammenfassung

Katalin S. NÉMETH: Hochverrat am Hofe Rudolfs II. Unbekanntes deutsches Schauspiel aus dem Jahre 1594

Der Fall des böhmischen Magnaten Georg Poppel von Lobkowitz ist der Geschichtsschreibung schon lange bekannt: 1593 wurde er wegen Hochverrats angeklagt und zur strengen Haft verurteilt. Viele Zeitgenossen interessierten sich für die wahren Umständen des Verbrechens und des Prozesses, seine Tochter Eva ließ sogar eine Apologie veröffentlichen. Der ebenfalls verhaftete Späthumanist und ehemaliger Stadtrichter von Kaschau Johannes Bocatius glaubte zB. richtige Informationen von anderen Gefangenen (in Wirklichkeit vermutlich Provokateuren) zu bekommen. Laut Informationen hatte Lobkowitz die Absicht, die böhmische Königskrone zu tragen. Die späteren (meistens historischen) Forschungen waren und sind noch nicht in der Lage, den richtigen Sachverhalt durchzuschauen und die Quellen eindeutig darzustellen. Nach der Untersuchung der wichtigsten Werke der Fachliteratur wird im Aufsatz festgestellt, daß der Prozess noch weiterer Forschung bedarf. Das diesmal veröffentlichte Schauspiel wurde kurz nach der Verhaftung des Magnaten gedruckt und seine Fiktion (er wollte den Kaiser auf einer Jagd sogar töten) harmonisiert mit der zeitgenössischen Propaganda gegen Lobkowitz und erklärt ein Verbrechen im Sinne der kaiserlichen Politik.

SEBŐK Marcell

Ambrosius Sebestyén levele Forgách Imrének (1597)

A levelet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található Veress Endre hagyatékban leltem meg, az eredeti példány pedig jelenleg Pozsonyban van, a Révay család levéltárában.¹

Ambrosius (Lám) Sebestyén, késmárki humanista 1597-ben immáron 14 éve volt késmárki elsőpap a levélben kiemelt tisztelettel megemlített Thököly Sebestyén patronátusa alatt.² A legújabb kutatások eredményeként világosan kirajzolódik, hogy Ambrosius tevékenysége nemcsak a lutheránusokkal szemben folytatott hitvitákban merült ki.³ Egyfelől, levelezésben állt az európai humanisták jeleseivel (Johann Jacob Grynaeus, Hugo Blotius, Théodor de Bèze, Jacobus Monavius, Martin Bachacek, Karel Zerotin, Szenci Molnár Albert etc.),⁴ másrészt a szepességi későhumanista kör vezetője volt. Számos művet adott ki, és a felsőmagyarországi szellemi élet egyik központi személyiségének számított az 1500-as évek végén.⁵

¹ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Veress Endre hagyaték, MS 434/4. A levél eredeti példányáról készült fénymásolat Szabó András jóvoltából került hozzám, akinek ezúton köszönöm segítségét. Pozsonyi jelzete: Slovensky Nacionálny Archiv, Bratislava, Révay család levéltára, Levelezés, VII. 90—92.

² Ambrosius 1583-tól volt késmárki elsőpap, előtte 1575-től 1577-ig a wittenbergi egyetem hallgatója, hazatérése után Késmárkon rektor, majd 1580 és 1583 között Eperjesen működött, mint elsőpap.

³ Szemben a szakirodalom régi megállapításaival. Lásd pl. ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977. 24.; RÁTH György: A felsőmagyarországi kryptokálvinizmus hitvitázó irodalmáról. Irodalomtörténeti Közlemények, 1892. 310—324.; uő: Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. ItK 1894. 150—167., 299—319., 412—427.; SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1984. I. 144.

⁴ A Grynaeus levelezést SZABÓ András adta ki: Johann Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai. Szeged, 1989. /Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 22./ (a továbbiakban: ADATTÁR 22.); a Blotius levelezést most rendezik sajtó alá; a Monavius-levelezés nincs meg; a Théodor de Bèze-el folytatott levelezés jelenleg Bernben van; Martin Bachaceknek 1595. december 9-én írt levelet Ambrosius, ez a levél csakúgy, mint a Szenci Molnár Alberttel kapcsolatos levelek is a DÉZSI Lajos által kiadott Szenci Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai. Bp., 1898. című kötetben (a továbbiakban: DÉZSI 1898.) található.

⁵ Szenci Molnárnak Ambrosiusnál tett látogatása olyannyira emlékezetes maradt számára, hogy 1604-ben megjelent latin-magyar, magyar-latin szótárának ajánlásában is megemlékezett erről: „*Tu enim me cum annis superioribus patriam inviserem, in arce tua cum Re-*

Forgách Imre 1597 őszén ideje legnagyobb részét már Komjátiban töltötte, ahová Trencsénből vonult vissza, miután átadta a várat Illésházy Istvánnak.⁶ Ambrosius leveléből kiderül, hogy egy morvaországi látogatásából hazatérőben már írt a késmárki papnak, aki Forgách levelét nagy becsben tartotta. Ambrosius levele végén megemlíti Csanádi Jánosnak, Forgách wittenbergi alumnusának nevét. Csanádi 1584. december 12-én lett a magyar coetus tagja és december 22-én iratkozott be az egyetemre. Verssel szerepelt az 1587-ben Forgách által kezdeményezett, és Petrus Albinus wittenbergi professzor által kiadott Zrínyi-alumban. 1587. június 6-tól 1588. január 25-ig volt a coetus-seniora, és haza indulása előtt, a hagyományoknak megfelelően őt is kiadvánnyal búcsúztatta a wittenbergi magyar közösség.⁷ Ennek a munkának a versírói között szerepelt Cibrédi Mihály, aki szintén Forgách alumna volt, illetve Forgách Mihály, Máriássy Zsigmond, Péchy Zsigmond és Krakkai Demeter.

Forgách Mihály báró nevét (Forgách Simon fia, Forgách Ferenc esztergomi érsek testvére és Forgách Imre unokaöccse) a 16. század végi neosztocista kör képviselői között ismerhettük meg. Ambrosius levelének utóiratában említi őt, mint akinek levelét a nagybátyjához írt levéllel együtt továbbította.⁸

Máriássy Zsigmond egyetemi tanulmányai után lett Ambrosius körének jeles képviselője és támogatója. Ambrosius számos Grynaeushoz írt levelében említette meg őt, mint baráti körük oszlopos tagját.⁹ Máriássy élete utolsó részében is jelentős mecénási tevékenységet fejtett ki, elég, ha csak a Szenci Molnár Albertnek nyújtott folyamatos támogatásra gondolunk.¹⁰

verendo viro D. Sebastiano Ambrosio Ecclesiaste Kesmarcensi honorifice excepisti et per Biduum elementer ac liberaliter tractavisti." Az Ambrosius-kör kiadványai: Jacobus Monavius látogatása tiszteletére: *Carmina gratulatoria ...* Görlitz, 1591. RMK III. 813.; Johann Kraus feleségének halálára: Görlitz, 1595. RMK III. 854.

⁶ Forgách Imre életére vonatkozóan lásd: SZABÓ András bevezetőjét a *De Sigetho Hungariae Propugnaculo*. (Zrínyi-album), Wittenberg, 1587. Bp., 1987. reprint kiadványában; Bártfai SZABÓ László: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910.

⁷ RMK III. 779.

⁸ KLANICZAY Tibor, A magyar későreneszánsz problémái (Sztocizmus és manierizmus). = K. T., Reneszánsz és barokk. Bp., 1961. 303–340.

⁹ Ambrosius levele Grynaeusnak, Késmárk, 1594. február 10. vagy 1596. január 24.: ADATTÁR 22. 31–32. és 37–39.

¹⁰ Szenci Molnár Albert naplója: „1613. Octobris 27. (Szinyei Kristóf) szolgáljával kísértetöt Harasztra Máriási Sigmund uramhoz. Octobris 29. Sigmund uram szekerin vitt Markus-

Péchy Zsigmond strasbourgi, majd wittenbergi tanulmányai után a Szepesi Kamara tanácsosa, később elnöke lett. Krakkai Demeter 1586-ig Sárospatakon tanult Thoraconymus Mátyás (Ambrosius elődje volt a késmárki rektori hivatalban, 1571-től 1578-ig) és Fegyverneki Izsák irányítása mellett. Ezután Forgách Mihály nevelője lett, akit végigkísért európai peregrinációján. Hazatérése után 1593-tól 1598-ban bekövetkezett haláláig a sárospataki iskola rektora volt. Ebben az időszakban írta meg üdvözlőversét Tolnai Fabricius Tamás *Modesta et Christiana disceptatio ...* című munkájához, amiről Ambrosius is szól Forgách Imréhez írott levelében.

Tolnai Fabricius Tamás Fegyverneki Izsákkal együtt iratkozott be a wittenbergi egyetemre (1581. október 25.), és ugyanazon a napon lettek mindketten a magyar coetus tagjai. 1584–85-ben a testület seniora volt, hazatérése után pedig, 1586-ban az eperjesi iskola rektoraként működött. A levélből is kitűnik, hogy a Thököly Sebestyén udvarában eltöltött évek után, ahol udvari prédikátor volt, Sárospatakon lett elsőpap, egészen haláláig (1595–1599). Ambrosius híradása szerint Tolnai nagybeteg volt (ob nervorum contractionem colicos dolores consecutam), mikor említett művét írta, még a kezét sem tudta használni, diktálnia kellett a szöveget. Ez a munka az Ambrosius és a nagyőri Horváth-Stansith Gergely között támadt hitvitába szólt bele, Ambrosius oldalán.¹¹ Erre válaszolt a levélben is felemlített Elias Láni, *Scutum libertatis Christianae* című nyomtatványával, aki írása megjelenésének évében, 1595-ben lett a nagyőri iskola tanára.¹² Ekkor Láni patrónusa, Horváth már halott volt („*Antagonista meus mortuus*”),¹³ de a levél tanúsága szerint az Ambrosiusnak mintegy posthumus küldött lutheránus vitairat számos helyen támadta a késmárki papot, „beleharapott”, pedig a halottak tudvalevőleg nem harapnak („*tamen alias mortui non dicantur mordere*”). Ambrosius a Tolnai Fabricius és Láni között lefolyt vitáról egy 216 oldal terjedelmű, kéziratban maradt, ismeretlen munkájában is megemléke-

falvára, adott két aranyat.” (DÉZSI 1898. 61.) Szenci Molnár 1617-ben megjelent *Postilla Sculetica* című művének ajánlólevelében megemlíti mindazon látogatóit, akiket már 1615-ben felkeresett, többek között „*Máriási Sigmond és Máriási Pál Márkusfalván, ...*” (DÉZSI 1898. 70.)

¹¹ Tolnai munkája: *Modesta et christiana disceptatio ...* Vizsoly, 1594. RMNy 756.

¹² RMNy 760.

¹³ Horváth Gergely 1597. január 4-én halt meg. Ambrosius levelezéseiben előszeretettel nevezte *Antagonista meus*-nak.

zik, melyben a kryptokálvinista irányzatnak megfelelő érvekkel támadta a „lutheránus bálványimádást.”¹⁴

Ambrosius Tolnai Fabriciuson keresztül is kapcsolódott Szenci Molnár Alberthez. Tolnai 1598. július 1-én 50 Ft segílyt küldött Szencinek Ambrosiusal.¹⁵ Ambrosius 1599. július 10-én már Tolnai haláláról értesítette Molnár Albertet, akinek naplójában számos feljegyzés maradt arról, hogy az 1600-as év folyamán, Ambrosius halálának évében sokszor megfordult a késmárki elsőpap házában.¹⁶ Szenci korábban, 1592. június 28-án Strasbourgban találkozott Bánffy Ferencsel és nevelőjével Baranyai Decsi Jánossal, nevüket azért kell is megemlíteni, mert Clementides Mihály, az 1590-es évek során lőcsei rektor, majd tanácsos, az ő kezükbe tette le az Ambrosius és Grynaeus közötti levelezés intézését.¹⁷ Bánffy és Baranyai Decsi Forgách Mihályék érkezése előtt egy héttel, 1587. július 26-án lettek a wittenbergi magyar coetus tagjai, és részvételük a közösség szellemi életében a coetus talán legvirágzóbb időszakára esett.

Visszaérkezve a Forgáchokhoz feltétlenül meg kell említeni, hogy Forgách Mihály itáliai peregrinációjából hazatérőben, 1592-ben nagybátyjának, Forgách Imrének trencsényi várában vendégeskedett, ahol feltehetőleg Révay Péterrel és Rimay Jánossal is találkozott.¹⁸ Itt alapították meg akadémiájukat, és a Strasbourgból hazatérő Révay erre az alkalomra magával hozta Justus Lipsius *Epistolarum selectarum centuriae duae* című munkáját, melyben megtalálhatták Lipsius Leidenből írott válaszát Forgách Mihálynak Witten-

¹⁴ A kéziratos mű jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, jelzete: Oct. Lat. 531.

¹⁵ Tolnai Fabricius Tamás levele Szenci Molnár Albertnek 1598. július 1. „*Mitto autem ad dominum Sebastianum pastorem ecclesiae Kesmarczensis, ut eos in monetas aureas communitatos, si quando et quidem quam primum generoso domini baroni Teökelio sumptus mittentur, simul ad te transmittat.*” illetve Ambrosius levele Szenci Molnár Alberthez, Késmárk, 1598. augusztus 12. és 1599. július 10. (DÉZSI 1898. 105., 106–110.)

¹⁶ 1600. január 3., február 11., szeptember 11. (DÉZSI 1898. 27., 29–30.)

¹⁷ Ambrosius levele Grynaeusnak, Késmárk, 1590. augusztus 2. „*... se tamen rationem monstrasse, qua, si quid respondere velles, commode huc pervenire queat, opera Johannis Deczii Praeceptoris Generosi comitis Bamfii in Argentoratensi Academia nunc viventis.*” (ADATTÁR 22. 19.)

¹⁸ A találkozóról ír KLANICZAY Tibor, Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában. = K. T.: Pallas magyar ivadéka. Bp., 1985. 9–32. Klaniczay feltevése az akadémia alapításáról sajnos ezzel a levéllel sem igazolható.

bergben megfogalmazott levelére.¹⁹ Rimay János ekkor, 1592. augusztus 20-án Trencsén várából írta Lipsiusához híressé lett levelét, melyet a magyarországi Lipsius-recepció első időszakáról szóló dokumentumnak tekintettek.²⁰

Ugyanezen a napon írta meg levelét Hugo Blotius, a bécsi Királyi Könyvtár vezetője Ambrosius Sebestyénnek, akivel akkor már második éve levelezésben állt.²¹

Ambrosius Forgách Imréhez intézett levelében rövid történeti fejtegetésben szól a Magyar Királyság állapotáról, megjegyezve, hogy akikre az ország vezetése van bízva saját pusztulásukba rohannak és másokat is romlásba visznek. Saját dolgairól szólván felemlíti házának leégését, amiről már a Grynaeussal és Blotiuussal folytatott levelezésében is részletesen írt.²² Sajnos ebben a levélben sem derül ki, hogy házának pusztulása szándékos gyújtogatás eredménye volt-e, vagy inkább a korban nagyon gyakori tűzvészek martaléka lett otthona.

Ambrosius levele Forgách Imréhez sok új információval szolgál: egyfelől bemutatja, hogy az Ambrosius nevével fémjelzett szepességi humanista csoport és a Forgáchék körül szerveződött újsztoikus csoport állandó kapcsolatban volt egymással. Ez a felismerés új dimenzióba helyezi a Lipsius-recepció kérdését is, amire vonatkozóan néhány évvel ezelőtt már más ada-

¹⁹ Révay Péter Justus Lipsiusnak szóló levelében ír arról, hogy „nemzetes Rimay János úr, lelki jóbarátom minapában nátam járt, egy alkalommal könyvtárszobámba lépve (...) egyenként felütötte könyveimet, leveleid gyűjteményére bukkant” Lipsius első levélgyűjteménye *Epistolarum selectarum centuria prima*. Antverpiae, 1586. címmel látott napvilágot, a második száz levél 1590-ben jelent meg. Forgách Mihály 1588. november 14-én írta levelét Lipsiusnak. (Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltása. Szerk. KLANICZAY Tibor. Bp., 1970. /Studium./

²⁰ Rimay János összes művei. Összeáll. ECKHARDT Sándor, Bp., 1955. 122. Rimay ebben a levelében így ír Forgách Imréről: „Nagyságos Forgács Imre úr, Trencsén megye grófja, aransarkantyús lovag és a császár öfelsége tanácsosa, s azonfelül házassága révén a száz fejedelmek rokona, a Múzsák legnagyobb mecénása, tudománnyal és életével kiváló férfit.”

²¹ Ambrosius kezdeményezte a levelezést, az első levelet 1591. december 21-én írta Blotiusnak, Késmárkról.

²² Ambrosius levele Grynaeushoz, Késmárk, 1598. február 27.: „... malo ea apud me continere, quam committere, ut ex molestia, quae tibi a me eccideret, mea mihi quodammodo duplicaretur.” (ADATTÁR 22. 42.); Ambrosius levele Hugo Blotiushoz, Késmárk, 1598. szeptember 18. „Res mea privatae, quae aliquandiu admodum afflictae fuerunt (nam superiore anno media et postica aedium mearum paternarum pars incendio periit, et paulo post alia non levior calamitas domui meae illata est)”

lékok is felmerültek.²³ A fentebb vázolt személyi összefüggések meggyőzően bizonyítják, hogy a 16. század utolsó felében tevékenykedő magyar humanisták és patrónusaik tudtak egymásról, kapcsolattartásuk folyamatos volt, és ezen túl a bizonyos tudós csoportok kiemelkedő személyiségei kivétel nélkül tagjai voltak az európai humanista *Respublica Litteraria*-nak.

Érdemes még megjegyezni, hogy Ambrosius Sebestyén (többek között) ugyanazon a Jean Aubryn keresztül bonyolította le Németországba és Svájcba irányuló levelezését, aki folyamatosan informálta és könyvekkel látta el a németújvári Batthyány Boldizsárt, aki szintén levelezett Hugo Blotiussal. Ez utóbbi pedig az 1586-os évben számos levelet váltott Forgách Imrével.

²³ Ambrosius levele Máriássy Zsigmondhoz, Késmárk 1595. Közzétette SZABÓ András. = *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. /Adattár XVI—XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 10./ 225—229.

Ambrosius Sebestyén levele Forgách Imrének, 1597. szeptember 17.

Kívül: Illustri et Magnifico Domino, Domino Emerico Forgach, Baroni de Gymes, Equiti aurato etc. Domino et Patrono omnibus Christianae pietatis officiis summe observandissimo.

Salutem Semper equidem, Illustris et Magnifice Domine, domine et patrone omnibus Christianae pietatis officiis mihi ex animo summe observande, ita ut debui, vehementer gratam habui eximiam Illustris Magnificentiae Tuae erga me benevolentiam supra quam optare unquam potuissem multis modis declaratam. Jam vero, ut eam magis quam unquam antea exosculer, faciunt literae in ipso articulo migrationis, vel reversionis potius e Moravica vel peregrinatione in patrium solum ad me datae. Tali enim tempore si Illustris Magnificentia Tua nunciata duntaxat per Philosophum nostrum salute nostri memoriam se retinere ostendisset; pro magno id beneficio, et merito quidem atque optimo iure, ducere debuisssem. Quod autem Illustris Magnificentia Tua in tanta molestissimarum curarum mole tantum sibi temporis sumere non dedignata est, ut literis et stylo et animo prolixis me compellaret; id tanti apud me est, ut, quibus verbis tam constantem et perpetuam erga me voluntatem pro dignitate praedicare debeam, plane non inveniam. Iam, si quid vota valerent, ex animo optarem, ut quam mihi eae ipsae Illustris Magnificentiae Tuae literae studio ac benevolentia gratae fuerunt, tam et argumento iucundae esse potuissent. Cum autem id non permittant tum rei familiaris incommoda, quae a crebra domicilii permutatione abesse non possunt, tum mala publica, de quibus Illustris Magnificentia Tua scribit: utrorumque mentio sic injucunda mihi accidit, ut simul tamen et pietatem Illustris Magnificentiae Tuae, et gravissimi iudicii dexteritatem in ipsis malis pulcre elucescentem haud difficulter animadverterem, et sic a concepta molestia animum quoquomodo abducerem. An non enim apud omnes recte judicantes hoc clarissimum verae pietatis argumentum esse potest, quod Illustris Magnificentia Tua, ad exemplum Psaltis, qui elegit frequentare limen in domo Dei sui, magis, quam habitare in tentoriis improbitatis; spretis mundi odiis, neglectis etiam honoribus ac divitiis, Christum Anti-Christo, Ecclesiam numero exiguam, multisque persecutionibus obnoxiam, malignantium synagogae multitudine frequenti, et opibus ac potentia florenti ingenti animo praetulit, et hanc

potissimum(!) ob causam reditum in patriam exoptavit, ut apparere possit coram Domino inter fratres notosque suos? Hic quid aliud faciam, quam ut votis Illustris Magnificentiae Tuae mea adjungens ex animo precer, ut quod opus perennis ille omnis boni fons et autor Deus in Illustri Magnificentia Tua coepit, benigne confirmet ac perficiat propter templum sanctum suum?

Similiter ad iudicii dexteritatem quod attinet, e collatione eorum, quae iam hic et alibi in rebus politicis fiunt, cum iis, de quibus Illustris Magnificentia Tua ineunte hujus anni vere ad me perscripsit: satis apparet Illustrem Magnificentiam Tuam mira quadam sagacitate longe ante praevidissee et denunciassse ea, quae nunc non modo oculis videre, sed ipsis pene manibus palpare possunt, qui non penitus omni sensu destituti sunt. Hic si evagari longius animus mihi esset, inter alias florentissimi quondam, jam vero afflictissimi regni Hungariae calamitates etiam hanc justissime deplorarem: quod, qui communi saluti ex officio consulere deberent, sanis consiliis locum non dant, sed errore quodam mentis in suam ipsimet perniciem ruunt, et alios una secum in ruinam pertrahunt: quod fati urgentibus, et rebus ad magnam aliquam mutationem inclinatis plerunque fieri solere omnium aetatum historiae abunde testantur. Sed, quia querelis nihil proficitur; quod unum reliquum est, convertamus et hic nos ad vota; Deumque precemur, ut oblitus peccatorum nostrorum, quibus multo graviora commeriti sumus, memor autem misericordiae, quae a seculo est, inter ruentium regnorum et imperiorum fragores colligat, protegat et conservet sibi agmen, a quo vere agnoscatur, invocetur et celebretur tum in hac mortali vita, tum in omni aeternitate. Et de his hactenus.

Dominus Thomas Fabricius, de quo Illustris Magnificentia Tua certior fieri cupit, postquam per annos aliquot in aula Magnifici Domini, domini Sebastini Theokeolii verum verbum Dei fideliter docuisset, ad gubernationem Ecclesiae Patakinae vocatus, jam supra biennium non satis recte valet, et nominatim ob nervorum contractionem colicos dolores consecutam manibus ad pingendas literas uti non potest. Nihilo minus in ipso morbo Amanuensi excipiendam dictavit Defensionem disceptationis suae de idolorum vanitate, contra scriptum, quod communis orthodoxorum omnium, dum vixit adversarius, sub titulo Scuti libertatis Christianae abusus ad eam rem nomine cujusdam Eliae Lanii illi opposuerat. Ea ipsa Defensio quam primum prodierit, ut Illustris Magnificentia Tua exemplum ejus accipiat mihi curae erit. Et quia in communis Adversarii mentionem incidi, hoc etiam adjicere libet, superiore hebdomade a provisoro Neerensi ad me

missum esse scriptum sub POSTHUMI titulo evulgatum, in quo Antagonista meus mortuus non modo famam et existimationem meam honestam, sed et coelestis doctrinae veritatem arrodens in Theatrum producit, cum tamen alias mortui non dicantur mordere. Verum, Deo vitam et vires mihi tribuente, non cum mortuo quidem litigabo, sed ostendam tamen, non habere qui ipsius partes tuentur, ullam idoneam causam tam thrasonice triumphandi, ac si veritas penitus prostrata esset. Quod Illustris Magnificentia Tua compatitur calamitati meae domesticae, ob paternae domus meae exustionem, inter alia favoris ac benevolentiae Illustris Magnificentiae Tuae erga me indicia refero. Sed credat mihi hoc velim Illustris Magnificentia Tua, multo majorem mihi molestiam creari dum animo meo jam ultra semestre nunquam non observatur commune totius hujus meae patriae incendium e parva admodum scintilla ortum, cum videlicet cuidam, qui post resignatum Iudicis officium de peculata accusatus fuerat, literas de negotii illius compositione sub publico civitatis nomine et sigillo testantes, Magnificus Dominus efflagitasset, cives autem ea forma, qua efflagitabantur, dare recusassent, unde postea multa alia, ut plerumque (!) error errorem parit, sunt subsequuta, e quibus et hoc est, quod Iudex cum primario quodam Senatore, Tribunus item plebis cum duobus suae sedis assessoribus et quodam literato cive in decimam jam hebdomadam in satis arcta custodia in arce detinentur. In hanc litem ne ullo modo implicarer summo studio hactenus operam dedi, et ne deinceps id fiat, quantum omnino licebit evitare conabor, interea Deum oraturus, ut, cum in omnium hominum corda in suis manibus habeat, et superiorem Magistratum ad paternam erga subditos benignitatem, et subditos ad filialem subjectionem inclinet et efficiat, ut sublata omni contentionum materia aurea pax et tranquillitas huic meae patriae restituatur.

Iam quia Illustrem Magnificentiam Tuam aliis gravioribus occupationibus distentam nimis diu detinui, ejus rei ut venia mihi benigne detur magnopere oro: et, quod reliquum est, Illustrem Magnificentiam Tuam cum suis omnibus cupio rectissime valere et sustentari divinitus in multiplicibus aerumnis, quibus humanas vires haud pares esse res ipsa decet, ut iis superatis Illustris Magnificentia Tua etiam in hac vita praemiis virtute sua dignis frui possit. Idem et alii optant, apud quos Illustris Magnificentiae Vestrae nomen et memoria in precio est, e quibus unicum nomino Johannem Czanadium, Illustris Magnificentiae Vestrae quondam in Germanica peregrinatione alumnum, qui literis non ita pridem ad me datis gratam se memoriam beneficiorum ab Illustri Magnificentia Tua acceptorum retinere semperque reten-

turum esse prolixè testatus est. Iterum atque iterum valeat Illustris Magnificèntia Tua.

E civitate Keismarck 17 Septembris 1597.

Illustris Magnificèntiae Tuae

omnibus Christianae pietatis

—officiis ac studiis addictissimus

Sebastian Ambrosius

P.S.

Quia Illustri Magnificèntiae Tuae haud-dubie notae erunt rationes, quibus adjunctus fasciculus ad ejusdem e fratre nepotem Dominum Michaelem recte pervenire possit, ejus rei ut curam non gravate in se recipiat, quanto possum studio etiam atque etiam oro.

Zusammenfassung

Marcell SEBŐK: Sebastian Ambrosius' Brief an Imre Forgách (1598)

Der humanistisch gebildete Sebastian (Lam) Ambrosius war unter dem Patronat des neuen Barons Sebastian Thököly in Késmárk (heute Kezmarok in der Slowakei) als erster Prediger tätig. Er stand in Briefwechsel mit den führenden Späthumanisten der Zeit, unter anderen mit Johann Jacob Grynaeus, Hugo Blotius, Théodor de Bèze, Jacobus Monavius etc. Die moderne (internationale) Humanismusforschung ist schon in der Lage, seine Tätigkeit in neuer Sicht darzustellen. Seine Briefe an die Gelehrten wurden teils schon veröffentlicht, die übrigen werden aufgearbeitet und in Druck gegeben. Der diesmal veröffentlichte Brief an Imre Forgach (Onkel des Lipsius-Anhängers Mihály Forgach) zeigt das gemeinsame Interesse von Gelehrtenkreisen in Oberungarn: Der Späthumanist Ambrosius hatte rege Kontakte mit den Neostoikern in Trencsén (heute Trencin). Die in dem Brief erwähnten Persönlichkeiten werden in dem Aufsatz gründlich behandelt.

HÉJJAS Eszter

Katonasors 1664-ben Magyarországon

Az 1664. évi nagy török háborúra már az előző év őszén megkezdődött a felkészülés. A Birodalmi Gyűlés megszavazta a kért segélyeket, csapatokat kezdtek toborozni, és az év elejére már az is nyilvánvalóvá vált, a segélyhadak egész Európából fognak érkezni. Zrínyi Miklós téli hadjáratának sikerei fellelkesítették az európai közvéleményt, március folyamán már megindult a gyülekezés, a francia uralkodó például részletes levelezésben biztosította 6000 fős segélycsapata számára a német tartományokon való átvonulásnak nemcsak útvonalát, de az ellátást, közlekedési eszközöket stb. A magyarországi hadszíntérre érkezve, a háborúban kevésbé gyakorlott, a kirabolt, hosszú végvári harcokban elpusztult ország körülményeire fel nem készült katonákat azonban keserves csalódások sora érte.

A háború mindenkor meglevő nyomorúsága, borzalmi csak fokozódtak az idegen országban, az állandó hadakozástól kimerült, mindkét fél katonáitól rettegő lakosság, a járhatatlan utak, az otthon, nyugat-európai, megszokott körülményektől messze elmaradó életviszonyok következtében. Egyetlen, de nem elhanyagolható kiegészítő körülmény, az Magyarországra érkező német, francia és más nemzetiségű katonák legnagyobb része itt harcolt először törökök ellen. A zsoldosként elszegődöttek az európai hadszíntereken megszokott harcmodorra készültek, a nemesi résztvevők, fiatal tisztek nagyobb része a személyes, könnyű dicsőséget kereste. A most idézendő levélrészlet szövege kevés információt ad magára az események lefolyására, tanulság nélkülinek mégsem nevezhető. A hadba indulók várakozásainak semmi módon nem felelt meg az átélt valóság, valószínűleg csak kevesen lehettek közöttük, akik valóban tudták, milyen sors várhat rájuk. A hadjárat legjelentősebb összecsapása, a szentgotthárdi csata egyébként a hadvezetés szintjén is bebizonyította, hogy gyakorlatlan, össze nem szokott csapatokkal, ismeretlen körülmények között majdhogynem lehetetlen gyakorolni a háború „művészetét.” Ismerjük a francia tisztek jelentéseit, amelyek arról szólnak, a birodalmi csapatok nagyon hamar megfutottak a török roham elől, s csak kisebb egységek vitéz helytállása mentette meg a helyzetet. Végül is a törököket meglepte a hirtelen heves ellenállás, és voltaképpen az egyéni kezdeményezés és hadi érdem fordította meg az ütközet kimenetelét.

A huszadik század modern borzalmi közepette hajlamosak vagyunk az elmúlt korok hadviselését humánusabbnak elképzelni. Nos, erre a naiv hitre

meglehetősen kiábrándító választ ad az egykorú, ismeretlen, valószínűleg közrendű katona beszámolója. S mindez független a hadjárat végső kimenetelétől, itt már nem a győzelmet kereső hadfi, hanem a kiábrándult ember szólal meg.

A dokumentum jelzése szerint kivonat egy levélből a Szentkereszt melletti táborból, 1664 május 29-i dátummal. Mai lelőhelye a francia külügyi levéltár diplomáciai levelezés köteteinek Ausztria sorozata, annak 19. kötete. Ebből a levéltári anyagból az Országos Levéltár tekintélyes mennyiségű magyar vonatkozású dokumentum mikrofilm-másolatát kapta meg, így az idézett dokumentum itt is hozzáférhető.

Copie d'un article de lettre escritte du Camp Imperial de St. Croix le 29 may 1664.

Tous les Français et tant des Princes et Seigneurs auront assez loisir de se mordre la pousse quand ils se verront tant soit peu engagez en ce Royau-me, dans lequel il ne leur sera pas difficile de discerner la difference qu'il y a entre les chaumieres et fugures de ce Pays et les Tuileries et le Luxembourg de Paris. C'est asseurement a escrire que ces messieurs ont esté tres mal informé de cette guerre puisque une grande quantité de sceaux désiré d'y avoir une cuisse ou ailes. Au reste l'estat de ceux a qui le bon destin permettra d'en rechapper apprendra aux autres ce qu'ils auront a faire a l'avenir et tenez pour certain que l'année prochaine (en cas de guerre) vous ne verrez point tant de presse parmi les uns et les autres de venir chercher de si loing midy a 14 heures. Moy qui suis icy sur les arènes, j'en puis scavoir quelques chose et puis en dire plus lachement mon sentiment que ceux qui parlent de loing sans voir. Quelques iustes, glorieuse et legitime et bien fondée guerre qui se puisse estre la nostre que nous faisons aux Turcs, ou que pour mieux dire les Turcs nous font cela n'empesche pas quelle ne soit la plus cruelle, barbare inhumaine et effroyable guerre que les nations puissent se faire les unes aux autres. Tout ce qui paroist a nos yeux est tout plains d'affroy et d'espouvante tout le pais bruslé et desole: les bleds gastez et mincez les chevaux contraints a se nourrir de ce que autre fois n'aurait pas esté employé a leur faire de la littere. Le soldat foué de se passer de la proviandes, laquelle estant fort rare. Iugez si nous, que combien des ventrez creux combien des squelettes et des vrays profiants de la mort peuvent regretter une telle guerre, la nation avec qui nous devons manger la soupe, fort légère, mescontente, presumptueuse

et pour ne pas negliger l'usage des termes ou epithetes de la cour fourbe et perfide. Nos troupes nouvellement levées, aguerries la plus part a fluster un pot de vin ou de bierre, ou a crier mon pere et ma mere me l'avaient bien dit quand un officier les aient esuciller pour les gardes ou pour autre chose. Les Generaux s'entendent entr'eux cosi tuti. Les officiers experimentez dispersez parcy parla et finalement toute l'armée quoy que ce ne soit que le commencement reduite aux helas sans argent et sans pain. Mais ne faut-il pas encore oublier de dire quel est le traitement qui nous preparent les ennemies les quels par tout ou ils marchent, ils y laissent le feu, les flammes et les cendres pour marquer de leur passage. Tout ce qu'ils rencontrent est misérablement massacré et mis en pieces. Tous Allemands, hongrois, francais et Italiens soit qui se sont ne doivent esperer autres plus favorables traitement que celuy qui se termine alla perte della teste; et ces ... mesme quand ils sont pris se mettent de sang froid a terre pour avoir le col couppé, ne desirant pas d'avoir un meilleur traitement que celuy qu'ils nous feront s'ils fussent les Maistrez. Mais en outre ce qui reduit cette guerre encore plus insupportable c'est le Meslange des Tartares gens cruels et barbares en superlatif, qui n'espargnent rien et ne pardonnent ny a sexe ni a vieux ny a jeunes et ce qui est encore plus horrible est que telle teste qui trouveroit qui la racheteroit 50m escus ne laisserait pas d'estre aunallée des espauls par ces coquins pour en avoir un seu ducat prix de leur cruauté, que des tresourez estably sont touiours prests a payer a qui plus en porte.

AAE CP Autriche vol. 19. fol. 151—152. — Mikrofilm: OL F 15

Zusammenfassung

Eszter HÉJJAS: Soldatenschicksal in Ungarn aus dem Jahre 1664. Auszug aus einem anonymen Bericht

Der große Türkenkrieg im Jahre 1664 hat schon in ganz Europa begeistertes Echo gefunden. Im Frühjahr standen schon Hilfstruppen bereit und wollten in ungarische Schlachtfelder ziehen. Für die meisten von den deutschen, französischen und anderen Söldnern war es die erste Gelegenheit, gegen die Osmanen zu kämpfen. Die entsprechende Strategie und Taktik kannten sie aber nicht, sie waren an die westeuropäische Kriegführung und nicht an den Türkenkrieg gewöhnt. Hier gab es kaum Möglichkeit, sich persönlich in der Kriegskunst auszuzeichnen. Der diesmal veröffentlichte Bericht (Auszug aus einem Brief) eines anonymen, vermutlich einfachen Soldaten zeigt die Enttäuschung und Verfremdung eminent auf.

Fundort: Archiv für äussere Angelegenheiten (Frankreich), Diplomatische Briefwechsel, Österreich, Bd. 19. Mikrofilm in dem Ungarischen Staatsarchiv.

UHL Gabriella

Gróf Rákóczi Erzsébet levelei Esterházy Pál herceghez (1671—1704)

Rákóczi Erzsébet grófnő a család felsővadászi, katolikus ágából származik. Nagyapja, Pál I. Rákóczi György erdélyi fejedelem testvére, katolizált és nyert utána országbírói címet. Édesapja, László (1633—1664) a török ellen viaskodva Várad orstromában vesztette életét. Édesanyja Nagymihályi Bánffy Erzsébet volt.

Temperamentumos egyéniségére és költői tevékenységére először a múlt század végén Botka Tivadar, Ráth Károly és főképpen Thaly Kálmán hívta fel a figyelmet.¹

1990-ben jelentek meg apjának naplófeljegyzései, amelyekben végigkíséri leánya felcseperedését, ezáltal személyiségének alakulásához sok érdekes adatot szolgáltat. Tőle örökölte lovas- és vadász-szenvedélyét és szabados viselkedését. A naplóban beszámol arról, hogy 1657. augusztus 23-án „*Mentem ki másodszor az major mellé szolgálímmal laptázni, kivivén magammal a Kis Betkót is.*”² A leányka ekkor 3 éves, 1654. novemberében született. Gyermekkorát apja kedvenc zborói és kistapolcsányi kastélyában töltötte szilaj szórakozások és testedzés mellett is sokat betegeskedve.

Hamar elmúlt a felhőtlen gyermekkor 1664-ben édesapja a csatatéren maradt és ez idő tájt vesztette el édesanyját is. Neveltetését gyámként az 1661-ben katolizált Báthori Zsófia felügyelte, aki a grófkisasszonyt a pozsonyi apácák zárdájában okította.

A hatalmas vagyonnal és tekintélyes családi összeköttetésekkel rendelkező serdülő Erzsébet fényes partinak számított abban az időben (időközben elhunyt apáca nagynénje is, és a birtokok ezen része is rászállt). Így már tizenhárom évesen, 1668. február 4-én lakodalmát ülte Nagysároson, gróf Erdődy Ádámmal. A boldognak mondott házasság nem tartott sokáig. Az ifjú férjet 20 nap múlva „*holtan hozták haza kocsiderékban a szászlónyai csetepatéből.*”³ Alig telik el egy év és a grófnő odahagyja az özvegyi fátylat,

¹ BOTKA Tivadar: Rákóczy Erzsébet történetéhez. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 1863. 347—349. RÁTH Károly: Rákóczy Erzsébet emlékezete. uo., 28—37. THALY Kálmán: Gr. Rákóczi Erzsébet mint költő, Századok, 1900. 481—494.

² Rákóczi László naplója. Kiad.: HORN Ildikó. Utószó: R. VÁRKONYI Ágnes. Bp., 1990. 315.

³ KAZARY Károly, A gróf Erdődyek Rákóczi rokonsága. Vasvármegye, 1936. december 25.

és pápai engedéllyel az elhunyt férj unokatestvérével, gróf Erdődy György-gyel tart kézfogót. György úr kardforgatás helyett a politikában jeleskedett a császár oldalán; egészen az országbíróságig vitte. Második házassága ugyan a sírig tartott, de nem mondható boldognak. Ebben szerepe lehetett férje magtalanóságának, esetleg durvaságának is. Erre célzásokat találunk a grófnő saját kezű feljegyzéseiben.⁴ Férje családja Erzsébet asszonyt még Kollonich bíborosnál is bepanaszolta a férjétől való „*maga elvonása miatt*”, aki zárdával fenyegette meg, ha nem tér vissza urához. De Rákóczi Erzsébet kemény jellemével még ezt is vállalta volna, ha birtokai felett szabad rendelkezést kap.

Válási ügye elsimult, amiben szerepe lehetett Rákóczi Júlianna férjének, Aspremont hercegnek is. A két ifjú hercegi Rákóczi-sarjval bensőséges kapcsolatban állott: gyermekkoruktól fogva sokszor megfordultak a kistapolcsányi kastélyban. Munkács várának ostromakor pedig Bécsben, sőt Lengyelországban jártak Rákóczi Erzsébet emberei az árvák ügyét jobbra fordítani. A szeretet legmeghatóbb jele, hogy II. Rákóczi Ferenc viselős feleségét nagy-nénje birtokára küldte; itt született meg első gyermeke: Lipót György 1696-ban. Hivatalos szálak is összekötötték a két ágat, mivel a sárosi örökös főispánságot, amely női ágon is megillette a Rákócziakat, Báthori Zsófia halála óta gróf Erdődy György viselte, II. Rákóczi Ferenc nagykorúságáig (1694).

Rendbe jött-e házassága vagy nem? Nehéz rá válaszolni. Feltűnő viharok nem kerekedtek körülöttük újra, látszólagosan nyugalomban éltek egymás mellett, ki ki tette a maga dolgát. Erdődy gróf a politikával, Erzsébet asszony a gazdasággal, ispotály létrehozásával (1698) foglalkozott.⁵ Alapítója és szervezője volt a Karmelhegyi Boldogságos Szűz Mária Társulatnak, melynek a környék előkelősegei voltak tagjai. Unokaöccsét és feleségét is sikerült tagnak megnyernie a Társulat ügyének. Nem mondott le az apai háztól hozott kedvenc szokásáról a vadászatról, még Társaságot is alapított titkos szabályokkal.⁶

1704-ben II. Rákóczi Ferenc hadai elől kell menekülnie kistapolcsányi, majd szomolányi uradalmából, férje horvátországi, szávaújvári (Ljubjanica) birtokára, éppen Erdődy császárhűsége miatt. A szabadságharc előrehaladtával tervezi visszatértét, hiszen a „*vér nem vált vízzé*” — ahogyan ezt Szirmay

⁴ SZERÉMI (Hg. Odescalchi Artúr) Emlékek Barsvármegye hajdanából. Történelmi Tár, 1893. 80—91.

⁵ Századok, 1871. 430—431.

⁶ BOTKA i.m. 349.

István jelenti a fejedelemnek Erzsébet grófnőről.⁷ Erre azonban már nem került sor. 1707. november 8-án Szávaújvárott elhunyt, tetemét 1708 elején helyezték örök nyugalomra az Erdődyek klanyci sírboltjában. Rákóczi fejedelem héthetes gyászt rendelt el tiszteletére táborában.

Utolsó éveinek magányát gazdálkodással és sűrű levelezéssel enyhítette az amazon lelkű asszony: férjével, gróf Esterházy Imre és gróf Nádasdy László főpapokkal, Brajkovich Márton zágrábi püspökkel, herceg Esterházy Pállal.

A grófnő irodalmi munkásságára Thaly Kálmán figyelt fel először, aki közölte két versét is.⁸ Az egyik „*panaszló ének*” sikertelen házasságáról, a másik kedvenc sportszenvédélyét idézi a lovaktól való elbúcsúzással. A költemények Zrínyi-imitációit Kovács Sándor Iván értelmezte egyik tanulmányában.⁹

Írói működésének még nagyobb részét adják levelei, amelyek fordultatos, érdekes, gyakorlott stílusról árulkodnak. Ezeknek egy részét szeretném most közreadni: azokat, amelyeket herceg Esterházy Pál nádorhoz írt, és akivel ifjú éveitől haláláig szoros baráti viszonyban volt. A főúr követője gróf Zrínyi Miklós költői munkásságának; hatással lehetett az író Rákóczi Erzsébetre is. A levelek írásmódján végigkövethető stílusának érlelődése a kedveskedő serdülő leány esengő hangjától az érett, sokat próbált asszony zsoldáros sirámáig. A levelekben elsősorban gazdasági feljegyzések, szállítási kérelmek, embereire vonatkozó kiadatási parancsok, a haza állapotát panaszoló sorok, ügyintézési kérelmek találhatók, vegyítve egy-egy személyes vallomással rossz házasságáról, bánatairól.

Rejtett anyai érzelmei szólnak meg, amikor a herceg úrfik egészségéről és multságairól érdeklődik.

A levelek összegyűjtésekor az új források feltárása volt a cél e mozgalmas életű, izgalmas, szenvedélyes, bátor jellemű grófnő életrajzának részletesebb megismeréséhez.

⁷ THALY Kálmán: Rákóczi Erzsébet síremléke Horvátországban. Századok, 1891. 764—765.

⁸ THALY i.m. (7. jegyzet) 765.

⁹ KOVÁCS Sándor Iván: „Veri a hab a kősziklát” Egy kétverses költőnő: Rákóczi Erzsébet (1654—1707). Jelenkor, 1992. 235—240; uő.: Rákóczi László naplója 1653—58. Holmi, 1991. 907—920.

1.
Szomolyán, 1671. szeptember 12.
(latin címzéssel, nem sajátkezű a levél csak az aláírás)

I(ste)n kéuanta jokkall aldgya meg K(e)g(e)l(m)e)det

Az K(e)gelmed levelét boczülettel vette(m), edgyütt az küldött Agarczkaual. Némis kétlém, hogy az K(e)g(e)lmed írása szerént az sült nyul fogásába(n) hátra hadgyon. Enis nem bánta(m) volna ha kedves' Urammall eö K(e)g(e)lmével edgyütt K(e)g(e)lmed látogatására Sentére mehettem volna, de mivel mind Kegyelmed(ne)k utra indulása, s mind Uramnak Eö K(e)g(e)lmének derekas foglalatossági meg gatoltak, arrul nem tehetek; Az mi pedig K(e)g(e)l(me)d ittasságáru val követését illeti, ennékem K(e)g(e)l(me)d maga Uri viselésével semmit nem vétett, hanem inkább, ha én valamit vétenj talalta(m) vólna K(e)g(e)l(me)d)tül bocsánatot kérek. Kiván(om) I(ste)n sok esztendőkig éltesse szerenczés jó egészségben K(e)g(e)l(me)d(e)t.

Datum in Arcze Szomolyá(n) Die 12 7bris Anno 1671.

K(e)g(e)lmednek

Böczülettel szolgál.

G(róf) Rakoczi Ersebeth
m(aga) k(ezével)

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3629.

2.
Szomolyán, 1673. június 23.
(saját kezű)

Szeretettel való Szolgálatomat ajánlom K(e)g(elmedne)k, mint kedves Groff Uramnak, Isten hosszú Élettel és jó Egesegel álgya meg K(e)g(elme)d(e)t, szüből kívánom.

Az K(e)g(elme)d Nékem irot levelét Edes Groff Uram böcsülettel vettem, K(e)g(elmedne)k meg igyekezni szolgálni hogy én rolam, K(e)g(elme)d Szolgálójarul, el nem felejtkezik, az mi Semtére valo el elmenetelemnek dolgát illeti, én örömet el mentem volna, de ugy látom hogy féltenek mivel az mostani verő fény igen ártalmas az ember orczájának, s feltenek attul, az emberek hogy az én igen Szep fekete föld forma fejeér orczám meg ne veszen, de én aval semit gondoltam volna, mivel most így meg kellett leni az dolognak, K(e)g(elme)d)et Követem meg bocsáson Udvarolhattam, mivel

nem én rajtam állot az dolog, de penig hogy magat el igazithattam, én mint egy eremita csak magam it dudolok, Isten tuga hogy, hegedüt vonnán az ablakon, nézek sente felé hogy mások mint vigadnak ot én pedig csak magam, dudolok az házban s mások kalendáriomot csinálnak, énekem egy alá-
zatos kérésem volna K(e)g(elmed)nek de nem merem penára bizni az dolgot, remélem Isten Szerencsémet agya ez iránt szovalis, valahol, azon kérésemet meg mondhatom K(e)g(elmedne)k de nem tudom hol lehetnék K(e)g(elme)d(e)l ugy szemben, hogy szoval alá-
zatos kérésemet meg mondhasam, kérem K(e)g(elme)d(e)t az Istenért ezen levelemet égese meg, s ne mutasa senkinek, mert igen nag kárban hozza K(e)g(elme)d, ha valaki meg látná ezen levelemet, ha pedig választ akar adni ezen leve:(!) Levelemre ez alkalmatosságal agyon választ oly modal hogy kézben ne akagyon az K(e)g(elme)d levele, én pedig ajánlom magamat az K(e)g(elme)d grátiájá-
ban.

Szomolyán, 23 juni 1673

K(e)g(elmedne)k, mint nekem jo akaro Groff Uramnak.

Böcsülettel szolgáló jo akaroja mig El:

G(róf) Rákóczi Erzébeth:
m(aga) k(ezével)

Címzés: Méltóságos Groff Esterhás Pál. etc. Nekem, Kedves jo akaró Groff Uram(nak), eő K(e)g(elméne)k adassék ez Levelem tulajdon kezében:

Mai leldhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3630.

3.

Szomolyán, 1673. október 22.

(saját kezű)

Böcsületel való szolgálatomat ajánlom K(e)g(elmedne)k, mint nekem jo akaro Groff Uramnak. Isten minden kívánsági szerént való jokal algya meg K(e)g(elme)d(e)t szüüből kívánom

Szervusko által K(e)g(elme)d nékem irot levelét nagy Böcsülöttem vettem Edes Groff Uram K(e)g(elmedne)k ige(n) szépen köszönöm, hogy rola(m) el nem felejtkezik, és méltoztatik magát, ez iránt fárasztani, az én, igen kevés, arany mívemben való dologban, kire érdemes nemis vagyok, az tokokat Szegedi András Uram eő K(e)g(e)lme kezembe atta, akik teczenének,

más képen, csak hogy igen nehezek, de remenlem ha ki cserélik az arany-
mivhez való helyeket, hogy nem lesznek oly nehezek, hogy pedig ez irántis
ajánlya K(e)g(elme)d maga fáratcságát, ha meg készül, aza igen kis darab
arany mivem, el küldi, aztis igen szépen köszönöm, Csak hogy nem vagyok
már ara Érdemes magát enyivel fásasza, érettem az K(e)g(elme)d levelébül,
K(e)g(elme)d Szombatba való szándékját, kívánok Istentől K(e)g(elmedne)k
Szerencsés Utat, de nem reménlem, oda mehessünk akora, mivel, Uram eö
K(e)g(e)lme, reménlem adig tapolcsánt lészen s magamnakis sok foglalatos-
ágim lesznek, kire nézve ha meg nem cselekethtném idején ez eránt, bocsá-
natot várok K(e)g(elmed)től és ha az (...)ot nem lehetnék, kérem értemis
járjon egy tánczot, magamis ugan örömet el jámam De nincs modom benne,
mert az köszvény igen háborgat, s az miat nem Járhatok tánczot, leg fő képen
akor mikor az hegedüt, nem vonyák s az tánczhoz való dobót nem verik,
Ezek után Istenek ajánl(om) viselese alá ajánlom K(e)g(elme)d(e)t kívánom
ezen levelem találya szerencsés órában, és jó Egészségben,

Datum in Szomolyán die 22 oktobris 1673

K(e)g(elmedne)k, mindt jó akaró Groff Uramnak

Böcsülöttel Szolgáló jo akarója

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Címzés: Méltosságos Groff Esterházi Pál Nékem jo akaro Uramnak eö
K(e)g(elméne)k böcsülettel adasék ez levelem:

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3631.

4.
Szomolyán, 1674. június 4.
(*saját kezű*)

Böcsülöttel való szolgálatomat ajánlom K(e)g(elmedne)k, Mint jo akaró
Gróff Uramnak az Ur Isten minden kívánsági szerént való jokal álgya meg
K(e)g(elme)d(e)t igaz szüből kívánom,

Ez levelem által akartam K(e)g(elme)d(e)t levelem által meg látogatnom
egészségéről értekezvén, melyről kívánok szerencsés hireket hallanom,
amellet pedig akarom K(e)g(elme)d(e)t Edes Groff Uram ez levelem által
kérnem kérvén K(e)g(elme)d(e)t meg bocsáson ilyen rossz semmire kellő

dologal busitom mivel ugy értettem Uramtul eö K(e)g(elme)tül hogy még ehéten el akarna küldeni azért az rossz semmire kellő kevés portékánkért Fraknóban, kérem azért K(e)g(elme)d(e)t méltóztassék meg parancsolni oda való porkolábjának, amikor oda érkezyk szolgálk érte hogy ki adnák varakozás ne lenne, mivel eszben vennék, hogy K(e)g(elme)d(e)t kértem rá hogy hirem nélkül ki ne adatta volna, adigis: énis az K(e)g(elme)d hozzám való jo akarattyát Életem fottáig böcsülettal meg igyekezem szolgálni és hogy edig maga szolgálinak méltóztatott szállást adni, Isten szemben juttatván K(e)g(elme)d(e)t szebben akarván meg köszönnöm K(e)g(elme)d jo akarattyát, kérem meg bocsáson evel az rut irásal, s ilyen aprólékos dologal busitom K(e)g(elme)d(e)t kis marton gazda Aszszont eö K(e)g(elmé)t igen szépen köszöntöm,

Szomolyán 4 juni 1674

Maradván K(e)g(elmedne)k mint jo akaró Groff Uramnak
Böcsülöttel Szolgáló jo akarója

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Címzés: Méltóságos Groff Esterházi Pál Nékem jo akaro Uramnak eö K(e)g(elméne)k böcsülettal adasék ez levelem:

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3632.

5.

Szomolyán, 1679. augusztus 31.
(*latin címmel, saját kezű*)

Méltóságos Groff Nékem Böcsölettal való nagy jó akaro Uram K(e)g(elme)d ajánlom Mindenkori kötelességem szerént nagy Böcsölöttel való szolgálatomat Isten eö Szent Fölsége minden Üdvösséges jókkal hogy meg álgya K(e)g(e)lmed(e)t szüből kívánom:

Ez alkalmatosság adatván nem akartam el mulatnom hogy K(e)g(elme)d(ne)k levelem által ne udvarollyak, és az k(e)g(elme)d érdemünk felet hozzánk meg mutatott nagy jo akarattyát akartam ez levelem által meg köszönnöm, ugy mint az Maga Uri várában, oda küldött kevés portékánknak némely részének ottan való szállás adását, mely K(e)g(elme)d ebéli hozzánk meg mutatot nagy jó akarattyát énis Urammal eö

K(e)g(e)l(mé)vel edgyüt, tehetcségünk szerént K(e)g(e)lmednek nagy böcsö-
llettel meg szolgálni el nem mulattyuk: most azért ez alkalmatossággal oda
kölleték küldenem emberimet bizonyos Aprólékos dolgaim véget, kérvén
K(e)g(elme)d(e)t ne sajnálja s ne végye nehéz neven oda való meneteleket,
és ha K(e)g(elme)d(e)t valamely szekér dolgából találnák busítany kérem
méltotassék hozzánk az maga gratiáját-ez iránt is hozzánk maga szolgálíhoz
meg mutatni, emellet azon is nagy böcsölettel kérem K(e)g(elme)d(e)t to-
vábbis méltotassék ugyan ottan, ot hagyot kevés ládáinknak szállást adni,
bizony bánom, és szégyenlém is hogy K(e)g(elme)d(e)t kellett oly gyakran
busitánom, de bizván az K(e)g(elme)d eleitől fogvást hozzánk meg mutatott
nagy jo akarattyában, vagyok oly jo reménységben mostis meg nem vonsza
tölünk az maga Uri gratiáját, melyen továbbis edgyüt Urammal eö
K(e)g(e)lmével ajánlyuk magunkat, maradván míg elek:

K(e)g(elme)d(ne)k mint nekünk nagy jo akaro Urunknak
Böcsöllettel szolgáló igaz jó akaroja:

Gróff Rákóczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

P(ost) S(criptum): Méltóságos Gróffné Aszonyomat ö K(e)g(e)lmét,
K(e)g(elme)d által nagy böcsöllettel köszöntöm, az K(e)g(elme)d szerelmes
gyermekit és az Thököly kis aszont.

Szomolyant 31 augusztai 1679

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3633.

6.

Szomolyán, 1680. május 14.
(latin címezéssel, saját kezű)

Méltóságos Groff Nékem böcsöllettel való jó akaro U(ram)
K(e)g(e)l(me)d(ne)k ajánlom böcsöllettel való szolgálatomat. Isten eö Szent
Fölsége minden üdvösséges jókkal hogy meg álgya K(e)g(elme)d(e)t szüből
kivánom:

Ez Alkalmatossággal akartam K(e)g(elmedne)k levelem Altal udvarol-
nom, etczersmindis K(e)g(elme)d, és Méltóságos Gróffné Aszonyom ö
K(e)g(e)lme egészéről értekezzen melyről kívánok örvendetes jó hireket
hallanom: Emellét akarám K(e)g(elme)d(e)t nagy böcsüllettel és bizodalmo-

san kérném, Méltóztatnék szabatságot adny Ezen oda küldöt Embereimnek, hogy az K(e)g(elme)d uri várában valami kevés üdöre bé mehetnének, mellyeket küttem valami kevés dolgaim véget, hogy penig enny ideig merek K(e)g(elmedne)k ottan alkalmatlankodnom, eczersmind is ezen irásom által, K(e)g(elme)d(e)t kérem meg bocsásson, kérvén továbbis K(e)g(elme)d(e)t méltóztassék bár csak még valami kevés ideig szállást adna az maga Franknói várában, mely K(e)g(elme)d ez iránt hozzánk mutatot nagy jó akarattját, Urammal ö K(e)g(elmé)vel edgyüt böcsöllettel meg szolgálni igyekezünk: U(ram) ö K(e)g(elme), K(e)g(elme)d(ne)k edgyyk jo akaró szolgálja ez el mult napokban kis tapolcsánba ment, onnat Arvában, ugy gondolom már eddig ot vagyon, onnat esmeg hogy ha az mostani alkalmatlan zur zavaros üdök meg engedik, az fel földi meg pusztult, némely jószágiban szándékozik: Grófné Aszonyomnak eö K(e)g(e)l(méne)k ajánlom böcsöllettel való szolgálatomat, maradván míg élek

K(e)g(elmedne)k Böcsöllettel szolgáló igaz jó akarója:

G(róf) Rákóczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Szomolyánt 14 maij Anno 1680

Mai leldhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3634.

7.

Szomolyán, 1685. május 6.
(*latin címmel, saját kezű*)

Méltóságos Palatinus nékem K(e)g(e)lmes U(ram) N(a)g(ságodna)k ajánlom alázatos szolgálatomat, Isten ö Sz(ent) Fölsége minden Üdvösséges jókkal N(a)g(ságo)d(a)t hogy meg álgya szive sen kívánom:

Ez alázatos levelem által kötelességem szerént is akartam N(a)g(ságodna)k udvarolnom, és szokot K(e)g(e)lmességében magamat ujonnan alázatosan bé ajánlonom etczes mind is Bizván eleitől fogvást N(a)g(ságo)d hozzám érdemem felet való K(e)g(e)lmes(ségé)ben ez levelem által N(a)g(ságodna)k alázatosan akarám meg jelentenem nem kétlem ezen kívül is tudva lehet n(a)g(ságo)dnál többi köszt az fölföldnek mi karban is minémü rettenetes nagy inségekben való léte és elpustulása a többi köszt magam ot való jóságim mi harcban való léte, mellyek(ne)k is nagyobb részét s számát mind eddigis tököly U(ram) birja, akét jószágomon kívül ki is

az ő fölsége ot valo hadainak munkálkodása s fíratcsága által tököly U(ram) keze s birtoka alól felszabadítatván, jutottak kezemhez, mellyeket is bizonyos ideig Generál Sulcz U(ram) erő s hatalommal töllem el foglalván birt, és ugy annyra el pusztította, hogy szegény Embereim éhel halóvá lének, s végtére csak pustán hagyák, az nemes vármegyékre való adósokon kívül kit az ő fölsége hadait főzetésére, s tartására-rájok róttak s azon kívül a táborn(a)k rajta való kvártélozásin, sákmányozásin, minden némü javaim(na)k az Szerent varban levő, javaim élésim etc el foglalási, és az sokféle különb különb féle fűzetésim, kár vallásim kívül mostanában is Generál Sulcz U(ram) csak makoviczai jószágom is öt Ezer tallérny kész pénst kíván, tiszteimet s egyéb szolgálmat váromban lakat, sem szolgálaim szükségére való semitse ki vinni semmit sem enged, söt még az munitioban is el vet, mellyet írásban fel tenni s N(a)g(ságo)d annak olvasásával terhelni, nem merészlem, hanem Ez uttal méltóságos Vicze Gyenerális Groff Barkoczi Ferencz és méltóságos Váradi Püspök U(ram) N(a)g(ságo)dhoz készülvén nem ketlem mindenekről böven fogjak informálni, méltóságos Váradi Püspök Ur(am) N(a)g(ságo)d némely szolgálimrul, állapotimrul alázatossan izenvén, s kérvén mindazokban méltotassék szokot K(e)g(elme)sségeiet hozzám mutatni, s K(e)g(el)mes U(run)knál ő Fölségénél mind azokban hasznos szó szöllum méltotassék lenni, kiert is I(ste)n ő Sz(ent) fölsége N(a)g(ságo)dát sok esztendőkig szegény meg nyomorodot hazánk szerencséjére jo egésségben, meg tarcsa, és minden dólgaiban tégye szerencséssé és boldoggá kívánnya az aki vólt s léssen mig él

N(a)g(ságodna)k mint K(e)g(e)lmes U(rána)k

Alázatos Szólgálója:

G(róf) Rákóczi Erzébet
m(aga) k(ezével)

Szomolyan die 6 mai 1685

P(ost) S(criptum): K(e)g(e)lmes Asszonyomn(a)k eő N(a)g(ságána)k ajánlom alázatos szolgálatomat kinek is grátiájában magamat alázatossan ajánlom:

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3635.

8.

Szomolyán, 1685.

(latin címmel csak az aláírás saját kezű)

Nagh(ság)odnak mint Kegyelmes Uramnak ajánlom alázatos szolgálomat, Istentől szerencsés hosszú életet kívánom Nagh(sá)god(na)k.

Nagh(ság)hodnak mint Kegyelmes Uramnak ezen levelem által alázatosan akartam udvarolnom, edgyszersmindis alázatosan kérem bizván Nagh(ság)hod eleitől fogvast hozám mutattot gratiajában, hogy most ujonnan mérészem Nagh(ság)hodat terhelnem, nem egyéb az oka, hanem hogy Horváth Országgi jószágomból való szolgálom Lukinicz Mártony előmbé jővén, kért Nagh(ság)odnál érette essedeszszem, mivel tavaly eö(?) fölséghe Hadaival, akkor szabad legény lévén magha szabad akarattyabúl Buda ala ment volna, és ottan az egész Narat magha költséghén töltet, őszkor vissza jővén, Szeredben lakozó Máttay Mihály névő Hadnagy meghálván az uttyát mindenből ki forgatta volna, az mintis Nagh(ság)odnak küldöt Memorialeből bővebben megh erti. Kérem ezért alázatosan Nagh(ság)odat, hogy azon Horváth Országgi Szolgámnak emletet Máttay Mihál elvont marháját megh térécse, kegyes Parancsolatot rea ki adatni és nekem kezemhez küldeni méltottattik, Nagh(ságo)d az által hozám, és azon szegény Emberemhez mutatott gratiaját alázatosan megh szolgálni igyekezem. Kegyelmes Aszonyomnak eö Nagh(ság)ának ajánlom alázatos szolgálomatot kívánván Isten tarcsa és eltésse Nagh(ság)tokat Kedves jo egeseghben szerencsétlessen számos esztendőkih

Nagh(ság)odnak Alázatos szolgálója

G(róf): Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Szomolyán 1685

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3636.

9.

Szomolyán, 1685. június 30.

(latin címmel, saját kezű)

Méltóságos Palatinus U(ram) nékem K(e)g(e)lmes U(ram) N(a)g(ságo)dnak ajánlom alázatos szolgálomatot, I(ste)n ő Sz(ent) fölséghe szerencsés hosszú Élettel N(a)g(ságo)d(a)t hogy meg álgya szüből kívánom:

N(a)g(ságo)d nékem írt levelét nagy alázatossággal vettem, hogy előbeni N(a)g(ságodna)k írt alázatos levelem Atal való kérésimet méltoztatot meg halgatni, s nemzetes Szeghedi András U(ram) ö K(e)g(e)lmét irántok parancsolni, N(a)g(ságo)d grátiáját alázatossan köszönöm: én tovább is N(a)g(ságo)d, ugy Méltóságos Palatinusné Aszonynak ö N(a)g(ság)a Kegyelmességében magamat alázatossan ajánlom, és maradok

N(a)g(sá)g(odna)k leg késebbik alázatos szolgálója

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Szomolyán 30. juni. 1685

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3637.

10.

Fekete város, 1685. december 15.

(latin címmel, saját kezű)

Méltóságos Palatinus Nékem K(e)g(e)lmes Uram: N(a)g(ságodna)k ajánlom alázatos szolgálatomat I(ste)n ö Sz(ent) Fölsége Szerencsés hoszu Elettel hogy meg álgya N(a)g(ságo)d(a)t szüből kívánom:

Ez levelem által akartam N(a)g(ságo)d(na)k régi kötelességem szerint is alázatossan udvarolnom, etszersmind is alázatosan bocsánatot kérnem, hogy ez alkalmatossággal N(a)g(ságo)tok(na)k személyem szerint nem udvarolhattam, mellyet kötelességem szerint el sem mulattam volna, ha meg éget kezemnek alkalmatlansága nem gátolta volna meg N(a)g(ságo)dhoz való alázatos udvarlásomat, mivel azért mostanában továbbra el kellett halasztanom, első alkalmatossággal kötelességem szerint N(a)g(ságo)tok(na)k alázatos udvarolni és Szólgáni el nem mulatom, Mostanában penig U(ram) ö K(e)g(e)lme magamképemben is menvén N(a)g(ságo)tok Szolgálatyára, ajánlom magamat ö K(e)g(e)lmével edgyüt N(a)g(ságo)d K(e)g(e)lmességében, és maradok míg élek

N(a)g(ságo)d(na)k mint K(e)g(e)lmes U(ramna)k

G(róf) Rákóczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Fekete város die 15 Xbris 1685

P(ost) S(criptum): Méltóságos Palatinusné nékem K(e)g(e)lmes aszonymnak ö N(a)g(ságána)k ajánlom alázatos szolgálatomat:

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3638.

11.
Szomolyán, 1686. július 12.
(saját kezű)

N(a)g(ságo)d(na)k mint Kegyelmes U(ramna)k ajánlom alázatos szolgálatomat, I(ste)n ö fölséghe szerencsés hoszu Élettel N(a)g(ságo)d(a)t hogy meghálgya szüből kivánom:

Hogy ujabban ez alázatos levelem által mérészlem N(a)g(ságo)d(a)t busitanom aminapiban bécsben létemben az mely pap urak(!) draskocziné Aszonym dolghában találtam vala megh N(a)g(ságo)d(a)t, kiknek is tököly ez el mult bóldogtalan üdőben erő s hatalommal el vittette innen javajokat, jól lehet alázatos kérésemre N(a)g(ságo)d méltóztatot ki adatni az parancsolatot, orbán pál Ura(m) ö K(e)g(e)lmére, hogy azon ö K(e)g(e)l(méne)k ellenem tet inscriptionak mássát adná ki kezemhez Amit is ö K(e)g(e)lme kezéhez mihent haza értem küttem, mely(ne)k ki adását némely maga utazások által magát mentegetvén, mind adig el késeltette, hanem tegnap estve küldé meg kezemhez, oly móddal hogy épen csak maculatoriom, és az fatenseknek neveit fel nem tette edgykének is, sőt az kinek fel vólt is nevek téve, el makulálta, mind azon által alkalmatossan átal olvashattam azok(na)k is neveit, szoval izenvén: s talán mint edig foghásal élvén hogy mig épen nem véghez-ték vólna el azon incuisitiót, sőt azon makulatoriomot sem engette kezemkötöt maradhassan meg, N(a)g(ságo)d(a)t annak okáért továbbis nagy alázatosan kérem, egy rövideden írt levelével méltóztassék ö K(e)g(e)l(mé)(ne)k ujabban meg parancsolni, ne késethesse az dolgot, hallandó emberek lévén, bizonyságim közöl el találnek halni, kárt amitis ne vallyak: s ne szépítse, s simitcsa, s tegye fel annak rendi s módgya szerént, az szerént az fátensek neveit s adassa kezemhez, ha engem nem tekint s sok kérésimet tekincse mindenek felet N(a)g(ságo)d méltóságos parancsolattyát, s az aránt való kötelességét is, jól lehet attyafi ö K(e)g(e)lme oda: melyben ojjon I(ste)n hogy itéllyem ö K(e)g(e)lmét mindazon által kinek kinek ighassághoz ügyében tartozik is ö K(e)g(e)lme szolgálni, melyben nincsis kécséghe: Emellet aszt is alázatosan akartam N(a)g(ságodna)k tuttára adnom, hogy ezen maculato-

riom forma incuisitiót olvasván, van oly is(?) alkalmatossan általa láttattuk s olvashattuk is jól lehet haskó püspök, és Szólcsány györgy N(a)g(ságo)d udvari szolghája nevei ki vannak törölve hogy haskó U(ram) vally ellenem, hogy az N(a)g(ságo)d Szólgája Szólcsányi György szájából hallotta volna, hogy az tököly Comisáriussinál akik apartékaért jöttek vólt látta vóna az én levelemet mellyet jrtam tökölynek, hogy az pap urak javai it vannak, s vitesse el, lettem vóna azon, melyben I(ste)nel bizonytok legkisseb vétkem sem szándékom nem vólt, mellyet megis bizonytok az ki szedet, s ki szedendő bizonytassághokkal, hanem az erő felet nem tehettem mely iránt tököly levelt is közlöttem vala N(a)g(ságo)d(da)l, s véghét érvén az incuisitiónak részemről, N(a)g(ságo)d(a)t bőveben informálni alázatosan el nem mulatom, N(a)g(ságo)d(a)t annak ókaért I(ste)n(tő)l is alázatosan kérem méltóztassék meg fenytetni Szólcsány györgy szolgháját, igasságtalan károm böcstelenségem járó állapotokban, ily Istentelen fogásokkal ne élyen ellenem, tekincse Istenét s lelkét, nem bánom ha mi bizonyosat tud ezen dologban ellenem vally meg, s igasságtalanul ne sércse lelkét, elégedgyék meg azzal, menyszer busitot meg, s menyre becstelenitet meg sok helyeken nyelveskedése által, aholot aszt sem tekintette hogy Szólcsány falumbul való jobbágyom, s mind conventios Szólghám, hanem egyránt trutzolt ellenségeskedet Velem, gyalázot, ki miat végtére sok türesim után ki is kellet adnom rajta, hanem N(a)g(ságo)d méltóságos személyére nézve löttem szemben velé bécsben aholot N(a)g(ságo)d(nál) is nyelveskedésj által hasonlot ne kövessent söt hiven szolghállyon szívesen kívánom, nem írok I(ste)n bizonytasságom ráncorbul(!) ellene, hanem igasságosan kit megis bizonythatok, nálunk Udvarunkban már etczer fel akarta maghát övére akasztani, szemünk láttára maga magát késsel átal verni, hogy feleségével való együt lakásra emlékeztettük, feleségét gyermekeit mint az N(a)g(ságo)d(a)t követvén meg bocsásson kölyköket ugy tartotta, velek nem gondolván, ez ilyen cselekedeti által is eljtélheti N(a)g(ságo)d micsoda ember, ha ezekben ilyeneket el követhetet, engem is ily Istentelen fogási által könnyen kárban hozhat N(a)g(ságo)d(a)t azért Istenért is alázatosan kérem méltóztassék meg intetni, amit igazán tud, vally meg, s amit nem tud, fogásokkal ne terhellye lelkét, szívesen bánom ily módal kel N(a)g(ságo)d(a)t terhelnem, s felöle tudósítanom, ne adgya I(ste)n irjak ellene ugy mint N(a)g(ságo)d méltóságos Udvarában lévő hiv Szolghájára, hanem igasságos ügyem s az kéntelenség vezérlet reá, s tudva legyenek N(a)g(ságo)d elöt cselekedeti minemü Ember légyen, állyon N(a)g(ságo)d

K(e)g(e)lmességében bizván, grátiáját alázatosan várom, kiért is maradok
mig Elek

N(a)g(ságodna)k leg kisebbik alázatos szolgáltója:

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Szomolyán, julij 12 1686

Címzés: Méltóságos Magyar Országgi Palatinus Groff Esterhas Pál né-
kem K(e)g(e)lmes U(ramna)k ö N(a)g(ságána)k alázatosan adassék

Bécs

Kis Martony

Mai leledhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3639.

12.

Szomolyán, 1686. július 19.

(saját kezű)

N(a)g(ságo)d(na)k mint kegyelmes U(ramna)k ajánlom alázatos szolg-
hálatomat, I(ste)n ö Sz(ent) Fölséghe szerencsés hoszszu Elettel
N(a)g(ságo)d(a)t hogy meg álgya, kívánom:

Jol lehet ez mult napokban alázatos levelem által találtam vala meg
N(a)g(ságo)d(a)t, bizonyos dolgaim iránt alázatosan kérlelvén, melyre edig
sem vehettem választ, mely iránt ez írásom által is N(a)g(ságo)d(a)t mérész-
lem busitanom s alázatosan kérem, bocsánatot várok, bizván N(a)g(ságo)d
K(e)g(e)l(mé)ben, továbbá is alázatosan kérem mégha grátiáját meg ne
vonnya szolgálójátul: azomban ugyan azon előbeni levelemet feles foglala-
tosságim közöt sietve küldvén bécsben melczer jános fel földi prefektu-
sunk(na)k ö K(e)g(e)l(méne)k kezéhez hogy N(a)g(ságo)d után küldenék el,
hirtelenségbül meg felejtkézvén siető dolgaim közöt, ugy értettem fellyöl
meg nevezet melczer U(ram)tul ö K(e)g(e)lmétöl hogy az Pecsetet el felejtet-
tem volna rátennem, mely jránt I(ste)re is alázatosan kérem N(a)g(ságo)d(a)t
meg bocsásson nem akaratommal ha találtam vétenem, az szerént ugyan
azon levélben fel tet állapotokban s kérésim által hogy mérészlettem busita-
nom bizván N(a)g(ságo)d eleiböl fogvást hozzám mutatot, grátiájában,
melyben továbbis ajánlom alázatosan magamat: Méltóságos Palatinusné
Aszonyunknak ö K(e)g(elméne)k ajánlom alázatos szolgálatomat az dajkák

felől már két ízben jrtam ö N(a)g(ságna)k alázatosan, parancsolatját továbbá is el várom: maradván

N(a)g(ságodn)ak alázatos szolgálója:

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Szomolyán 19 julij 1686

Címzés: Méltóságos Magyar Országhi Palatinus Gróff Esterhás Pál
Nékem Kegyelmes U(ramna)k ö N(a)g(ságána)k alázatosan adassék:
Kis Martony

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3640.

13.
Szomolyán, 1686. szeptember 2.
(latin címzéssel, saját kezű)

N(a)g(ságo)d(na)k mint kegyelmes U(ramna)k ajánlom alázatos szolgálatomat, I(ste)n ö Sz(ent) Fölséghe Szerencsés hoszszu Elettel N(a)g(ságo)d(a)t hogy meghálgya szüböl kívánom:

N(a)g(ságo)d(a)t már ennihány ízben, ugy ez levelem által hogy merészlem busitanom, alázatosan hiszem meg bocsásson, kinek is nem egyéb az oka, hanem amint annak előtte is meg találtam vala N(a)g(ságo)d(a)t azon ellenem el követet inkvisitió iránt, mellyet péterfi andrás püspök U(ram), és draskocziné Asz(ony)om köthettek el ellenem mely alázatos kérésimre jól lehet méltóztatot vólt N(a)g(ságo)d két parancsolatotis adni orban pál U(ram)ra, hogy ki atta vólna hasonló mását kezeimhez, de mai napság napigh is sem sok rendbéli irásimra izenetimre s kérésimre még sem atta ki, mindenek felet N(a)g(ságo)d méltóságos parancsolatira nézve ki adhatta vólna, de mind eddig is csak azok fel s alá való járásival mentegheti maghát, aholot penighen házánál vagyon, hol diákjai othon nem létevel mentegeti maghát, hol pedig csak választ sem ád ö K(e)g(el)me izenetimre, mostánban is mivel mentegeti ö K(e)g(el)me magát N(a)g(ságodna)k alázatosan megh küttem az ö K(e)g(el)me levelét így lévén az dologh mely mind Kissebségemre, s mind káromban jár, továbbá is N(a)g(ságo)d(a)t mint K(e)g(e)lmes U(ra)mat nagy alázatosan kérem méltóztassék mi móddal meg parancsolni orbán pál U(ramna)k N(a)g(ságo)d méltóságos parancsolatját

magha elöt viselvén, azok szép szónak, s hallgatások(na)k már eczer hadgyon békét, adgya ki aszt az inkvisitiót, ne kéntelenítessem ö K(e)g(e)lmét is már annyszor busitanom, amid Esztendeje már mások ellenem Kezeskednek, annyval is inkább tudgyam ighassághos s ártatlan vóltomat mind, I(ste)n s nagy Uram eleiben terjesztenem, s zárhatnám le az velem versenghö féleket nyakammal, hiában ne busitatnám ennyre ö K(e)g(e)lméhtől, hogy penig ez alázatos kérésemel merészlem N(a)g(ságo)d(a)t terhelnem bizván eleitől fogvást érdemek felet való grátiájában, alázatossan bocsánatot kérek: Méltóságghos nékem nagy Asz(onyomna)k ö N(a)g(ságána)k ajánlom alázatos szólghálatomat, ajánlom maghamat N(a)g(ságo)tok Grátiájában:

Szomolyán 2 7bris 1686

N(a)g(ságodna)k alázatos szólghálója

G(róf) Rakoczi Erzébet
m(aga) k(ezével)

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3641.

14.
Szomolyán, 1687. január 2.
(saját kezű)

Méltóságghos Palatinus Nékem K(e)g(e)lmes U(ram), N(a)g(ságo)d(na)k ajánlom alázatos szólghálatomat, I(ste)n eő Sz(ent) Fölséghe, ez uj Esztendőnek minden részeiben tégye szerencsés és boldoghá N(a)g(ságo)d(a)t, sok következendő Esztendőknek szerencsés által érzésével, szüből kívánom:

Méltóságghos G(róf) Erdödi Imre Atyám U(ram)nál ö N(a)g(ságá)val lévén bizonyos dóllghaim, az horvát országhi állapotaimben, mellyekre nézve jóllehet etczeri véghezűnk szerént mostanában szintén bé kellet vólna magam(na)k ö N(a)g(ságá)hoz mennem, de bizonyos okok megh ghátolván az aránt való szándékomat, kéntelenítettem magham képenben nemzetes melczer jános U(rama)t ö K(e)g(e)lmét ö N(a)g(ságá)hoz küldenem, annak okáért ez alkalmatosságghal kötelességghem szerént is ez levelem által okoztam N(a)g(ságo)d(na)k udvarolnom, Emellet nagy alázatossan kérem, fellyöl meg nevezet melczer jános U(ra)m én nevemmel ha miben megh találná N(a)g(ságo)d(a)t, méltóztassék ö K(e)g(e)lme által hozzám szokot grátiáját mutatni, ö K(e)g(e)lme által szóval is alázatossan izenvén N(a)g(ságodna)k:

ajánlom továbbá is szokot érdemem felet való grátiájában maghamat N(a)g(ságodna)k: kívánván, levelem talállya kedves jó Eghésségben:

Szomolyán 2 januar 1687.

N(a)g(ságodna)k mint K(e)g(e)lmes U(ramna)k alázatos Szólghálója:

G(róf) Rakoczi Erzebet
m(aga) k(ezével)

Címzés: Méltóságos Magyar Országgi Palatinus Esterhás Pál, nékem Kegyelmes U(ramna)k eö N(a)g(ságána)k nagy alázatosan adassék:

Mai leldhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3642.

15.

Cseklés, 1695. július 20.

(latin címzéssel saját kezű)

Mél(thosá)gos Herczegh Nékem K(e)g(e)lmes Uram

Bizván továbbis Herczegh(ség)d K(e)g(e)lmes(é)g(é)ben, hogy ezen levelem által is alkalmatlankodo Herczegs(é)gednek, alázatosan botsánatot Kerék(!). Bizonytalan lévén benne, hogy ha az Ur fel megyenis Bécsbe, arra nézve, Herczeghséged előtt jelentett okaimra nézvést, el jöttem Bécsből. Máinapon érkezvén Posonb(a), érttettem ot létét K(e)g(e)lm(é)nek, és hogy szándékozik Bécsb(e) fel menni. azért Embere(m) által köszöntetvén ö K(e)g(e)lmét reménlemis, hogy fel tett szándékához képest fel mégye(n) ö K(e)g(e)lme. Ahozképest alázatosággal kérem Herczeg(sége)dn(ek), ezen közöttünk fen forgó állapotokat, ajánlott K(e)g(e)lmesége által Mélt(óság)os Cardinális Ur(am)mal ö Eminentijával együtt, ugy Kormányozni méltoztassék, hogy a mig véghez megyen ezen állapot sem böcsületem(be)n, sem javaimb(an) akár mi moddal is károsítaván Herczegsége(dn)k bé adott punctumokhoz képest méltoztasék maga gratiáját hozzám mutatni, hogy kívánságom szerint: egyebet ne(m) kívánnám az egy Igazságnál: minél jobb salandoképe(n), végtére is osztasék(?) ezen dolog, reménlvén, hogy nállam is Herczegsége(d, S. ö Em(inen)tiája ennek végét érheti másként is. melly ha jelenlételem nélkül véghez nem mehetne, azontól posonba, avagy ahol alkalmasobnak foghia ytélni Herczegsége(d, és ö E(mi)n(en)tiája elegendő Terminusok(?) alkalmas dolgot rendelni méltoztasék, hogy ott végsőképpen

szakadna véghe az egész dolognak. Mellyeket mindenestől tegnapi kérésemhez Képest Herczegséged tapasztalt K(e)g(e)lmesegé(é)rt bizván. Magamat továbbis Herczeg(sége)d gratiájában alázatos(a)n ajánlo(m) Maradván Herczegségednek Alázatos szolgája

G(róf) Rakoczi Erzebeth
m(aga) k(ezével)

Cseklés 20 jul. 1695

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3643.

16.

Kistapolcsány, 1695. július 27.

(Címzés nélkül, saját kezű)

M(éltósá)ghos hercegh Palatinus Nékem érdemem felet való K(e)g(e)lmes U(ram):

Ily sok busításimal sok féle szerencsétlenségheim közöt hogy mérészlem herceghségghedet busitanom nagy alázatosághghal bocsánatot kérek(?) alázatosan jelentvén herceghségghed(ne)k minémi levelét vettem az M(éltósá)ghos kardinális(na)k mely ha tutára nem vólna herceghségghednél, im includálva alázatosan megh küttem valóságghos mássát(?) Én valamint eleitől foghvást tellyes tehetségghemmel azon íykeztem hogy K(e)g(e)lmes U(ramna)k s Asz(onyomna)k ö Fölségghok Kegyelmes parancsolattyához maghamat alkalmaztassam, ugy mostanában is azon lészek, ha I(ste)n Eg-hésségghemet adgya, és valami kiváltképen való okok megh nem ghatólyák, fel tet szándékomat, hogy akkorra, az napra M(éltósá)ghos kardinális parancsolattya szerént bécsben lehessek(?) Tudva van herceghségghed elöt ezen dolghokban M(a)g(am) karban lévő állapotom(?) Minek okáért nagy alázatosan könyörghök herceghségghednek, I(sten)nek irgalmáért, mint Eleitől foghvást való K(e)g(e)lmes U(rama)t, mostani ügye fogyot állapotomban, méltóztassék hozzám magha szokot K(e)g(e)l(mesé)gét hozzám mutatni, s: noha érdemem felet: akkora, magha is jelen lenni, s K(e)g(e)lmes U(ramna)k s aszonyomnak ö fölségghok K(e)g(e)l(mé)ben és M(éltósá)ghos kardinális U(ramna)k ö Eminentíája grátiájában enghemet ajánlván ha mi neheszteléseket ellenem lenni szemlélve magha hasznos szó szóllása által enyhíteni méltóztassék, s magha palatinusi authoritásával is, az ö Fölségghok K(e)g(e)l-

(mé)ből edigh való rövidségheim(ne)k megh orvoslásiban is. hogy hasznos véghet, s továbbis nyughodalmas s üdvösséghehd megh maradhatástis hogy nyerhessek, nagy alázatosságghal kérem(?) Bizván mind ezekben is herczeghséghehd K(e)g(e)l(mé)ben, Kiért is I(ste)n ö Sz(ent) Fölséghe herczeghséghehdet sok számu Esztendőkigh az magha contentuma szerént szerencsésen hogy éltesse, szivesen kívánom, magham penig amiglen élek, életem fottáig nagy alázatossan megh szolgálháni el nem mulatom(?) Az méltóságghos herczegh Asz(ony)t nagy alázatossan köszöntvén ajánlom maghamat, herczeghséghehd K(e)g(e)l(mé)ben, maradván migh élek

Herczeghséghehd(ne)k legh kissebbik alázatos szolgálója

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Kis tapolcsány Die 27 julij An(n)o 1695

Mai leldhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3644.

17.
Kistapolcsány, 1696. április 3.
(saját kezű)

Méltóságghos Herczegh Palatinus Nékem mindenkori jó K(e)g(e)lmes U(ram).

minémü állapotokra, örök gyalázatokra, és szerencsétlenséghekre jutot légyen állapotom, nem kétlem herczeghséghehd elöt is tudva vagyon. Azdólghok(na)k mi vóltak, sem penigh okait nem tudván az ur ö K(e)g(e)lme ellenem való nehezteléseinek. Kit csak maghában főzván, ö K(e)g(e)lme által mondhatom üldöztetések közöt el el busitattnak látom magamat lenni(?) azontul hány izben s mi módal kénteleni lettem bécsben s mi formában járnom, tudva lehet herczeghséged elöt. Azontul az minden ok nélkül való jnstántiái, s informátiói miat ujoban posonyban csitnlátván, ottis minémü örök gyalázatok, és szerencsétlenségek estek rajtam, más felöl penigh, csak nem örökös Rabságh forma lakásra a posony apáczák közzé akarták személylyemet az urra nézve az ö K(e)g(e)lme instántiái s informátioira, mind ezeket sem kétlem edigh megh érthette, vagy s értheti herczeghséghehd(?) mely szerencsétlenségim(ne)k okairul azonnal értekezvén, és vádlóimrul, nem leheték oly szerencsés hogy meg jelentetettek vólna(?) ily módal az ö Fölségek pa-

rancsolattyával s nevével mondot véghső, s engem kénszerítő akaratókra nézve kéntelenül resolválnom kölleték maghamat az apáczaak közé való menetelre, véghtére, azis aban maradván, egy kvindénám rendtetet hogy az üdö alat amely szölgákat, azok(na)k feleségeit söt attyafiatis némelyeknek azok közzöl az ur nem akarna szenvedni, el bocsása, s azontul Szomolányra mennyek, Amint hogy mind ezeket is megh cselekedvén, kedves öcsém U(rama)t és az fejedelem Asz(ony)t egüt Szomolányra mentem(?) attani az ur ellenem való neheszteléseinek okait smind penigh vádlóim iránt értekezünk, jollehet az ur sokat mondot sok féle állapotokat előttünk, de vádlóimat nem akarja senki is mai napigh is nevezni. Az ótatul fogvást és szivem nyugta sem lehet, alelki jsméret penig nem furdal. Mostanában imár uszok örök gyalázatokban és szerencsétlenségekben, el annyra, hogy atobi közt Eleimtüil marat kevés jószágocskáimnak is és javaimnak ugy látam maga számára való el vonyását, ohajtya az ur ahol az irántis mi karban légenek dolgaim, értésire lészen vagy talám edighis van herczeghséged elöt, Mint ezen magam s az által familiámat is illető bánatimat, és szerencsétlenségeket, s mindenek felet örök gyalázatimat, magamon továb: szenvedni nem akarván Folyamodom herczeghségedhez mint hazánk(na)k első oszlopjához, nagyalázatosságát, I(ste)n(ne)k irgalmá(é)rt is, oly ügye fogyot állapotimban és szerencsétlenségekben, mind K(e)g(e)lmes U(ramna)k s aszonyunk ö fölséghek elöt, s mind egyéb szükséghes helyeken az magha Palatinus authoritása szeréntis méltoztassék pártomat fogni, s kedves öcsém u(ramna)k segítségére lenni, kinekis plenipotenciája dólgaimeira nézve adattatot ö K(e)g(e)l(méne)k tölle, Es amennyben az ur szájából hallot állapotokban vétkesnek magamat lenni nem érzem, ha tudot K(e)g(e)lme az ellenem mondot mondta mondásokat megh halgatni azok(na)k helt adni, az nékem magáruul keresztény hiti Gavalleri parolája alat, adot assecurácionak sérelmével, tehát ö K(e)g(e)lme pártomat nem foghta, s mindenekfelet böcsületem(ne)k és tudot én ellenem jnstantiális lenni, ö K(e)g(e)lme az vádlókatis mind ezekben jelencse megh, shad menthessem maghamat anak rendi szerént, s üdöm tehetségem engettessék, mivel böcsületem(ne)k utolsó megh rontását el veszését semmiképen abban hadni nem lehet, kit életemnél is drágábnak tartottam s tartok lenni(?) honnét érdemlettem meg utolsó napjaimra mind ezeket az urtul. Az én sok jó tételemért : kit herczeghséged is eleitöl fogvást jól tud, s esmeri az urat jól nem tudom: Továbis mind ezekben alázatosan jnstállok herczeghséged elöt nagy alázatosságal, ajánlom maghamat herczeghséghez K(e)g(e)l(mé)ben, és maradok migh Elek

Herczeghsége(ne)k Legh kissebbik alázatos szolgálója

G(róf) Rakoczi Erzebet
m(aga) k(ezével)

P(ost) S(criptum): Az Méltóságos herczegh Asz(onyna)k alánlom alázatos szolgálomat, Alázatosan el várom herczeghséged választát(?) mind ezekben várhattya I(ste)ntől érdemét, s énis vékony tehetségem szerént alázatosan meg szolgálni el nem mulatom:

Kis tapolcsán 3 aprilys 1696

Címzés: Méltóságghos Herczegh Magyar Országgi Palatinus Eszterhás Pál, Nékem mindenkori jó kegyelmes U(ramna)k eő N(a)g(ságána)k nagy alázatosan adassék

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3645.

18.
Szávaújvár, 1704. október 17.
(címzés nélkül, saját kezű)

Méltóságghos herczegh Palatinus nékem nagy K(e)g(e)lmes U(ram)(?) Tellyes bizodalomtul viseltetvén herczeghséged(ne)k ekisded alázatos írásom által udvarolok, Vélem ily bátorságomért iteletben nem lészen, alázatosan jelentvén hogy Elek, de mint fél hólt(?) ghazdagh vagyok, mint az ördögh, semmim sincs(?) Vigh vagyok, de tellyes keserüséghel(?) etc I(ste)n ki mondja atöbbi(ne)k Vagyok oly szerencsés kedves pan cserlimmel S naptul fogvást it edgyüt töltyük üdönket, e vigasztalá meg ez etczer szivemet(?) herczeghségedről gyakorta emlékezvén Iszszuk az I(ste)n atta zavrony czéjät(?) herczeghséged jó emlekezetivel, fejezzük mind ketten edgyüt írásunkat ezzel, Miseremini mei, Saltem vos Amici mei, jaj s had szabadulhassunk megh hamaréb Kedves Edes hazánkban(?) aholot herczeghséged(ne)k alázatosan udvarolhass(u)nk aszt ighaz tiszta szüből kivánnya

Herczeghséged(ne)k Alázatos szolgálója

G(róf) Rákóczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Száva uj vár die 17. 8bris 1704

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3646.

19.
Szávaújvár, 1704. december 20.
(*latin címezéssel, saját kezű*)

Méltóságos Herczegh Palatinus, Nékem nagy jó K(e)g(e)lmes U(ram):

Herczeghséghez nékem bécsből 2 9bris irt levelét nagy alázatosághal vettem, hogy méltoztatot alázatos szolgálóját meghvighasztalni levelével, nagy alázatosághal köszönöm Régheben is nékem nagy jó K(e)g(e)lmes U(ram) vaj ki könnyü az revolutio ot, ahol ember mire kéntelenitetik etc. bezegh ugy énis az ide bé való jövetelre de gháttya nélkül is it asok viz között, untigh csolnakoztam, evező nélkül is s uszom mind torkigh az nyomorúsághal tellyes habok köszt, mint mindenemtől meghvált, s mindenektől el hagyatot árva, várnék oly szelet I(ste)ntől adattat, mely oly habokat zuditana, amely(ne)k erejével, bár fraknó, s az után hrusó tájára vetne ki innem az I(ste)n sovány országhbol, s sok sohajtásokal mondom énis aszt s kivánom I(ste)n az étczakát hamaréb nagy napra forditcsa etc. s velem anyivalis hamaráb megh fogh lehetni amidőn herczeghséged is eleitől fogvást való grátijában továbbis rólam megh emlékezik amidőn mi jó módgyát, idejét, s alkalmatosághát látván, alázatos szölgálója(na)k hasznos tanács adásávalis, méltoztatik értésére adni, továbbis ajánlván Maghamat herczeghséghez K(e)g(e)l(mé)ben, maradván

Herczeghséged(ne)k Legh kissebik alázatos Szölgálója

G(róf) Rákóczi Erzébet
m(aga) k(ezével)

P(ost) S(criptum): Ez előttünk lévő Sze(nt) karácsony napokat Sok töb követezendőekkel penigh, herczeghséghez sok számu esztendőkig maga Contentumjával boldogh üdőben, kívánt jó Eghéségben szerencsésen érhesse, s elis mulathassa, ighaz szüből kivánom En nem tudom mi állapotok lehetnek ittben ez országhba, már vizen, szárazon, ember ölések, tolvajlások alkalmasint valának egy mást rémiti az horvát nemzetség tartván aráságh-tul, En azonban ezen tűz fészekben való erőségben untig vitézkekedem, ily modal, te se bancs, én sem bántlak, it lakom, miglehet, már tovább Seleny váran kívül nem igyekeztem tovább menni, ha csak mások nem visznek s nem kényszeritenek, mivel az olasz szót nem tudom etc.

Száva uj vár 20 Xbris 1704

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3647.

20.
Dátum nélkül
(saját kezű)

Szeretettel való szolgálatomat ajánlom K(e)g(elmed)nek mint kedves Groff Uramnak szerencsés hoszu Elettel algya meg Is(te)n K(e)g(elme)d(e)t Szüböl kívánom

Nagy böcsülettel vettem az K(e)g(elme)d nékem irot két rendbeli levelet, az által az Ember által hogy nem írhattam K(e)g(elmedne)k választ K(e)g(elmed)tül bocsánatot várok mi az oka Szervusko által meg izentem K(e)g(elmedne)k az szarvas gombat igen kedvesen vettem K(e)g(elmed)tül el is költöttem K(e)g(elme)d Egéségjére, akartam volna ha Udvarolhattam volna K(e)g(elmedne)k sz(ent) Katerinaban de nem volt modom bene, reménlem, az Konzakrátióra meg aláza magát, s el güni, szoval töbet izentem, Szervusko által ot is jo szivel láttyuk, K(e)g(elme)d(e)t inkább akarnám, ha személyem szerint Udvarolhatnék K(e)g(elmedne)k. Én pedig Maradok K(e)g(elmedne)k mint kedves G(róf) Uram(na)k

Böcsülettel szolgáló igaz jo akaroja:

G(róf) Rakoczi Erzébeth
m(aga) k(ezével)

Címzés: Méltóságos Groff Esterhás Pál, Nekem, jo akaro Uramnak eö K(e)g(elméne)k böcsülettel adassék ez levelem

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3648.

21.
Dátum nélkül
(címzés nélkül, saját kezű)

M(éltosá)gos Herczegh Palatinus nékem K(e)g(e)lmes U(ram)

Én bizonyos helyen voltam afavaretaban de vékony valaszt jöttem ot láttam hogy akardinális udvarnál volt, mai napon keletvólna ö Eminentíájá(na)k ö fölséghe elöt meg jelenteni el menetelem iránt való instántiámat, ugy vélem mig az elöt mig ö Eminentíája udvarhoz ment herczegséged szóllot vele, ahoz képest mi választ hozot ö fölségektöl nem tudom, kérem valami módal méltóztatnék végére menni minémü valasztom lehetet vagy

hogy továbbis csak it Sénlödtem haszontalanul(?) Kérem az I(ste)n(ne)k vére hullattásért is herczegségedet, mivel I(ste)n után nincs kihez folyamodnam, ö fölségek után herczegséged lévén hazánkban világi fejjünk, ily ügye fogyot állapotomban méltóztaték segítségemre lenni, s jó oltalmam s párt fogóm lenni, it világ edgyik piatczán ne gyaláztaam enyre, hiszen mindenüt ö fölségek markában vagyok, had mehesek el inen, Én it hagyom herczegséged kezénél panaszim(a)t, azokat átal látván, valahová parancsollyák ö fölségek azokal complavealok, Ily módal it lévén, világ csudállya, s kedvem ellen it lévén, s hatalmasul it tartóztatatván jtélhetem tisztéséges fogságok(na)k, hiszen herczegséged grátiájából, más helyen is meg látathatik az dolog herczegséged jelen léténél is, kérem I(ste)nértis herczegséged tudósítson mit akarnak velem, Mert ha azért várakozhatnak hogy erővel nyakamra hozák s vele ösze csukja(na)k, nem de nem váliké örök gyalázatomra, mint ha nyilván való el szököt gonosz tévő vólnék, s csak haszontalan szó szaporítás, s veszekedés etc. lesz vége, s az után sem lesz álandóság(na)k, Ha erőltetnek azal csak ösze hozak utolsó kárhozatomat s veszedelmemet ohajtyák, lelkeket penig senki kedvéért hogy öröké vizítcsem, nem tartozom vele(?) Rövidségimben ha le nyomattatom sigazságom sem szolgáltattatik, vallyon nem leszé ok I(ste)n színye előtt való számadásra(?) Ezel igasághaltansághot nem kívánok, el itilheti herczegséged(?) Engem bizony ez utánis ha csak erővel öszecsuknak is vele, szabadságomat keresem, s ö fölségek K(e)g(e)l(mé)ben s herczegséged grátiájában bizvan, tovább is jo rövidségim meg orvoslásiban jnveniólok(?) it nincs semi velem hogy meg mutasam rövidségimet, azaknak átal látásihoz penig szükséghes az üdő, melyben még edig látam szerencsém nem szolgál(?) holtig való szolgálatomért is, kiért meg hálálásal is tartozom herczegséghed(ne)k könyörgök legen segítségemre, s had mehesek el ineni, jól hozó készülvén, valamikor valahol parancsollyak, compareálni kész vagyok(?) Átal látam amás fél mindenüt megh futotta hamis informátiókal az embereket, Én csak hallgatom türtem szenvedtem, sem ö fölségeket sem másokat nem busítám felöle s most már ily módal le nyomatatam, herczegséged válaszáat aláztatosan el várom, s maradok

Herczegséged(ne)k lek kisebbik aláztatos szólgálója,

G(róf) R(ákoczi) E(rzsébet)
m(aga) k(ezével)

Mai lelőhelye: MOL P 125 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, 39. köteg, 3650.

Zusammenfassung

Gabriella UHL: Briefe der Gräfin Erzsébet Rákóczi an den Fürsten Pál Esterházy (1671—1704)

Erzsébet Rákóczi ist als Tochter des Grafen László (1633—1664) im Jahre 1654 geboren, heiratete zuerst im Alter von 13 den Grafen Ádám Erdődy, war schon in 20 Tagen verwitwet, zweite Heirat in ihrem 18. Lebensjahr. In dieser Ehe hatte sie ständige (vorwiegend individuelle) Probleme zu lösen, ihr Mann (György Erdődy) war an der Politik interessiert und kümmerte sich deshalb wenig um die Familie. In der Einsamkeit versuchte sie sich mit regen Briefwechseln zu trösten, über ihre bittere Ehe und ihren Zeitvertrieb hat sie sogar zwei Gedichte verfasst. Diesmal werden diejenigen Briefe publiziert, die sie im Laufe ihres Lebens an den Palatin Pál Esterházy geschrieben hat. Diese Briefe liefern wertvolle Beiträge zu dem Alltag sowie zu dem Gefühlsleben einer adeligen Frau im ausgehenden 17. Jahrhundert.

Johannes Leusdennek (1624—1699), aki az utrechti egyetemen mintegy fél évszázadig, 1650-től haláláig a héber és a görög nyelv professzora volt,¹ és akiről már kortársai feljegyezték, hogy az erdélyi és magyarországi diákoktól a „*Hungarorum pater*”, vagyis „a magyarok atyja” melléknevet kapta,² eddig is ismertek voltak erdélyi kapcsolatai.

Már Bod Péter feljegyezte, hogy Teleki Mihály erdélyi kancellár „betsüllötte még a' külső Országi tudós embereket-is, kikről mint élő kut-fejekből a' Tudomány ki-áradott a' mí Hazánkra-is. Innen vólt az hogy azok-ban ajándékjaival-is jó indulatot kívánt gerjeszteni a' Magyar Tanulókhöz, mint tselekedett Leusden Jánossal a' Trajectumi fényes Akadémia nagy híré Professorával a' kinek tanítására a' két Hazából feles számmal mennek vala az ifjak, kinek-is egy drága arannyas ezüst Pohárt küldött, mellyért az Ur-is egy könyvnek ajánlásával meg-tiszteltetett Leusdentől”.³

Úgy látszik, az „*arannyas ezüstpohár*” (aranyozott ezüstserleg) küldése már a korban is emlékezetes dolognak számított, mivel egyrészt, mint látni fogjuk, Leusden erről mind Telekinek írt leveleiben, mind pedig a neki, illetve később hátramaradt családtagjainak írt ajánlásaiban megemlékezett,

¹ Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, IX. Leiden 1933. 601—602.

² A korabeli holland irodalomban Gerardus de Vries (1648—1705), az utrechti egyetem filozófia- és teológiaprofesszorának Leusden temetésére írt halotti beszédében fordul elő ez a kifejezés, amelyet aztán a későbbi irodalom is idéz: „*Experti id abunde, ut alii plurimi, ita maxime qui studiorum causa huc commigrarunt Hungari & Transylvani: qui, uti multum Nostro [= Leusden] adhaeserunt, sic multis & magnis ei obstricti fuerunt beneficiis, etiam pecunia haud modica ab ipso saepissime sublevati; ut non immerito in his oris Hungarorum & haberetur & diceretur pater.*” (VRIES, Gerardus de: Oratio funebris in obitum viri clarissimi et doctissimi Johannis Leusden. Trajecti ad Rhenum 1699. 26). Lásd még COST BUDDE, J.: Johannes Leusden. = Nederlands archief voor Kerkgeschiedenis, 1944—45. 172.; Biographisch woordenboek van protestantse godgeleerden in Nederland, V. 's-Gravenhage. 1943. 768; HIRSCHHEL, L., Johannes Leusden als Hebraïst. = Studia Rosenthaliana, 1967. 26. — A magyar irodalomban BOD Péter jegyezte fel Pelsőczy Jánosról, hogy 1698 tavaszán „*ment Trájektumba: az holott hallgatta [...] Leusdent, a' Magyarok' Atyjokat*”. (BOD Péter: Smirnai Szent Polikárpus. Nagyenyed, 1766. 193.)

³ BOD Péter, Magyar Athenas. Nagyszében, 1766. Ajánlás. Idézi HERPEI János: Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez. = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. (A továbbiakban: ADATTÁR III.) Szerkesztette KESERŰ Bálint. Bp.—Szeged 1971. 22.

másrészt az ajándékozás ténye már Gerardus de Vries utrechti teológus- és filozófiaprofesszor Leusden temetésére írt halotti beszédébe is bekerült.⁴

Hogy Leusden melyik művét és milyen szöveggel ajánlotta Teleki Mihálynak, annak a múlt század végén Goldziher Ignác járt utána.⁵ Megállapította, hogy Leusden *Philologus Hebraeo-mixtus*⁶ című művének második kiadását ajánlotta Telekinek, illetve ennek halála után az 1699-es, harmadik kiadást hátramaradt családtagjainak. Goldziher ezenkívül felhívta a figyelmet arra is, hogy Leusdennek nemcsak Telekivel, hanem Apafi Mihály fejedelemmel is voltak kapcsolatai: *Compendium Biblicum*⁷ című művének 1685-ös, harmadik kiadását Apafinak ajánlotta.⁸ Lényegében ezeket a tényeket említette legutóbb Pintér Gábor is a Horváti Békés János diáknaplója kiadásához írt bevezetőjének Leusdenről szóló részében.⁹

Az újabb kutatások Leusden erdélyi kapcsolatainak vonatkozásában több új pontra világítottak rá.

Bán Imre az Apáczai Csere Jánossal,¹⁰ Országh László és Jakó Zsigmond a Tótfalusi Kis Miklóssal meglevő kapcsolatokra szolgált adalékok-

⁴ „*Quo nomine [-Hungarorum pater] humanissimis literis non semel illi gratias egit Illustris Comes Telekius, Serenissimi Transylvaniae Principis, & de patria sua meritissimi, Michaelis Apafi affinis. Nec literis tantum, sed & re ipsa; quando dono misit, favoris pignus, poculum argenteum inauratum.*” (DE VRIES, i. h.) — Ahogy látjuk, De Vries Bod Péterrel egybehangzóan aranyozott ezüstserlegről, míg Leusden mind leveleiben (lásd a 4. és 5. sz. dokumentumot), mind ajánlásaiban (lásd a 3. és 8. sz. dokumentumot) „*deauratum poculum*”-ról, aranyozott serlegről beszél.

⁵ GOLDZIHÉR Ignác: Teleki Mihály erdélyi kancellár és Leusden János utrechti tanár. Egyetemes Philologiai Közlöny (a továbbiakban: EPhK), 1884. 666—667.

⁶ *Philologus Hebraeo-mixtus, Una cum spicilegio philologico, continente Decem questionum et positionum praecipue Philologico-Hebraicarum et Iudaicarum centurias. Authore Johanne Leusden, Philosophiae Doctore, & Linguae Sanct(a)e in Academia Ultrajectina Professore Ordinario.*

⁷ *Compendium Biblicum continens, Ex 23202. versiculis Totius Veteris Testamenti, Tantum versiculos 2289. (non tamen integros) in quibus omnes universi Veteris T. voces, tam Primitivae quam derivativae, tam Hebraic(a)e quam Chaldaicae una cum Versione Latina inveniuntur. Authore Johanne Leusden, Phil. Doctore, & Linguae Sanctae in Acad. Ultraj. Ordinario Professore.*

⁸ GOLDZIHÉR Ignác: A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században. EPhK, 1883. 42—44.

⁹ Horváti Békés János diáknaplója. Kísérő tanulmánnyal közreadja PINTÉR Gábor. Szeged, 1990. /*Peregrinatio Hungarorum* 6./ 10., 19.

¹⁰ BÁN Imre: Apáczai Csere János. Bp., 1958. 142—145, 149—151.

kal.¹¹ Herepei János a Leusden és Pataki István radnóti pap közötti levelezésre,¹² valamint arra mutatott rá, hogy mivel Leusden könyvet küldött neki, valószínűleg Csepregi Turkovics Mihály kolozsvári professzor, majd prédikátor is tanítványai közé tartozott.¹³ Bethlen Mihály útinaplójának kiadása az erdélyi főúr Leusdennel történt találkozására és levelezésére világított rá.¹⁴ A Teleki Pál peregrinációjával kapcsolatos dokumentumokat tartalmazó kötetben pedig Leusdennek olyan levelei láttak napvilágot, amelyek egyrészt a Teleki Pállal meglévő kapcsolataira vetettek fényt, másrészt a *Philologus Hebraeo-mixtus* 1699-es kiadásába bekerült ajánlás háttérét világították meg.¹⁵ Legutóbb pedig Horváti Békés Jánost vehettük fel Leusden erdélyi tanítványainak és levelezőpartnereinek listájára.¹⁶

A fenti közvetlen adalékok mellett Országgh állapította meg közvetett úton — Szabó Károly és Hellebrant Árpád Régi Magyar Könyvtárának átvizsgálásával —, hogy Eszéki István (RMK III. 2297, 2299), Szatmárnémeti Sámuel (RMK III. 3124), Andreas Teutsch (RMK III. 3829) és Vervölgyi András (RMK III. 2844), mind erdélyi diákok, is tanítványai lehettek, mivel disputációjukat Leusdennek ajánlották.¹⁷ Ezt a listát e helyütt még egy adattal egészíthetjük ki, amely elkerülte Országgh figyelmét: Leusden 1677-ben Rác-böszörményi János (korábban Utrechtben is tanult, majd Odera-Frankfurtban elhunyt) erdélyi diák halálára gyászverset írt (RMK III. 2842), így valószínűleg ő is a tanítványa volt.

Az alábbiakban nyolc olyan dokumentumot közlünk, amelyek Leusden Goldziher által felvázolt erdélyi kapcsolatait 1673-tól 1699-ig, tehát negyed évszázadot átfogva a maguk kronológiai teljességében dokumentálják, másrészt újabb adalékokkal szolgálnak e kapcsolatokhoz.

Egyik kiindulópontunk Leusden Telekihez írt két eddig ismeretlen levele (lásd a 4. és 5. sz. dokumentumot) volt. A két eredeti levélről készült fel-

¹¹ ORSZÁGH László: Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról. Magyar Könyvszemle, 1958, 39—40; JAKÓ Zsigmond: Erdélyi féniks. Bukarest, 1974. 304.

¹² ADATTÁR III. 86.

¹³ Uo. 210.

¹⁴ Bethlen Mihály útinaplója [1691—1695]. Sajtó alá rendezte JANKOVICS József. Bp., 1981. 20., 49.

¹⁵ Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695—1700. Összeállította FONT Zsuzsa. Szeged, 1989. /Fontes Rerum Scholasticarum III./ Lásd az 59., 209., 213. sz. leveleket.

¹⁶ Horváti Békés János diáknaplója, 10.

¹⁷ ORSZÁGH i. m. 40.

vételek azon a mikrofilmen találhatóak, amely az Erdélyi Múzeum Egyesületnek a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Fiókjában őrzött levéltárából tartalmaz felvételeket, és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Mikrofilmtárában hozzáférhető az 1485. raktári szám alatt.

Másik kiindulópontunk az a kézenfekvő kérdés volt, hogy ha a Goldziher által azonosított-két-műnek több-kiadása volt, azonosak-e a különböző kiadásokban előforduló ajánlások szövegei, és ha nem: nyújtanak-e eddigi ismereteinkkel szemben új információt. Erre annál is inkább megvolt az okunk, hiszen Goldziher nem vette kézbe a két mű valamennyi kiadását, és a két általa tárgyalt ajánlásból is csak részleteket közölt.

A Leusden által Telekinek írt két levél fényt vet többek között arra, hogy Teleki ajándékát, az aranyozott serleget Kiskomáromi István juttatta el Leusdenhez, másrészt újabb két erdélyi diákkal (Gidófalvi Gálgyor Balázs és Várallyai P. Dániel) szaporítja a Leusdennel kapcsolatban volt erdélyi diákok listáját.

Nem lehet véletlen, hogy Teleki az aranyozott serleget Kiskomáromi Istvánra bízta. Mint tudjuk, 1679-től ő volt a kancellár Mihály és László nevű fiainak praeceptor, majd 1680 áprilisában indult el Hollandiába mint annak alumnusa, akire patrónusa nemcsak a serleget, hanem másik alumnu-sának, a Leidenben tanuló Gidófalvi Gálgyor Balázsnak szánt ötven aranyat is bízta.¹⁸ Jóllehet utrechti beiratkozásának az egyetem anyakönyvében nincs nyoma, Leusden leveléből kiviláglik, hogy hosszabb ideig tanult az egyetemen, és bár 1684. március 9-én a leideni egyetemre is beiratkozott,¹⁹ a hónap második felében már Utrechtből ír levelet Teleki Lászlónak és Mihálynak, a kancellár fiainak, illetve Telekinek magának. Hazatérte előtt, 1684 szeptemberében pedig Herman Witsiustól (1636—1708), az utrechti egyetem teológiai-professzorától kap elbocsátó levelet.²⁰

A *Compendium Biblicum* első kiadása 1673-ban jelent meg Utrechben, amelyet 1704-ig egy utánnomás (Utrecht, 1674) és még másik négy (Utrecht 1680, Leiden 1685, Leiden 1694, Majna-Frankfurt—Koppenhága 1704) követett. Leusden ezek közül csak az első négyet rendezte sajtó alá, az 1704-es kiadást már Johann Jacob Schudt (1664—1722), a majna-frankfurti

¹⁸ KONCZ József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története. Marosvásárhely, 1896. 50., 133.

¹⁹ Album studiosorum Academiae Lugduno-Batavae MDLXXV—MDCCCLXXV. Hagae Comitum, MDCCCLXXV. 666.

²⁰ KONCZ i. h.

gimnázium tanára gondozta. A 18. században a mű még két kiadást ért meg, igaz az eredetihez képest kissé módosult címmel: *Compendium Veteris Testamenti Hebraico-Chaldaicum* (Halle 1718, Halle 1736). Az 1718-ast Johann Heinrich Michaelis (1668—1738), a hallei egyetem teológiaprofesszora rendezte sajtó alá. Az ezt követő utolsó, 1736-os kiadás, az előbbinek az újrainyomása volt.

A különböző kiadásokban megjelent ajánlások közül kétségtávolan az 1673-as és 1674-es kiadásba változatlan szöveggel bekerült, Apafi Mihálynak szóló ajánlás (lásd az 1. sz. dokumentumot) a legérdekesebb. Arról értesülünk belőle, hogy Apafi egy magyar férfit küldött Hollandiába, hogy a betűmetszés és a betűöntés mesterségét kitanulja.²¹ A korabeli erdélyi bibliakiadási törekvések ismeretében ez a személy nem lehet más, mint Gávai Mihály, akinek a bibliakiadás körüli hollandiai és angliai tevékenységét továbbra is homály fedi.

Gávairól Jakó Zsigmond és Haiman György nyomán hosszú ideig csak annyit tudtunk, hogy 1674 körül küldték ki Hollandiába nyomdász-mesterséget tanulni, és hogy 1676 decemberében Londonban tartózkodott.²² Herner János és Keserű Bálint 1985-ben vetették fel azt a kérdést, hogy „asszonyunk ő Nagysága [= Bornemisza Anna] mostan typographiai mesterséget Németországban tanuló alumnusa”, akiről egy Pataki István kolozsvári professzor által 1674. július 14-én kiállított kvietanciában esik szó, vajon nem Gávai volt-e, aki esetleg a német officinákat is útba ejthette.²³ Horváti Békés János diáknaplójának közzététele óta tudjuk, hogy Gávai már 1672 márciusában Hollandiában volt, és Utrechtbe is már máshonnan, Groningenből érkezett. A napló egyszersmind megerősíti azt a Tótfalusi Kis Miklós Mentsége alapján jogos feltételezést, hogy Gávai is Dirk Voskens amszterdami nyomdász-mesternél tanult.²⁴ A napló azzal az új információval szolgált, hogy Leusden a bibliakiadásban már ekkor is érintve volt, mivel Gávai vele egyezett meg a

²¹ E tényre a holland szakirodalom már 1967-ben felfigyelt. (HIRSCHEL i. m. 26.)

²² JAKÓ i. m. 460; Tótfalusi Kis Miklós Mentsége. Szerk. HAIMAN György. Bp., 1987. 161.

²³ HERNER János—KESERŰ Bálint: Adalékok az Amszterdami Biblia sorsához. = Tótfalusi Kis Miklós. Az Amszterdami Biblia kiadásának évfordulója alkalmából Debrecen 1985. április 25—27-én megtartott konferencián elhangzott előadások. Debrecen, 1985. 92.

²⁴ Horváti Békés János diáknaplója, 49.; Tótfalusi Kis Miklós Mentsége, 91., 156., 157.

Voskensnek fizetendő tandíjról.²⁵ Ezek után érhető, hogy Leusden — mint érintett — beszámol Gávai kiküldéséről a mű első kiadásához írt ajánlásában.

Az 1680-as kiadásban az ajánlás szövegéből — talán mert már aktualitását veszítette —, kimaradt a Gávaira vonatkozó szövegrész (lásd a 2. sz. dokumentumot). Az 1685-ös kiadásban szereplő ajánlás (lásd a 6. sz. dokumentumot), amely Goldziher közleményének alapjául szolgált, a korábbiól csak kis mértékben különbözik.

Az 1694-es kiadás kézbevétele azzal az újdonsággal szolgált, hogy Leusden ezt a kiadást már nem Apafinak, hanem fiának, *II. Apafi Mihálynak* ajánlja. Jóllehet az ifjabb Apafit 1696-ban Bécsbe internálják, és lemond a fejedelmi címről is, ugyanez az ajánlás került bele — változatlan szöveggel — az 1704-es kiadásba is, amelyhez, mint láttuk, Leusdennek már nem volt köze. Az 1718-as és 1736-os kiadásokban az ajánlás már nem kapott helyet.

Az Apafiaknak szóló ajánlás után a mű első kiadásától kezdve Leusden bevezetője kapott helyet. Az 1685-ös kiadástól kezdve került bele a szövegbe egy rész, amelyből kiderül, hogy e kiadás megszerkesztésére különösen a magyar diákok indították Leusdent.²⁶ Ez a szövegrész mint Leusden előszavának része — ellentétben az Apafiaknak szóló ajánlásokkal — az összes további kiadásban helyet kapott.

A *Philologus Hebraeo-mixtus*nak négy kiadása volt (Utrecht 1663, Utrecht 1682, Leiden—Utrecht 1699, Bázél 1739). A négy közül kettőnek, a második és harmadiknak van magyar vonatkozása. A második kiadást Leusden Teleki Mihálynak (lásd a 3. sz. dokumentumot), a harmadikat özvegyének Vér Juditnak és gyermekeinek, ifj. Teleki Mihálynak, Lászlónak, Józsefnek, Pálnak és Sándornak ajánlotta (lásd a 8. sz. dokumentumot). Mivel

²⁵ E részlet napvilágra kerüléséig Leusdennek a bibliakiadással való kapcsolata csak 1684-ből volt adatolható. Tótfalusi Kis Miklósnak 1684. augusztus 15-én kelt, Teleki Mihályhoz és Tofeus Mihályhoz írt leveléből ugyanis tudjuk, hogy Leusden a magyar biblia nyomtatásához Tótfalusi Kisnek az amszterdami Schipper és Athias cégeknek a korban újdonságnak számító nyomtatási módját, a sztereotípiát ajánlotta. (JAKÓ i. m. 55., 304.; Tótfalusi Kis Miklós Mentsége, 173.)

²⁶ „*Hoc ausim dicere; cui Compendio evolvendo antea DD. Studiosi tres quatuorve menses impendebant, illud jam facilius et commodius spatio duorum mensium evolvi poterit. Placuit igitur in gratiam DD. Studiosorum, et ex petitione multorum, praecipue DD. Hungarorum, hanc tertiam editionem faciliorem et auctiorem (ut Lectores a molesta Vocum et Radicum annotatione et in chartam coniectione liberarem) in lucem emittere*”. (1685-ös kiadás: 4r.) Idézi a zárójelben levő szövegrész nélkül GOLDZIHÉR: A keleti tanulmányok történetéhez, 43.

ezekre a tényekre már Goldziher rámutatott — közleményének a harmadik kiadás szolgált alapul —, mi itt a két, szövegében némileg eltérő ajánlás közlésére szorítkozunk. Mivel mint említettük, Goldziher Leusden mindkét műve általa használt kiadásainak ajánlásaiból is csak részleteket közölt, ezért mi a teljesség kedvéért ezeket is teljes terjedelemben közöljük.

A két műben előforduló ajánlások állandó szövegrészeitől való eltérésekre, a befűzésekre kurzív szedéssel, a kimaradó szövegrészekre a jegyzetekben hívjuk fel a figyelmet.²⁷

1.

Utrecht, 1673. június 7.

A Compendium Biblicum ajánlása I. Apafi Mihálynak

Az egyetemre látogató magyar diákoktól, akik teológiát, filozófiát és a szent nyelveket jönnek tanulni, gyakran hallott a fejedelem igaz hitben való állhatatosságáról. A fejedelem és más patrónusok is számos diákot küldenek az egyetemre, hogy hazájukba visszatérve gyülekezetekben prédikáljanak, iskolákban filozófiát, görög és héber nyelvet tanítsanak. Apafi nemrég egy magyar férfit küldött Hollandiába, hogy a betűmetszés és -öntés mesterségét jól kitanulja, hogy hazájába visszatérve nyomdászműhelyt nyisson. Mivel a jelenlegi háborús állapotok hivatása gyakorlásában némiképp gátolják, állhatatossága jeléül megjelenteti a *Compendium Biblicumot*, és az ehhez hasonló *Compendium Graecum Novi Testamenti*ről már most hírt ad. A *Compendium Biblicumot* bátorkodott a fejedelemnek ajánlani, hogy ily módon juttassa kifejezésre iránta való tiszteletét, valamint legkedvesebb tanítványai iránti jóakarátát, akiknek reméli, a jövőben is hasznára lesz majd.

Illustrissimo et Celsissimo Principi ac Domino Michaeli Apafio, Dei gratia Transylvaniae Principi, Partium Regni Hungariae Domino, Siculorum Comiti, Reformat(a)e Religionis Assertori ac Defensori strenuissimo & constantissimo.

²⁷ E közlemény eddig kevésbé hozzáférhető szövegek kiadására vállalkozik. Az ennek alapján szolgáló különböző, hazai könyvtárakban nem található kiadások hozzáférhetővé tételében hollandiai könyvtárak munkatársai voltak segítségemre. Így köszönet illeti drs. J.J. van Heelt (Bibliotheek Vrije Universiteit, Amsterdam—Museum Meermanno-Westreenianum, Hága), drs. F.J. Hoogewoudot (Bibliotheca Rosenthaliana, Amsterdam), drs. K. van der Horstot (Universiteitsbibliotheek Utrecht), drs. G.C. Huismant és drs. W.M. Groothuist (Universiteitsbibliotheek Groningen).

Illustrissime et Celsissime Princeps;

Dum mortales a coelesti Patria extorres peregrinamur; nihil ad beatam immortalitatem consequendam utilius est, quam verae Sapientiae studium ac praxis. De hac Regum Sapientissimus, Prov. III. 13.18. Beatus homo, qui invenit sapientiam: Quia melior est negotiatio ejus negotiatione argenti, &c. Quanto autem conatu, quantis laboribus, molestiis, curis, passim quaeri, et aegre comparari solent opes fluxae, thesauri instabiles; quos quibus colligant, ipsi ignorant colligentes! Quam difficilia Mercatores hac de causa saepissime itinera suscipiunt; quibus se exponunt terra marique periculis! Minime mirum igitur, si summae vereque salutaris Sapientiae studiosi, ejus acquirendae gratia in longinquas regiones peregrinentur; ad Sapientiae emporia, Academias aut Scholas illustres, diligenter se conferant; quin et annos aliquam multos istic transigant, dum consequi laborant, quod sibi in isto genere hactenus deesse sentiunt, et ad suam aliorumque instructionem salutarem prodesse persuasi sunt. Experti hoc sumus, Deo dante, in hac etiam nostra Academia; ad quam plurimi ex Regnis et Provinciis quantumvis remotis commeare sunt soliti: nominatim ex vestra, Celsissime Princeps, Transylvania, et partibus Hungariae; ut S. Theologiae et Philosophiae, Linguarumque ad illam necessariarum, aliarumque pro re nata Facultatum, cognitione imbuerentur. Dum vero juxta Reverendos et Clarissimos Collegas meos, mea qualicunque opera in partibus mihi demandatis utebantur multi Vestrates, magno saepe gaudio illos audivi praedicantes Illustrissimae Celsitudinis tuae zelum et constantiam in Religione Reformata vere Christiana, asserenda et defendenda (etiam dum longe alia, per novellas, mendaci fama, spargebantur ab iis, qui ista cupiebant magnopere.) Inde enim factum, ut ab Illustrissima Celsitudine Tua, et Mecoenatibus aliis huc illi Iuvenes tanto numero SS. Studiorum promovendorum ergo mitterentur provide, et sustentarentur magnifice: eo per Dei Opt. Max. gratiam successu, ut valde multi felicitum suorum in studiis profectuum convenienti testimonio instructi, nonnulli etiam Doctorali honore et privilegiis suo merito aucti, redierint in Patriam; atque in Ecclesiis Veritatem illam sedulo suis auditoribus inculcent, vel etiam in Scholis Theologiam Orthodoxam, et adminicula ejus necessaria, Philosophiam et Literas humaniores, Linguamq(ue) adeo Graecam et Hebraeam doceant strenue. *Factum item, ut Illustrissima Celsitudo Tua non ita pridem Virum Hungarum, Typographiae cultorem, in Belgium miserit; qui artem typos insuper sculpendi ac fundendi probe disceret, qua instructus insignem postmodum officinam Typographicam, ad usus potissimum sacros, in Patria*

erigeret. At vero, dum per praesentes tumultus bellicos,²⁸ exercitia nostra quodammodo impediuntur, nec ita liber exteris datur aditus; ut publice constet, quomodo perstemus in proposito et conatu sacra aliorum studia $\sigma\nu\nu$ $\theta\epsilon\omega$ pro virili nostra promovendi; *Compendium hoc Biblicum Hebraeo-Latinum in lucem emitto, similique Compendio N. T. Graeco-Latino*²⁹ praemitto. Hoc autem qualecunque opusculum Illustrissimo Nomini Tuo, Princeps Celsissime, inscribere ausus sum; ut meam, erga Illustrissimam Celsitudinem Tuam, observantiam humilem, simulque constantem affectum erga Vestrates, antehac Discipulos(!) nobis dilectissimos, quibus etiam confido istud non minus utile quam gratum esse futurum, ista ratione profiterer et obsignarem palam. Deus Opt. Max. omnis boni fons inexhaustus, Illustrissimae Celsitudinis Tuae, Principatum tranquillum, vitam longaevam, omniaque per eam prospera tribuat cumulatissime in Christo Jesu; ac tandem hinc in aeternam beatitudinem ac gloriam coelestem transferat secundum promissiones suas *fidissimas*. Ita supplex precor; atque animitus voveo,

Illustrissimae Celsitudinis Tuae
Humillimus Cliens

Johannes Leusden.

Dabam in Museo meo Septimo Idus Junii, Anno 1673.³⁰

Lelõhelye: a Compendium Biblicum 1673-es kiadása: Ultrajecti, Ex Officina G[u]jilielmi à Walcheren, Bibliopolae, Anno 1673. 2r-4r.

²⁸ A franciák 1672 június elején törtek be Hollandiába, Utrechtbe 1672. június 23-án vonultak be, és csak 1673 novemberében távoztak onnan. Otlétük alatt eléggé akadozva folyt az egyetemi élet. (KERNKAMP, G. W.: *De Utrechtsche Academie 1636—1815*. Utrecht, 1936. 268.)

²⁹ A *Compendium Graecum Novi Testamenti* (*Compendium Graecum N. T. continens ex 7959 versiculis totius Novi Testamenti tantum versiculos, 898 non tamen integros, in quibus omnes universi novi Testamenti voces cum versione Latina inveniuntur*) első kiadása szintén Utrechtben jelent 1673-ban.

³⁰ Az ajánlás változatlan szöveggel és dátummal került be a következő 1674-es utrechti kiadásba.

2.
Utrecht, 1680. február 19.
A Compendium Biblicum ajánlása I. Apafi Mihálynak

Midőn egykoron a háborús állapotok hivatása gyakorlásában gátolták, hogy ne tétlenkedjen, megjelentette a *Compendium Biblicumot*, amelyet most újra kiad. Ahogy első alkalommal is bátorzkodott a művet a fejedelemlenek ajánlani, úgy ezt teszi másodszer is, hogy ily módon juttassa kifejezésre iránta való tiszteletét, valamint legkedvesebb tanítványai iránti jóakarátát, akiknek reméli, a jövőben is hasznára lesz majd.

Illustrissimo et Celsissimo Principi ac Domino D. Michaeli Apafio, Dei gratia Transylvaniae Principi, Partium Regni Hungariae Domino, Siculorum Comiti, Reformatae Religionis Assertori ac Defensori strenuissimo & constantissimo.

Illustrissime et Celsissime Princeps;

Dum mortales a coelesti Patria extorres peregrinamur; nihil ad beatam immortalitatem consequendam utilius est, quam verae Sapientiae studium ac praxis. De hac Regum Sapientissimus, Prov. III. 13.18. Beatus homo, qui invenit sapientiam: Quia melior est negotiatio ejus negotiatione argenti, &c. Quanto autem conatu, quantis laboribus, molestiis, curis, passim quaeri, et aegre comparari solent opes Fluxae, thesauri instabiles; quos quibus colligant, ipsi ignorant colligentes! Quam difficilia Mercatores hac de causa saepissime itinera suscipiunt; quibus se exponunt terra marique periculis! Minime mirum igitur, si summae vereque salutaris Sapientiae studiosi, ejus acquirendae gratia in longinquas regiones peregrinentur; ad Sapientiae emporia, Academias aut Scholas illustres diligenter se conferant; quin et annos aliquam multos istic transigant, dum consequi laborant, quod sibi in isto genere hactenus deesse sentiunt, et ad suam aliorumque instructionem salutarem prodesse persuasi sunt. Experti hoc sumus, Deo dante, in hac etiam nostra Academia; ad quam plurimi ex Regnis et Provinciis quantumvis remotis commeari sunt soliti: nominatim ex vestra, Celsissime Princeps, Transylvania, et partibus Hungariae; ut S. Theologiae et Philosophiae, Linguarumque ad illam necessariarum, aliarumque pro re nata Facultatum, cognitione imbuerentur. Dum vero juxta Reverendos & Clarissimos Collegas meos, mea qualicunque opera in partibus mihi demandatis utebantur multi Vestrates,

magno saepe gaudio illos audivi praedicantes Illustrissimae Celsitudinis tuae zelum et constantiam in Religione Reformata vere Christiana, asserenda et defendenda (etiam dum longe alia, per novellas, mendaci fama, spargebantur ab iis, qui ista cupiebant magnopere.) Inde enim factum, ut ab Illustrissima Celsitudine Tua, et Mecoenatibus aliis huc illi Juvenes tanto numero SS. Studiorum promovendorum ergo mitterentur provide, et sustentarentur magnifice: eo per Dei Opt. Max. gratiam successu, ut valde multi felicitium suorum in studiis profectuum convenienti testimonio instructi, nonnulli etiam Doctorali honore et privilegiis suo merito aucti, redierint in Patriam; atque in Ecclesiis Veritatem illam sedulo suis auditoribus inculcent, vel etiam in Scholis Theologiam Orthodoxam, et adminicula ejus necessaria, Philosophiam et Literas humaniores, Linguamque adeo Graecam et Hebraeam doceant strenue. *Interim, cum olim per tumultus bellicos, exercitia publica fuerint turbata, ne otiosus essem, Compendium hoc Biblicum Hebraeo-Latinum in lucem emisi, et jam iterum de novo in lucem emitto. Hoc autem quaecumque opusculum Illustrissimo Nomini Tuo, Princeps Celsissime, prima vice inscribere ausus fui, et jam secunda vice³¹ rursus inscribere audeo; ut meam erga Illustrissimam Celsitudinem Tuam, observantiam humilem, simulque constantem affectum erga Vestrates, antehac Discipulos nobis dilectissimos, quibus etiam confido istud non minus utile quam gratum esse futurum, ista ratione profiterer et obsignarem palam. Deus Opt. Max. omnisi boni fons inexhaustus, Illustrissimae Celsitudini Tuae, Principatum tranquilum, vitam longaevam, omniaque per eam prospera tribuat cumulatissime in Christo Jesu; ac tandem hinc in aeternam beatitudinem ac gloriam coelestem transferat secundum promissiones suas fidelissimas. Ita supplex precor; atque animitus voveo,*

Illustrissimae Celsitudinis Tuae
Humillimus Cliens

Johannes Leusden.

³¹ A Compendium kiadásainak számozása körül van némi ellentmondás, amelyet eddig még a holland szakirodalom sem oldott fel. Mivel a kiadások számozása — érthetően — a második kiadástól indul, és az 1680-as kiadás címlapján az szerepel, hogy az az „*editio secunda*”, arra kell következtetnünk, hogy az 1673-as első kiadás után ugyanannál a nyomdásznál, Willem van Walcherennél megjelent 1674-es kiadást a nyomdász és/vagy a szerző utánnymásnak tekintette.

Dabam in Museo meo die 19. Febr. 1680.

Lelőhelye: a Compendium Biblicum 1680-es kiadása: Ultrajecti, Apud Meinardum à Dreunen, & Franciscum Halma. MDCLXXX. 2r—4r.

3.

Utrecht, 1682. július 1.

A Philologus Hebraeo-mixtus ajánlása Teleki Mihálynak

Mióta az egyetemen tanít, — ennek már harminckét éve —, diákjai között mindig voltak erdélyiek és magyarországiak is, akiknek örömmel tanította a héber nyelvet, és akiknek Erdély fejedelme mellett Teleki a legbőkezűbb patrónusa. Az ő Isten és Jézus Krisztus iránti szeretete indította arra, hogy a művet neki ajánlja. Arra kéri, hogy ezt mint szerény megemlékezést fogadja jószívvel tőle, mert úgy gondolta, hogy Teleki jóindulatának jelét, az általa küldött aranyozott serleget, amelyet viszonzni nem tud, ezúton köszönheti meg.

Spectabili, Generosissimo ac Nobilissimo Heroi, Domino, D(omi)n(o) Michaeli Teleki de Szek, Illustrissimi ac naturaliter Clementissimi Transylvaniae Principis, &c. a consiliis intimioribus, exercituum pro Deo et Patria, pro nunc in Hungaria militantium supremo belli duci, Comitatum Tordensis et Maramarosiensis comiti, arcium Huszt et Kovar districtusque ejusdem capitaneo, nec non decimarum fiscalium arendatori, ubique supremo, trium in Transylvania collegiorum nutricio et curatori benignissimo, summo religionis reformatae columini et fautori.

A quo tempore in inclyta hac Academia publice docere coepi, (sunt autem jam anni *triginta duo*,³² quibus huic muneri, per Dei gratiam, vaco) id inter alia accidit gratissimum, quod inter caeteros meos Auditores semper mihi numerare licuerit Dominos quosdam Studiosos Transylvanos & Hungaros. Etenim jucundus erat labor, eos etiam erudire in Hebraea lingua ac Sanctioris Philologiae fundamentis, qui ex altero Europae angulo huc concesserant ad illam Sacrae eruditionis peritiam consequendam, qua aliquando quam plurimum Reformatae Ecclesiae aedificationem promovere possent.

³² Leusdent 1650. július 2-án nevezték ki „*extraordinaris professor*”-rá. (HIRSCHEL i. m. 25.)

Sic magna cum animi voluptate oculis obversabatur viva communionis Sanctorum imago, quando ne glacialis quidem Borysthenes limites ponit mutuo inter eos qui eadem sacra profitentur commercio. Illius vero rei laudatissimae, post Celsissimum Transylvaniae Principem, hodie Te imprimis, Spectabilis Domine, Auctorem et Fautorem agnoscimus ac depraedicamus, quando complurium huc ablegatorum Juvenum, haud minimam orbis Hungarici & Transylvanici Reformati spem sustinentium, Maecenas existis munificentissimus. Et tenuia haec sunt, si cum aliis, quos exantlas pro causa Dei, laboribus conferantur. Non dubitas bona, famam, Patriam, vitam, & quicquid existere potest carum, in extremum discrimen adducere, ad juvandos oppressos eheu! nimium purioris fidei Confessores. Non hujus loci est eam celebrare pietatem Tuam, qua jam dudum intelleximus, Te etiam mensa Tua excipere numerum bene magnum eorum, qui pro nomine Christi extores, & omnibus suis exuti, ex omni circumjacente Regione ad Te confugiunt, tanquam ad alterum Judam Maccabaeum, bella Dei heroico animo gerentem. Hic Tuus pro Deo ac Domino nostro Jesu Christo zelus me praecipue impulit, ad hunc Philologum meum Hebraeo-Mixtum Spectabili Tuo Nomini inscribendum, ut constet etiam in remotis hisce oris non deesse tantarum virtutum cultores. Accipe ergo, Generosissime Domine, quod obsequiosissimo animo Tibi inscribitur munus, in se quidem levidense, sed quo nihil majus, si animum offerentis respicias, offerri Tibi posse certus sum. Etiam nullus dubito, quin serena fronte accepturus sis, cum jam deauratum poculum, donativum munificentissimum, quo me nuper honorasti, luculentum favoris Tui erga me symbolum extare volueris. Quam beneficentiam cum rependere nequeam, pro mea saltem tenuitate hac occasione data, agnoscere meum esse existimavi. Caeterum Deum veneror, ut Te afflictæ suae causae Patronum diu servet incolumem, omnibusque Tuis in hanc rem conatibus benedicat affatim!

Spectabilis Nominis Tui
Devotissimus Cultor

Johannes Leusden.

Dabam Trajecti ad Rhenum ipsiis Kalendis Julij anno a nato Sospitato
1682.

Lelõhelye: a Philologus Hebraeo-mixtus 1682-es kiadása: Ultrajecti, Ex
Officina Francisci Halma, Bibliopol. Anno CIC IC C LXXXII. 3r—4v.

4.
Utrecht, 1683. március 10/20.
Johannes Leusden levele Teleki Mihálynak

Körülbelül három éve levelet küldött Telekinek Gidófalvi tiszteletessel, amelyben kifejezte háláját a Telekitől kapott aranyozott serlegért. Gidófalvira bízta azt a könyvet is, amelyet már másodszer ajánlott a fejedelemnek. Hogy Hollandiában mindenki tudomást szerezzen a Telekitől kapott ajándékról, bátorkodott a *Philologus Hebraeo-mixtust* neki ajánlani. A könyvet először a serleget hozó Kiskomáromival akarta eljuttatni hozzá, de mivel az még nem tér haza, Várallyaira bízta.

Illustrissime Comes.

Abhinc tribus circiter annis per Rev. D. Basilium Gidofalvi³³ literas gratificatorias³⁴ Illustrissimae Dominationi Vestrae transmisi, (addito etiam libello Sereniss. Principi V. secunda vice dedicato)³⁵ ut ostenderem gratissimum meum animum, pro proculo deaurato mihi ab Ill. V. D. donato; et ut publice hic in Belgio etiam constaret quanti munus Ill. V. D. mihi transmissum facerem, placuit illud publice etiam testavi; quod quum convenientiori modo vix a me effici possit, quam hoc modo, usus sum libertate Nomen Vestrum Ill. huic Philologo praescribendi.

Cogitaveram hunc librum per manus D. Comaromi,³⁶ qui mihi poculum attulit, discipuli doctissimi, diligentissimi, maximeq(ue) spei, mihiq(ue) et alijs Professoribus gratissimi transmittere: sed cum ille nondum in patriam

³³ Gidófalvi Gálgyor Balázs előbb a marosvásárhelyi, majd a nagyenyedi kollégiumban tanult, 1673-tól 1677-ig a marosvásárhelyi kollégium rektora, majd 1677-től 1680-ig Hollandiában tartózkodik mint Teleki Mihály alumnusa. A leideni egyetemre 1679. április 1-én iratkozik be. Hazatérte után 1681. április 24-től augusztus végéig újra Marosvásárhelyen rektor. (KONCZ i. m. 50; ADATTÁR III. 278., 280.)

³⁴ Ezt a levelet nem ismerjük. Leusdentől nem maradtak fenn levelek a marosvásárhelyi Teleki levéltár Teleki Mihály- és Apafi Mihály-gyűjteményében sem.

³⁵ A *Compendium Biblicum* második, 1680-as kiadásáról van szó, amelyet az elsőhöz (1673) és ennek utánnomásához (1674) hasonlóan szintén Apafinak ajánlott. (Lásd az 1., 2. sz. dokumentumot, valamint a 30. és 31. jegyzetet.)

³⁶ Kiskomáromi Istvánról van szó.

revocetur, judicavi consultum, occasione hac oblata per D. Varallyay,³⁷ Philologum hunc praemittere; quem ut benigno animo a me Illustr. V. D. accipiat, rogo atque obsecro. Interim Deus Ecclesijs Hungaricis benedicat, et Celsiss. V. Principi tranquillum et longaezum Principatum, atque Illustr. V. D. annos Nestoreos et felices concedat. H(a)ec precatur et vovet.

Vestri Illustrissimi Nominis
Humillimus Servus

Johannes Leusden

Vltrajecti die X/XX Martij 1683

Kívül: Generosissimo et Illustrissimo Domino D. Michaëli Teleki de Szek, illustrissimi Principis Transylvaniae a consilijs intimioribus etc. etc.

Más kézzel: Leusden levele.

Lelőhelye: MTA Könyvtára, Mikrofilmtár, 1485. sz.

5.

Utrecht, 1684. szeptember 5. Johannes Leusden levele Teleki Mihálynak

Már négy éve annak, hogy Teleki Kiskomáromit elküldte hozzá az egyetemre. Két éve úgy látta helyesnek, hogy az aranyozott serlegért úgy fejezi ki háláját, hogy a *Philologus Hebraeo-mixtust* neki ajánlja. A könyvből egy példányt a rákövetkező évben Várallyaira bízott. Hollandia helyzete sokáig igen kétséges volt. A francia király már régóta felajánlotta a húszéves fegyverszünetet, amelybe Holland tartomány akarva-akaratlanul belekényszerítette az országot, és amelyet vonakodva ugyan, de a spanyol király és a német-római császár is elfogadott.

Generosissime Comes.

³⁷ Várallyai P. Dániel a kolozsvári kollégiumban tanul, Teleki János praceptor, majd Enyedre megy tanulni. 1680. május 23-tól teológiát tanul Leidenben. Hazatérte után dévai, majd szászvárosi pap. Meghalt 1706-ban. (ADATTÁR III. 346.)

Jam fere quatuor anni praeterireunt, ex quibus hunc D(ominu)m Comaromi ad me et ad nostrum Academiam misisti; Eum jam doctiorem et varijs scientijs instructum remittimus. Toto illo tempore, quo Civis Academiae nostrae extitit, diligentissime studijs incubuit, et sanioris Philosophiae atque antiquae et solidae Theologiae fautorem sese ostendit. Vita ejus fuit modesta, gravis et alijs exemplo pietatis: adeo ut nulli dubitemus, quin insigni ecclesiae vel Scholae sit futurus emolumento. Ante biennium judicavi me abs re non esse facturum, si in signum aliquod gratiarum actionis pro poculo deaurato, mihi per D(ominu)m Comaromi a Generos. V. transmissio Philologum meum Hebraeo-Mixtum Spectabili V. Nomini inscriberem; hunc anno sequenti per manus D(omin)i Varallyay Generos. V. tradi curavi. Status nostri Belgij aliquandiu fuit valde dubius. Rex Galliae³⁸ diu obtulit nobis armistitium 20 annorum,³⁹ quod nisi amplexi fuisset, bellum iniminebat nobis funestum. Obstabant multi tali Armistitio, praecipue qui ex bello lucrum quaerunt. Sed Hollandi alias provincias Belgij nolentes volentes ad inducias coegerunt; quas inducias etiam Rex Hispaniae,⁴⁰ licet invitus, et Caesar⁴¹ amplexi sunt.⁴² Jam ergo in pace vivimus, sed pruritus novitatum in Theologicis quodam motus in quibusdam Ecclesijs et Academijs parsit. Caeterum Deum veneror ut Te, Generos. D. diu ad bonum afflictae Patriae Ecclesiae incolumem conservet, Tibiq(ue) annos Nestoreos concedat. Haec precatur et votet

Vestri Illustrissimi Nominis
Humillimus servus

Johannes Leusden

Ultrajecti die 5 sept. 1684.

³⁸ XIV. Lajos (1638—1715), 1643-tól francia király.

³⁹ A nijmegeni békében (1678), amely az 1672-től zajló ún. holland háború ('*guerre de Hollande*') végére tett pontot, Franciaország lemondott az általa elfoglalt holland területekről. A Hollandia és szövetségesei, valamint Franciaország közötti ellentétek azonban az ún. kilencéves háborúban (1688—97) újra fellángoltak.

⁴⁰ II. Károly (1661—1700), 1665-től spanyol király.

⁴¹ I. Lipót (1640—1705), 1658-tól német-római császár.

⁴² II. Károly és I. Lipót mint a hágai szövetség tagjai a nijmegeni béke keretében 1678 szeptemberében, illetve 1679 februárjában rendezték kapcsolataikat Franciaországgal.

Kívül: Spectabili, Generosissimo ac Nobilissimo Heroi D. D. Michaëli Teleki de Szek, Illustrissimi Principis Transylvaniae a consilijs etc. etc.

Más kézzel: Leusden levele.

Lelõhelye: MTA Könyvtára, Mikrofilmtár, 1485. sz.

6.

Utrecht, 1685. február 1.

A *Compendium Biblicum* ajánlása I. Apafi Mihálynak

Midõn egykoron a háborús állapotok hivatása gyakorlásában gátolták, hogy ne tétlenkedjen, megjelentette a *Compendium Biblicumot* elõször, majd másodsor, most pedig már harmadszor, nagyobb formátumban adja ki. Ahogy elsõ és második alkalommal is bátorkodott a művet a fejedelemnek ajánlani, úgy ezt teszi harmadszor is, hogy ily módon juttassa kifejezésre iránta való tiszteletét, valamint legkedvesebb tanítványai iránti jóakarátát, akiknek reméli, a jövõben is hasznára lesz majd.

Illustrissimo et Celsissimo Principi ac Domino D. Michaeli Apafio, Dei gratia Transylvaniae Principi, Partium Regni Hungariae Domino, Siculorum Comiti, Reformatae Religionis Assertori ac Defensori strenuissimo & constantissimo.

Illustrissime et Celsissime Princeps;

Dum mortales a coelesti Patria extorres peregrinamur; nihil ad beatam immortalitatem consequendam utilius est, quam verae Sapientiae studium ac praxis. De hac Regum Sapientissimus, Prov. III. 13.18. Beatus homo, qui invenit sapientiam: Quia melior est negotiatio ejus negotiatione argenti, etc. Quanto autem conatu, quantis laboribus, molestiis, curis, passim quaeri, & aegre comparari solent opes fluxae, thesauri instabiles, quos quibus colligant, ipsi ignorant colligentes! Quam difficilia Mercatores hac de causa saepissime itinera suscipiunt; quibus se exponunt terra marique periculis! Minime mirum igitur, si summae vereque salutaris Sapientiae studiosi, ejus acquirendae gratia in longinquas regiones peregrinentur; ad Sapientiae emporia, Academias aut Scholas illustres se conferant; quin & annos aliquam multos istic transigant, dum consequi laborant, quod sibi in isto genere hactenus deesse

sentiunt, & ad suam aliorumque instructionem salutarem prodesse persuasi sunt. Experti hoc sumus, Deo dante, in hac etiam nostra Academia; ad quam plurimi ex Regnis & Provinciis quantumvis remotis commeare sunt soliti: nominatim ex vestra, Celsissime Princeps, Transylvania, & partibus Hungariae; ut S. Theologiae & Philosophiae, Linguarumque ad illam necessariarum, aliarumque pro re nata Facultatum, cognitione imbuerentur. Dum vero juxta Reverendos & Clarissimos Collegas meos, mea qualicunque opera in partibus mihi demandatis utebantur multi Vestrates, magno saepe gaudio illos audivi praedicantes Illustrissimae Celsitudinis tuae zelum & constantiam in Religione Reformata vere Christiana, asserenda & defendenda (etiam dum longe alia, per novellas, mendaci fama, spargebantur ab iis, qui ista cupiebant magnopere.) Inde enim factum, ut ab Illustrissima Celsitudine tua, & Mecoenatibus aliis huc illi Juvenes tanto numero, SS. Studiorum promovendorum ergo mitterentur provide, & sustentarentur magnifice: eo per Dei Opt. Max. gratiam successu, ut valde multi felicitium suorum in studiis profectuum convenienti testimonio instructi, nonnulli etiam Doctorali honore & privilegiis suo merito aucti, redierint in Patriam; atque in Ecclesiis Veritatem illam sedulo suis auditoribus inculcent, vel etiam in Scholis Theologiam Orthodoxam, & adminicula ejus necessaria, Philosophiam & Literas humaniores, Linguamque adeo Graecam & Hebraeam doceant strenue. *Interim, cum olim per tumultus bellicos, exercitia publica fuerint turbata, ne otiosus essem,* Compendium hoc Biblicum Hebraeo-Latinum *semel iterumque* in lucem emisi, & *jam tertio*⁴³ *in majori forma*⁴⁴ de novo in lucem emitto. Hoc autem quaecunque opusculum Illustrissimo Nomini Tuo, Princeps Celsissime, *prima & secunda vice* inscribere ausus fui, *et jam tertia vice rursus inscribere audeo;* ut meam, erga Illustrissimam Celsitudinem Tuam, observantiam humilem, simulque constantem affectum erga Vestrates, antehac Discipulos nobis dilectissimos, quibus etiam confido istud non minus utile quam gratum esse futurum, ista ratione profiterer et obsignarem palam. Deus Opt. Max. omnis boni fons inexhaustus, Illustrissimae Celsitudini Tuae, Principatum tranquillum, vitam longaevam, omniaque per eam prospera tribuat cumulatissime in Christo Jesu; ac tandem hinc in aeternam beatitudinem ac gloriam coelestem transferat secundum promissiones suas *fidelissimas*. Ita supplex precor; atque animitus voveo,

⁴³ Lásd a 31. jegyzetet.

⁴⁴ Míg az 1673, 1674-es és 1680-as kiadások tizenkettedrét alakban jelentek meg, addig az 1685-ös kiadás nyolcadrét formátumban látott napvilágot.

Illustrissimae Celsitudinis Tuae
Humillimus Cliens

Johannes Leusden.

Dabam in Museo meo Kalendis Febr. 1685.

Lelõhelye: a Compendium Biblicum 1685-es kiadása: Lugduni Batavorum, apud Jordanum Luchtmans, Anno CIC IC C LXXXV. 2r—3r.

7.

Utrecht, 1694. augusztus 1.
A Compendium Biblicum ajánlása II. Apafi Mihálynak

A *Compendium Biblicum*ot eddig három alkalommal ajánlotta apjának, és a negyedik kiadását is neki dedikálta volna. Mivel apja eltávozott az élők sorából, és a fejedelmi székben ő az utódja, nem tehette meg, hogy ne neki ajánlja a mű negyedik kiadását, különösen, mivel nemcsak apja uralkodása, hanem az övé alatt is számos magyar diák jött és jön az egyetemre teológiát, filozófiát és a szent nyelveket tanulni. Ezekről gyakran hallott apja igaz hitben való állhatatosságáról. A művet, amely magában foglalja az egész Ótestamentumot, negyedik alkalommal neki bátorkodik ajánlani, hogy ily módon juttassa kifejezésre, mint egykor apja iránt is, az iránta való tiszteletét, valamint legkedvesebb tanítványai iránti jóakarátát, akiket gyakran atyai tanácsal és segítséggel támogatott, akkor is, amikor néhányan közülük a gályákon sínylődtek.

Illustrissimo et Celsissimo Principi ac Domino D. Michaëli Apaffi, Dei gratia Transylvaniae Principi, Partium Regni Hungariae Domino, Siculorum Comiti, *Bonorum omnium moliminum Approbatori* ac Defensori strenuissimo & constantissimo.

Illustrissime et Celsissime Princeps;

Compendium hoc Biblicum tribus vicibus Celsissimo tuo Parenti Michaëli Apaffio dedicavi; etiam quartam ejus editionem⁴⁵ Illustri ejus Nomini inscripsissem; sed quum Illustrissimus tuus Parens e vita discesserit, & tua Celsitudo sit Haeres & Successor Principatus ac paternarum virtutum, non

⁴⁵ Lásd a 31. jegyzetet.

*potui non quartam hanc editionem Celsitudini tuae inscribere; praecipue cum non tantum sub Paterno tuo Regimine, sed etiam sub tuo*⁴⁶ *ex Regnis & Provinciis, quantumvis remotis commeari sint soliti: nominatim ex vestra, Celsissime Princeps, Transylvania, & partibus Hungariae; ut Sacrae Theologiae & Philosophiae, Linguarumque ad illam necessariarum, aliarumque pro re nata Facultatum, cognitione imbuerentur. Dum vero juxta Reverendos & Clarissimos Collegas meos, mea qualicumque opera in partibus mihi demandatis utebantur multi Vestrates, magno saepe gaudio illos audivi praedicantes Illustrissimae Celsitudinis Paternae Zelum & Constantiam in Religione Reformata vere Christiana asserenda & defendenda (etiam dum longe alia, per novellas, mendaci fama, spargebantur ab iis, qui ista cupiebant magnopere.) Inde enim factum, ut nuper ab Illustrissimo tuo Parente, & jam etiam a Tua Celsitudine, aliisque Mecoenatibus huc illi Juvenes tanto numero, Sacrorum Studiorum promovendorum ergo, mitterentur provide, & sustentarentur magnifice; eo, per Dei Opt. Max. gratiam, successu, ut permulti felicitium suorum in studiis profectuum, convenienti testimonio instructi, nonnulli etiam Doctorali honore & privilegiis suo merito aucti, redierint in Patriam; atque in Ecclesiis Veritatem illam sedulo suis Auditoribus inculcent, vel etiam in Scholis Theologiam orthodoxam, & adminicula ejus necessaria, Philosophiam & literas humaniores, linguamque adeo Graecam & Hebraeam doceant strenue.*⁴⁷ *Hoc autem quaecumque Opusculum, continens in se totius Veteris Test. Compendium, Illustrissimo Nomini Tuo, Princeps Celsissime,*⁴⁸ *quarta hac vice inscribere audeo, ut meam, uti olim erga Illustrissimum Tuum Parentem, jam etiam erga Celsitudinem Tuam, observantiam humilem, simulque constantem affectum erga Vestrates, antehac Discipulos nobis dilectissimos,*⁴⁹ *(quos saepe paterno consilio & auxilio adjuvi; etiam tum, quando nonnulli eorum in triremibus vexabantur)*⁵⁰ *ista rati-*

⁴⁶ Az ajánlást a korábbi kiadásokban bevezető „*Dum mortales a coelesti Patria extorres peregrinamur*” kezdetű szövegrész innen kimaradt.

⁴⁷ Innen kimaradt az 1680-as és 1685-ös kiadásban e helyen szereplő „*Interim, cum olim pertumultus bellicos, exercitia publica fuerint turbata*” kezdetű szövegrész.

⁴⁸ Az 1680-as és 1685-ös kiadáshoz képest kimaradt ez a szövegrész: „*prima (& secunda) vice inscribere ausus fui*”.

⁴⁹ Az előző kiadásokhoz képest itt kimaradt ez a mellékmondat: „*quibus etiam confido istud non minus utile quam gratum esse futurum*”.

⁵⁰ Otrokócsi Főris Ferenc, korábban maga is Leusden tanítványa, 1675. június 6-án Nápolyból írt Leusdennek és Frans Burmannak, aki szintén utrechti professzor volt, majd 1675. augusztus 25-én a gályákon sínylődő magyarországi prédikátorok együttesen fordultak le-

one profiterer & obsignarem palam. Deus Opt. Max. omnis boni fons inexhaustus, Illustrissimae Celsitudini Tuae, Principatum tranquillum, vitam longaeuam, omniaque per eam prospera tribuat cumulatissime in Jesu Christo.⁵¹ Ita supplex precor atque animitus voveo.

Illustrissimae Celsitudinis Tuae
Humillimus Cliens

Johannes Leusden,
Anno aetatis septuagesimo.

Dabam in Museo meo *Ipsis Kal. Aug.* 1694.⁵²

Leőhelye: a Compendium Biblicum 1694-es kiadása: Lugduni Batavorum, Apud Jordanum Luchtmans, Anno CIC IC C XCIV. 2r—3r.

8.

Utrecht, 1699. február 1.

A Philologus Hebraeo-mixtus ajánlása

Vér Juditnak, ifj. Teleki Mihálynak,

Teleki Lászlónak, Teleki Józsefnek, Teleki Pálnak és Teleki Sándornak.

Mivel a címzettek Teleki Mihály hitvesi, atyai és hősi erényeinek örökösei, nem teheti meg, hogy a mű harmadik kiadását ne nekik ajánlja, hiszen annak idején neki ajánlotta a mű előző kiadását is. Arra kéri őket, hogy fogadják tőle jó szívvel a szerény megemlékezést, hogy a művet most már nekik ajánlja, mert úgy gondolta, Teleki egykori jóindulatának jelét, az általa küldött aranyozott serleget, amelyet viszonzni nem tud, ezúton köszönheti meg újra.

vélben a két professzorhoz, hogy járjanak közbe kiszabadulásuk érdekében. Ennek eredményeként 1675 szeptemberében az utrechti egyháztanács is foglalkozott az ügyükkel. (MIKLÓS Ödön: Holland intervenció a magyar protestantizmus érdekében. Pápa, 1918.26., 31.)

⁵¹ A korábbi kiadásokhoz képest innen kimaradt ez a szövegrész: „*ac tandem hinc in aeternam beatitudinem ac gloriam coelestem transferat secundum promissiones suas fid(el)issimas*”.

⁵² Az ajánlás változatlan szöveggel és dátummal került be a következő, 1704-es majna-frankfurti—koppenhágai kiadásba.

Illvstrissibvs, Generosissimis et spectabilibvs, Dominae D. Judithae Vér, et D.D. Michaeli, D.D. Ladislao, D.D. Josepho, D.D. Paulo, D.D. Alexand. Teleki de Szek. Illi Relictae Vidvae et His Filiis Illvstrissimi et Generosissimi Domini D(omin)o(!) Michaelis Teleki de Szek, Illustrissimi ac naturaliter Clementissimi Transylvaniae Principis, &c. Quondam a consiliis intimioribus, exercituum pro Deo et Patria, antea in Hungaria militantium supremi belli ducis, Comitatum Tordensis et Maramarosiensis comitis, arcium Huszt et Kovar districtusque ejusdem capitanei, nec non decimarum fiscalium arendatoris, ubique supremi, trium in Transylvania collegiorum nutricii et curatoris benignissimi, summi religionis reformatae columnis et fautoris.

*Cum Vos Maritalium & Paternarum virtutum & Heroicorum bonorum sitis heredes, non possum hanc tertiam editionem Philologi Hebraeo-Mixti Vestris Illustribus Nominibus inscribere, cum praecedentem editionem Illustri Vestro Marito & Parenti inscripserim. A quo tempore in inclyta hac Academia publice docere coepi, (sunt autem jam anni quadraginta octo,⁵³ quibus huic muneri, per Dei gratiam, vaco) id inter alia accidit gratissimum, quod inter caeteros meos Auditores semper mihi numerare licuerit Dominos quosdam Studiosos Transylvanos & Hungaros. Etenim jucundus erat labor, eos etiam erudire in Hebraea lingua ac Sanctioris Philologiae fundamentis, qui ex altero Europae angulo huc concesserant ad illam sacrae eruditionis peritiam consequendam, qua aliquando quamplurimum Reformatae Ecclesiae aedificationem promovere possent. Sic magna cum animi voluptate oculis obversabatur viva communionis Sanctorum imago, quando ne glacialis quidem Borysthenes limites ponit mutuo inter eos qui eadem sacra profitentur commercio. Illius vero rei laudatissimum Transylvaniae Principem, *Illustrem Maritum & Parentem Vestrum* imprimis, Auctorem et Fautorem agnoscimus ac depraedicamus, quando complurium huc ablegatorum Juvenum, haud minimam orbis Hungarici & Transylvanici Reformati spem sustinentium, Maecenas extitit munificentissimus. Et tenuia haec sunt, si cum aliis, quos exantlavit pro causa Dei, laboribus conferantur. Non dubitavit bona, famam, Patriam, vitam, & quicquid existere potest carum, in extremum discrimen*

⁵³ Leusden itt is csak 1650. július 2-i „*extraordinaris professor*”-rá történt kinevezésére utalhat. „*Ordinarius professor*”-rá ugyanis csak 1653. január 3-án nevezték ki. (LE LONG, Isaac, Hondert-Jaarige Jubel-gedachtenisse der Akademie van Utrecht. Amsterdam, 1736. 79.)

adducere, ad juvandos oppressos eheu! nimium purioris fidei Confessores. Non hujus loci est celebrare pietatem *ejus*, qua jam dudum intelleximus, *Eum* etiam mensa *sua* excepisse numerum bene magnum eorum, qui pro nomine Christi extorres, & omnibus suis exuti, ex omni circumjacente Regione ad *ipsum* confugerunt, tanquam ad alterum Judam Maccabaeum, bella Dei heroico animo gerentem. Hic *ipsius* pro Deo ac Domino nostro Jesu Christo zelus me praecipue impulit, ad hunc Philologum meum Hebraeo-Mixtum Spectabili *ejus* Nomini inscribendum, ut constaret etiam in remotis hisce oris non deesse tantarum virtutum cultores. Accipite ergo, *Illustris domina & Genrosissimi Domini*, quod obsequiosissimo animo *Vobis jam* inscribitur munus, in se quidem levidense, sed quo nihil majus, si animum offerentis respiciatis, offerri *vobis* posse certus sum. Etiam nullus dubito, quin serena fronte accepturi sitis, cum jam deauratum poculum, donativum munificentissimum, quo *olim Illustris Maritus & Parens Vester* me honoravit, luculentum favoris sui erga me symbolum *tum* extare voluerit. Quam beneficentiam cum rependere nequeam, pro mea saltem tenuitate hac occasione data, *iterum* agnoscere meum esse existimavi. Caeterum Deum veneror, ut *vos* afflictæ suae causae Patronos diu servet incolumes, omnibusque *Vestris* in hanc rem conatibus benedicat affatim!

Spectabilium Nominum Vestrorum
Devotissimus Cultor

Johannes Leusden.

Dabam Trajecti ad Rhenum *ipsis Kalendis Februariis*, Anno a nato Sospitatore 1699. *Aetatis meae* 75

Lelõhelye: a Philologus Hebraeo-mixtus 1699-es kiadása: Leydae & Ultrajecti, Ex Officinis Jordani Luchtmanni et Guilielmi à Poolsum, Bibliopol. A(nn)o MDCXCIX. 3r—**1v.

László Zsigmond BUJTÁS: Dokumente zu Johannes Leusdens Beziehungen zu Siebenbürgen (1673—1699)

Johannes Leusden (1624—1699), der von 1650 bis zu seinem Tode Professor der hebräischen und griechischen Sprachen an der Universität zu Utrecht war, und von den siebenbürgischen und ungarischen Studenten, die an der niederländischen Universitäten studierten, den Beinamen „Hungarorum pater“ erhielt, hatte gute Beziehungen zu Siebenbürgen. Er stand unter anderem mit dem Fürst von Siebenbürgen, Mihály Apafi I. und seinem Kanzler, Mihály Teleki in Kontakt. Wie bekannt, widmete Leusden die dritte Ausgabe seines Werkes „Compendium Biblicum Hebraeo-Latinum“ (1685) Apafi, die zweite Ausgabe seines Werkes „Philologus Hebraeo-mixtus“ (1682) Teleki. Nach dem Tode von Teleki widmete Leusden die dritte Ausgabe des Philologus (1699) seiner Witwe, Judit Vér und seinen Kindern. In den Widmungen des letzterwähnten Werkes dankte er Teleki für den vergoldeten Silberpokal, den Teleki ihm geschickt hatte.

Als Grundlage der Veröffentlichung dienten Leusdens zwei unveröffentlichte Briefe, die er in 1683 und 1684 an Teleki schrieb. In dem Brief von 1683 heisst es, dass Leusden auch zwei andere Ausgaben des Compendium Apafi widmete. Um genau fest zu stellen welche Ausgaben der zwei erwähnten Werke von Leusden mit Siebenbürgen zu tun haben, wurden alle Ausgaben der Werke (Compendium Biblicum: Utrecht 1673, 1674 und 1680, Leiden 1685 und 1694, Frankfurt am Main—Kopenhagen 1704, Halle 1718 und 1736; Philologus Hebraeo-mixtus: Utrecht 1663 und 1682, Leiden—Utrecht 1699, Basel 1739) untersucht. Zugleich wurde es auch untersucht ob die Texte der Widmungen in den verschiedenen Ausgaben identisch sind.

Aus den Briefen ist es fest zu stellen dass István Kiskomáromi, der mit Unterstützung von Teleki an der Universität zu Utrecht studierte, den vergoldeten Pokal aus Siebenbürgen nach Holland mitnahm. Die Vergleichung der in den verschiedenen Ausgaben befindlichen Texte der Widmungen wies Unterschiede aus. Wichtiger sind aber die Angaben, die aus den Widmungen zu erfahren sind. Leusden stand mit Apafi bereits in 1673 in Kontakt, war in die Vorbereitung der neuen Ausgabe einer Bibel in ungarischer Sprache für Siebenbürgen bereits in 1673 hineinbezogen, widmete auch die Ausgaben des Compendium von 1673, 1674 und 1680 Apafi. Nachdem Apafi in 1690

gestorben war, widmete Leusden die Ausgabe des Compendium von 1694 seinem Sohn, Mihály Apafi II.

Ausser den zwei Briefen werden auch die Texte aller Widmungen in den zwei genannten Werken unverkürzt veröffentlicht.

Die Mikrofilmaufnahmen über die zwei Briefe, die in dem Archiv der Rumänischen Akademie der Wissenschaften in Klausenburg (Cluj-Napoca), Bestand der Gesellschaft des Siebenbürger Museums aufbewahrt werden, befinden sich in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest.

SCHWARCZ Katalin

Kósa Jenő magyar nyelvű klarissza rendtörténete 1768-ból

„Szent Ferencz Atyánk Rendén lévő Boldog Asszony Provinciájának Megyéjében Szűz Szent Klára Szerzetében Élő Szüzek Klastromainak Kezdeté, Néhai és Mostani Állapotja...” című művet, a klarisszák 1768-ból származó rendtörténetét, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.¹ Szerzője nem nevezte meg önmagát, nevének csak kezdőbetűit találjuk a címlapon: „P. E. K.” Pater Eugenius Kosa, Kósa Jenő mariánus ferences nevének közlésénél fontosabbnak tartotta szerzőségének és fordítói munkájának megemléztetését: „... Deák nyelven egybe szedte és az után Emlétt Szüzek kedvéért Magyar Nyelvre fordította.” A klarissza rendtörténet a mű megírásakor is működő négy klarissza zárda történetét mondja el: a nagyszombati, pozsonyi, budai és pesti rendházét, melyek a mariánus ferences rendtartományhoz tartoztak.

A klarissza rendet a ferencesek második rendjeként Assisi Szent Klára (1193—1253) alapította. Hazánkban — még Szent Klára életében — 1240-ben Nagyszombatban telepedtek le. Ők az egyetlen olyan középkori alapítású apácarendünk, amely folyamatosan működött az 1782-ben történt feloszlásig. Zárdái önállóak voltak, felügyeletüket az a ferences rendtartomány látta el, amelynek területén éltek.

A ferences rend történetét feldolgozó szerzők munkájuk megírásakor gyakran hivatkoztak a korábbi nyomtatásban megjelent szakirodalom mellett a kéziratban hátrahagyott jelentős művekre is. Nagy Béni és Karácsonyi János külön kiemeli Kósa Jenő 1775-ben írt latin rendtörténetét, Szabó György Piusz pedig csak mint szerzőt említi, Kósát műve megnevezése nélkül.²

Kósa Jenő mariánus ferences, a rend egyik történetírója volt. Életéről és irodalmi munkásságáról Farkas Seraphin és Szinnyi József tudósít.³ 1714-

¹ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 393.

² NAGY Béni: Herczeg Eszterházy Pál nádor, a ferencesek jöveője. Eger, 1903; KARÁCSONYI János: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1—2. köt. Bp., 1922—1924; SZABÓ György Piusz: Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez. Bp., 1921.; Karácsonyi Kósa keresztnevét (Eugen) Ödönnek fordította. KARÁCSONYI i. m. 1. köt. 4.

³ FARKAS, Seraphinus: Scriptores ord. min. S. P. Francisci Provinciae Hungariae reformatae nunc S. Mariae. Posonii, 1879. Kósáról a 68. lapon; SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. 6. köt. Bp., 1898. 1081—1082 hasáb.

ben Győrött született, 1730-ban lépett a mariánusok közé. A malackai⁴ rendházban folytatott tanulmányokat, 1738-ban szentelték pappá. Kezdetben teológiát, bölcseletet tanított, később generális vizitátorrá nevezték ki a salvatoriánusok provinciájához.⁵ A mariánus rend tartományfőnökének két alkalommal választották meg: 1768—1771 és 1777—1780 között töltötte be ezt a tisztséget.⁶ 1780-ban szerzetesi fogadalomtétele 50. évfordulóján versel köszöntötték.⁷ A pozsonyi konventben húnyt el, 1783. április 25-én.

Szinnyei, Kósa Jenő irodalmi munkásságából két nyomtatásban megjelent művet említ és kéziratban fennmaradt rendtörténeti munkájának leírását adja.⁸ Az elmúlt időszak könyvészeti kutatási Kósa nyomtatásban megjelent műveit tárták fel, melyekről a Petrik bibliográfia kiegészítő kötetei adnak számot.⁹ A Szinnyei által is megemlített, most itt a szerző magyar fordításában közölt rendtörténet forrás az: „Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci strict. Observantiae Collectanae. Ab anno ... 1206 ad annum ... 1774.” (631 lap)¹⁰ című latinnyelvű kézirat.

E rendtörténeti munka három részre tagolódik: 1206-tól 1774-ig a provincia általános történetét írja le, a második rész a XVIII. században (a mű megírásakor) fennálló kolostorok és klarissza zárdák történetét mutatja be. A befejező rész a hajdan fennállott, de időközben elpusztult kolostoroknak és klarissza zárdának jegyzéke.¹¹ E mű forrásértékét külön növeli, hogy olyan korábbi rendtörténeti munkákat dolgozott fel, épített kéziratába, amelyek időközben elvesztek; így közli Terebezdy Péter, Kamonczai Máté és Végh

⁴ Malacky, ma Szlovákiában

⁵ A ferences rendházak vizitációját minden esetben más rendtartományba tartozó vizitátorok látták el, így nem tévedés, hogy Kósa Jenő salvatoriánus rendházakat látogatott. Érdemes megjegyezni, hogy a pesti klarisszákat 1771-ben Kósa Benedek salvatoriánus ferences vizitálta: KÖNIG Kelemen: A hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332—1932. Vác, 1931. 260.

⁶ Schematismus Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria ordinis fratrum minorum S. P. Francisci anno 1942. Pápa, 1942. 18.

⁷ Nagy érdemű főtisztelendő Pater Eugenius Kósa, magyarországi provinciánk két izben volt provinciálissának etc. második szent professió tétele alkalmatosságával költ örvendő versek. Hely és nyomda nélkül (1780 körül) 1 lev. (Magyarország bibliographiája 1712—1860. VII. köt. Pótlások. (Szerk. PAVERCSIK Ilona.) Bp., 1989. 345.

⁸ SZINNYEI i. m. 1082. hasáb. Az említett kézirat rendtörténet lelőhelyének a mariánus rendtartomány levéltárát (Pozsony) jelöli meg (1898-ban).

⁹ Pótlások V. köt. 268. és VII. köt. 277.

¹⁰ Lásd a 8. jegyzetet.

¹¹ Itt ír az óbudai, pataki, váradi és kolozsvári volt középkori klarissza zárdákról.

Ferenc történeti feljegyzéseit átiratban.¹² A mű megírásához Kósa adatokat gyűjtött a rendelkezésére álló rendi levéltár anyagából is, a rendi káptalanok jegyzőkönyveiből, a rendházak protocollumaiból, valamint oklevelekből. Széles látókörű történetíró, nemcsak a rend levéltári anyagára támaszkodott, hanem más forrásokat is használt, így a pozsonyi káptalan levéltárát is. Hivatkozik Bél Mátyás munkáira és Sigismundus Ferrarius domonkos szerzetes rendtörténetére.¹³ Az említett két szerző művét minden bizonnyal a rendház könyvtárában tanulmányozta.

Kósa latin nyelvű ferences rendtörténetére Szabó György Piusz és Karácsonyi is forrásként hivatkozik a klarissza apácák történeténél. A kéziratos kötet egyik példánya az esztergomi Ferences Rendházban található.¹⁴

Az általam átnézett kötet eltér a Szinnyei által megadott terjedelemtől. Ő egy 631 lapnyi kötetet ismertet, ez a példány 673 oldalas.¹⁵ A 673. lapon így végződik a rendtörténet: „Finis ... Anno MDCCLXVIII.” E mű második részében a fennálló kolostorok leírása végén ír a klarisszákról.¹⁶ Karácsonyi János hivatkozásai (lapszámok) a klarisszáknál nem egyezik az esztergomi példánnyal — minden bizonnyal ő egy másik másolatot használt.¹⁷ Ugyanennek a műnek más példánya az OSzK Kézirattárában anonim műként szerepel a katalógusban, Fol. Lat. 4271 jelzet alatt. A klarisszákra vonatkozó

¹² Kósa legfontosabb forrásaként Nagy Béni az alábbi ferences történetírókat nevezi meg: Terebezdy Péter pécsi, Kamonczai Máté szegedi ferences és Végh Ferenc, aki 1623—1626 között tartományfőnök volt. Lásd NAGY Béni i. m. 16—17.; KARÁCSONYI i. m. 2. köt. 4.

¹³ BEL, Matthias: Notitia Hungariae novae historica-geographia I. Vol. Viennae, 1735. Ebben a kötetben található Pozsony vármegye leírása; FERRARIUS, Sigismundus: De rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Pars 1—4. Viennae, 1637. E munka részletesen tárgyalja a nyúlszigeti domonkos apácák történetét.

¹⁴ Ezúton mondok köszönetet Varga Kapisztrán atyának, aki segítségemre volt, és hozzájárult, hogy a kötetet átnézhessem.

¹⁵ A példány leírása: KÓSA, Eugenius: Antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci strictioris Observantiae. Collectanae. Ab anno ... 1206 ad annum ... 1774. A címlapon két ferences pecsét rajza: egy régebbi és a korabeli, XVIII. századi. Possesor-bejegyzés: „Post fata Adm. R. P. Al(...) pro(vici)alis(?) Josephus E(...) Datum est Conv. Sumegiensis 1780.” Bordázott gerincű, korabeli kopott bőrkötésben.

¹⁶ A kötet 586—611. oldalán a következő felosztással: De Conventu Tyrnaviensi Monialium Clarissarum (1—9. rész) 586—593.; De Conventu Pisoniensi Monialium Clarissarum (1—5. rész) 593—606.; De Conventu Budensi Monialium Clarissarum (1—4. rész) 606—608.; De Conventu Pestiensi Monialium Clarissarum (1—4. rész) 608—611.

¹⁷ Kósa rendtörténetét több példányban lemásolták; egy példány a Ferencesek Rendházában, Budán található.

rész azonos az esztergomi példánnyal. Az egész kézirat terjedelme 227 gépi sorszámozású levél. Több kéz írása, az egyes íveket utólag kötötték egybe. Az OSzK Kézirattárába a kötet 1954-ben került. Címlap nincs, a mű címe az első oldalon szerepel. Korábbi tulajdonosi gumibélyegző: „A Zirci Apátság Könyvtára 1875.”

A latin és magyar nyelvű rendtörténet összevetése során megállapítható, hogy valóban fordításról van szó, még akkor is, ha a fordítás során Kósa hozzáírt a magyar változathoz egy-egy fejezetet. Ilyen a nagyszombati zárda történetének VIII. része (a magyar nyelvű kéziratban: fol. 7r—v), és a pozsonyi zárdatörténet XIV. fejezete (fol. 18r—v).

Érdeemes végiggondolni, hogy a magyarra fordított rendtörténet olvasói között Kósa kiket remélhetett. Ebben az időben az említett négy klarissza zárdában 150—170 apáca élt. Többségük magyar volt, a budaiak nagyobb része német. Bevezetőmben a pozsonyi és pesti zárda példányát ismertetem, a nagyszombatiaké nem került a kezembe.

Kósa történeti munkájában — elsősorban a klarisszák történetével foglalkozó részre gondolok — tudatosan használta a forráskritika módszerét. Az egyes eseményeket különböző források alapján értékelte. Erre csak egy példa: a pozsonyi klarisszák 1606-ban elmenekültek zárdájukból előbb Grácba, majd Bécsbe. Az erről szóló forrásokról mondja Kósa: „Mivel pedig ezen Posonyi Klostornak Protocoluma, vagy egyéb írásai sem az üdökkel, sem a történt dolgokkal, annál inkább az igazsággal nem egyeznek, szükségesnek látom a Bécsi Királyi Klostornak Protocolumából és az Ausztriai Provinciának historiájából helyre hozni.”¹⁸

Kósa igazságérzetét és realitását jellemzi, hogy kendőzetlenül ír a pesti klarissza zárda alapításakor gróf Csáky Franciska budai első főnöknő és az akkori provinciális közötti ellentétről is. A pesti ház felépülése igazolta Csáky Franciska elképzelését, hogy adományból, a szerzetbe lépők hozományából fenn lehet tartani a zárdát. A többi klarissza zárda fenntartását, a nővérek ellátását gazdag birtokaik biztosították egészen a rend feloszlásáig, 1782-ig.

Kósa művében nem szerepel az ötödik, a XVIII. században működő zágrábi klarissza zárda története, hiszen az a területileg illetékes ladislaita rendtartományhoz tartozott.¹⁹

A magyar nyelvű klarissza rendtörténet itt közreadott kéziratot köteté a benne található bejegyzések szerint a pozsonyi klarissza zárdáé volt. A kötet

¹⁸ Quart. Hung. 393. 12. lev. verzó, valamint KÓSA: Antiquarii ... 598.

¹⁹ KARÁCSONYI i. m. 2. köt. 531—536.

elején Mátray Gábor megjegyzése található a régi kötéstábla possessori bejegyzéséről „pro Conventu Posoniensis.” A rendtörténet végén a pozsonyi zárda 1775. évi vizitációjáról olvashatunk. Történeti feljegyzések zárják a kötetet: püspökszentelés, oltárállítás, valamint egy oklevéltöredék másolata.²⁰

A pozsonyi zárda feloszlatása (1782) után a kötet sorsa ismeretlen, Jankovich Miklós gyűjteményével 1852-ben került mostani helyére.

Az OSzK Kézirattárában még egy példány található Kósa magyar nyelvű rendtörténetéből a Quart. Hung. 396 jelzeten. Ez a példány szintén Jankovich gyűjteményéből került a könyvtárba. A címlap bejegyzése szerint egy, a XIX. században készült másolatról van szó. A két Jankovich-gyűjteménnyel a Nemzeti Könyvtárba került kötetről 1884-ben Némethy Lajos adott hírt.²¹ Ő még nem ismerte az Egerben őrzött másolatot.

Az egri Főszékesegyházi Könyvtár kéziratos gyűjteményében — melyről az Iványi Sándor által összeállított katalógus tájékoztat — található a mű harmadik példánya.²² A kötet címlapja azonos a Széchényi Könyvtárban lévő másik két példányéval, a szerző itt csak kezdőbetűivel jelzi önmagát. Minden bizonnyal jóval későbbi kéz — feltehetően XIX. századi — feloldotta a szerző nevét: „Fratr Eugen Kossa” Az egri példány azonosságát a két korábban leírt példánnyal először ifj. Bibó István állapította meg.²³ Ez a példány a possessorbejegyzés szerint a pesti klarissza zárdáé volt.²⁴ Minden bizonnyal Kuthy Klára utolsó pesti abbatissa vitte magával 1782-ben Egerbe, több klarissza kéziratos kötettel (pl. Vitkovics-kódex, Rendtartás, a pesti zárda protocolluma).²⁵

²⁰ A bejegyzéseket tekintettel arra, hogy nem tartoznak a műhöz, nem közöljük. Az OSzK magyar nyelvű kéziratok katalógusában a fenti kiegészítésre vonatkozó meghatározások pontatlanok: veszprémi és Margit-szigeti klarissza zárdák soha nem léteztek (Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa. 2. köt. Bp., 1956. 393—394.

²¹ NÉMETHY Lajos: Adatok Árpádházi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Bp., 1884. 207—208. A nagyszombati példányt ő sem ismerte.

²² IVÁNYI Sándor: Az Egri Főegyházmezei Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti iratok. Bp., 1986. 66. A kézirat jelzete: Ms 0029

²³ BIBÓ István: A pesti Szerb utcai volt klarissza kolostor építéstörténete. Építés- és Építészettudomány. 9(1977) 226.

²⁴ NÉMETHY i. m. 208—209.

²⁵ Vitkovics-kódex 1525. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetésekkel és jegyzetekkel. Az átíratot és a jegyzeteket készítette: PAPP Zsuzsanna. Bev.: PUSZTAI István. Bp., 1991. 13.

Joggal feltételezhető, hogy a latin nyelvű rendtörténetet nemcsak magyarra fordították le, hanem német nyelvű változata is volt. Ennek lehetőségét azért is fel kell vetni, mert a budai klarisszák elsősorban a német nyelvet használták. Németül írták meg protocollumukat, németül leveleztek, imakönyveket adtak ki anyanyelvükön.

Nem titkolt reményem a forrásközléssel, hogy az érdeklődést felkeltve előkerülhetnek még további eddig nem ismert, illetve általam csak címében ismert, de el nem ért kéziratok, nyomtatványok. Ezek tovább gazdagíthatják a rendtörténet forrásainak tárházát.

A jegyzetek csak a legszükségesebb magyarázatokat tartalmazzák. A XVIII. században írt rendtörténet mai okleveles ismereteink birtokában biztosan pontosítható lenne minden részletében. Most azonban nem lehet több a cél, mint a forrás közreadása.

A forrás közreadására a klarissza rend alapítójának, Assisi Szent Klára születésének nyolcszázéves évfordulóján kerül sor. E kéziratok és eddig alig ismert XVIII. századi forrás közlésével emlékezünk a magyar klarissza apácákra.

Szent Ferencz Atyánk Rendén Lévő Boldog Asszony Provinciájának Megyében Szűz Szent Klára Szerzetében Élő Szűzek Klastrominak Kezdeté, Néhai és mostani Állapottya, A mint az Emlétt Provinciának Archivumából A Szűzek Conventeinek Protocollumbul, és Egyéb Írásokból, es Könyvekből Deák nyelven egybe szedte és az után Emlétt Szűzek Kedvéért Magyar Nyelvre fordította P. E. K. 1768 Esztendőben.

A Nagy Szombati Szűzek Klastromáról

I.

Esztergomi Ersekség e Megyében Szabad és Királyi Nagy-Szombat Városában lakó Szűzek Klastroma leg régiebb, sőt leg első Magyar Országban, a több Clárisa Szűzek Klastromi között. Mely fundáltatott 1240^{dik} esztendőben. Negyedik Bela Magyar Orzági Király által ugyan azon esztendőben, a melyben Sz: FERENCZ Atyánk Fiait, ugymint ezen mostanyi mi Provinciánknak Eleit, azon emlétt Bela Király, Esztergomban nekik épített, Segéttő Boldog Asszony Conventyébe.¹ Fehér Zászló alatt bé vezette és helyhezette, noha már az előtt nemely más heleken le telepedve valának. Hogy pedig a föllebb emlétt Szűzek Klastroma azon 1240^{dik} esztendőben fundáltatott, bizonyágot tesznek sok Levelek, mellyek azon esztendőben költenek, de leg kiváltképpen azon levél, melynek ereje által Boleráz² névű helységet azon emlétt Király ezen Nagy-Szombati Conventnek örökkössen adta, és ajándékozta ugyanazon 1240^{dik} esztendőben. Ezen kívül bizonyágot tesz Kilenczedik Gergely Pápa³ Levele, mely hasonlóképpen azon esztendőben költ, amely Bulla és Levél által meg engedtetett ezen Klastromnak, hogy állandó Jóságokat birhasson, és tarthasson. De él nem hitethetem magammal, hogy ezen Klastrom azontul és azon 1240^{dik} esztendőben el készült volna, mert a Tatárok Magyar Országba bé rohanván, azt jobbára el foglalták és el pusztították, fő képpen az Istennek föl Szentült Épületeket. Nem volt tehát sem üdő, sem alkalmatosság, hogy Ujj Klastromok épülhetek volna. Ezen Tatár járás és pusztítás tartott egész 1243^{dik} esztendőig, amelyben

¹ Az esztergomi ferences kolostort 1229-ben alapították, IV. Béla király újjáépítette 1260-ban. KARÁCSONYI i. m. 162.

² Bélaháza ma: Boleraz, Szlovákia

³ IX. Gergely pápa (1227—1241)

Bela Király Dalmatia Országbul vissza térvén, az Országát elpusztult allpoty-tyábul régi viragjára vissza hozta, és azért könnyű Ki hozni, hogy ezen Klastrom 1243^{dik} esztendő után épült föl, mind azon által már ez előtt három esztendőtil fogva laktak már abban némely Apácza Szűzek noha a Klastrom egészen föl nem épült vala; mert a Boléráz névu helység lakosi Őstül reájuk terjedett hallásbul és tudománybul azt tartják, és régtül fogva tartották (:amint olvasom a Provinciánk Archivumában talált conscriptióban,⁴ az az: ezen Apáczák Jóságok jövedelme le írásában, mely történt 1718 esztendőben:) hogy második, az az: Vak Béla Királ, midőn ezen Nagy-Szombat Városát az építtette volna 1160^{dik} esztendő előtt, ezen mostanyi Clárisa Szűzek Klastroma helén, ugy mint magossabb Részin a Városnak Várat épéttet magának és azon Várához rendelte Boleráznak jövedelmét, mely Várat az után hozzá tartozandó Boleráz nevű helységgel, és egyéb jószágokkal Negyedik Béla Király, ezen Apáczáknak adta, és örökre ajándékozta. Bizonyéttya ezen régi hírt, és kézrül kézre adatott Tudományt még mostan is ezen Klastromban élő Szűzeknek elhitt vélekedése hogy a Klastrom épülete között lévő régi és mint egy Gothusok⁵ munkájából álló Kápolna, Második Béla Király Residentiájának Temploma lett volna a mostanyi Templomoknak pedig két szélső falai, az Istálóját foglalták volna magokban, amellyeket az után Ujj Sánctuáriamat⁶ hozzá adván Temploma és a Várat Klastrom módjára fordította emléttet negyedik Béla Király.

II.

Némely ezen Conventet illető régi Levelekben olvastatik, hogy ezen Klastrom fundáltattott Sz: Ersébeth Apáczáinak.⁷ Némellyekben pedig Sz. DEMJÉN Apáczáinak,⁸ amint is ki láttzik Mazalán⁹ földérül 1297^{dik} esztendőben adatott Posonyi Káptolonnak Levelébül, a melyben világossan föl vagon téve, hogy ezen Klastrom eleinten Sz: Ersébeth Apáczáinak vala

⁴ Összeírás

⁵ Gótikus. Lásd: HENSZLMANN Imre: Magyarország csúcs-íves stílyú műemlékei. 2. köt. Bp., 1880. 217—218.

⁶ Szentély

⁷ Téves elnevezés, Árpádházi Szent Erzsébet tiszteletéből ered.

⁸ Szent Damianról nevezett kolostorban élt Assisi Szent Klára társnőivel, legkorábbi elnevezésük innen ered.

⁹ Mácséd, kis falu Diószeg mellett, Pozsony vármegye, ma Szlovákia

fundálva, de már azon időben midőn azon Levél Költ, Clárisáknak,¹⁰ meg maradván a Templomok régi Titulussa, azaz Boldogságos Szűznek menyben föl vitetése, és így már említett 1297^{dik} esztendőben Clárisáknak nevezettek Közönségesen, noha eleitül fogva, amint ezentül következik, Sz: Clára Regulája alatt éltek. Hogy pedig eleinten Sz: Ersébet Apáczáinak nevezettek mái napig is fönt maradt jelensége az, hogy Sz Ersébeth napját különös Isteni szolgálattal, és Solemnitással¹¹ üllik és ünneplik ezen Convent Templomában. Következendő képpen meg vizsgálván ezen Klastromnak régi leveleit, bátran azt írhatom, hogy soha eleitül fogva abban lakó Szűzek harmadik szerzetbeli Apáczáik¹² nem voltak, hanem Sz: Ferencz Atyánk második Szerzetében, az az: Szent Clára rendén, és reguláján éltek, és azért semmi való igazság nem volt némely Régiek vélekedésiben, hogy ezen Klastromban, a Fundatio elein harmadik Szerzetbeli Apáczáik lettek volna valaha. Amely heltelen vélekedés onnand eredett, hogy Sz. Ersébet maga személlye szerént Sz FERENCZ harmadik szerzetében volt. Bizonyoságot tesz erről már föl lebb említett 9^{dik} Gergely Páának levele, mely költ 1240^{dik} esztendőben, a midőn ezen Klastrom fundáltatott, amelyben Sz. Demjén Apáczáinak nevezettek negyedik Innocentius Páának 1252^{dik} esztendőben költ levelében, melynek ereje által meg engedtetett nékik; hogy télen bélyett¹³ öltözetet viselhessenek. Nem külömben 4^{dik} Sándor Pápa¹⁴ által 1254^{dik} esztendőben adatott Két Levelekből mellyek közül az egyikben ismét meg engedtetett, hogy bélelt köntösöket hordozhassanak télen. A Másikban pedig azon említett Pápa Recomendálja, és továbbis ajánlya ezen Szűzeket negyedik Béla Királynak. És mind a két levélben Sz: Demjén Apáczáinak nevezettek: az pedig világossan tudva vagyon Mínyájoknál, akik a mi Szerzetünk Historiáiban tellyességgel nem Jövevények,¹⁵ hogy a Sz: Demjén Apáczái által érteődnek a Clárisa Apáczáik, mert valameddig maga Sz: Clára élt, soha külömben nem nevezettek; Mivel Sz: Clára Assisiumban Sz: Demjén Templománál lakott Szerzetes Leányival együtt, mihent pediglen ez Életből ki

¹⁰ A ferencesek második rendjét 1263-tól klarisszáknak nevezik, amikor IV. Orbán pápa (1262—1264) megerősítette a IV. Ince pápa (1243-1254) által jóváhagyott regulát. IV. Ince Szent Klára által írt Regulát — még annak életében — 1253. augusztus 9-én hagyta jóvá. Szent Klára 1253. augusztus 11-én halt meg.

¹¹ Ünnepegyesség

¹² A harmadrendű ferences apácák, a beginák

¹³ Bélelt

¹⁴ IV. Sándor pápa (1254—1261)

¹⁵ Jövevény

költözött Szűz Sz: Clára és az után a Szentek Lajstromába bé számláltatott, azontul amely Apácák ez előtt Sz: Demjén Apáczáinak, már Clárisáknak és Sz Clára rendén lévő Szűzeknek hivattattak. Következendő képpen, mivel ezen Nagy-szombati Apácza Szűzek 1240^{dik} esztendőben fundáltattak, és Sz: Demjén Templománál lakó Sz: Clára Reguláját tartották, nem harmadik, hanem második Sz: FERENCZ Szerzetebéli Apácák voltak, de azonban, méglen Sz Clára élt, Sz: Erzsébeth Apáczáinak nevezettek. Mivel ezen Sz: Ersébet 1231^{dik} esztendőben meg halván, 1235^{dik} esztendőben Canonizáltatott. Minek utánna pedig Sz: Clára 1252^{dik} esztendőben meg holt, és 1255^{dik} esztendőben Szentek közé számláltatott volna, ugy: valamint az egész világon, itt is Nagy Szombatban, már nem Sz: Demjén, nem Sz: Erzsébeth, hanem Clárisáknak nevezettek. Amint is ki tetczik azon föllebb említett Posonyi Káptolannak 1297^{dik} Esztendőben adatott Levelébül, és az után Tamás Esztergomi Erseknek 1315^{dik}ben és hatodik Orbán Pápanak¹⁶ 1390^{dik} esztendőben költ Leveleikbül, sőt még sokkal több más, és egyéb írásokbul, a mellyekben Clárisa Szűzeknek hivattatnak. Az ugyan különös Történetnek látczik, hogy Negyedik Béla Király ezén Apáczákat oly hamar Sz: Ersébet halála után már Sz: Ersébet Apáczáinak nevezte, holott Sz: Ersébet Második András Magyar Országi Királynak Leánya, akkor Országló Béla Királynak Egy testvére és Thuringianak Asszonya csak őt esztendővel ez előtt, ugy mint 1235^{dik} esztendőben Cónonizáltatott, de ha okát meg tekentyük, éppen nem csuda, mert soha az előtt nem törtint, és az után is alig történhető példával ezen Sz: Ersébetnek Attya említett András király az ő édes Leányát Sz: Ersébetet, meg érvén azt az űdöt, hogy mint Canonizáltatott Szent Asszont az oltáron tisztelhetta, és segítségül hívhatta, noha azon esztendőben nem sokára utánna magais meg holt. De az is igen ritka történet, hogy ugyan azon Sz: Ersébetnek egy testvére Negyedik Bela Király ezen Nagy-Szombati Klastromnak Fundatora Ugyan azon egy Testvér Nénnjét Ersébetet hasonlóképpen tisztelhetta, és tiszteletét öregbéthette: Innénd viseltetett tehát hogy oly hamar Nénnyének halála után ezen Nagy-Szombati Szűzeket Szent Ersébet Apáczáinak akarta nevezettni.

¹⁶ IV. Orbán pápa (1261—1264)

III.

Ezen Conventnek nem régen írt Protocolumában¹⁷ olvastatik ugyan, hogy midőn Betlehem Gábor Erdelyi Calvinista Fejedelem dühössége elől, Horváth Országba Zábrákba¹⁸ bujdosnak volna ezen Conventbéli Szűzek, ottan lakván, a Szürke Ruhát Sz Clára Regulájával és a Reformatioval¹⁹ együtt vették föl. 1621^{dik} esztendőben Boldog Asszony havának 25^{dik} napján. Dé valáki ezen helytelen Protocolumat Koholta igen meg botlott, és meg mutatta, hogy ezen Conventnek írásiban, és Leveleiben igen Jövevény, mert világossan, azokbul ki tetczik amintis már föllebb meg mutattam, hogy eleitűl tudni illik 1240^{dik} esztendőtűl fogva mái napig Sz: Clára rendit és Reguláját tartottak. Hogy a Szürke színű öltözetet vették föl Zágrábi Számkive-téskor meg engedem, de azt senki ne véllje, hogy Sz: Clára Regulája és Szerzete, a Szürke szint egyedűl hozza magával, mert mái nap is némely Clárisák Klastromiban leg töbnyire Szurke ruhát, mint Magyar Országban: néhutt feketét, mint Prágában: néhutt világos hamu színűt, mint Bécsben a Királyi Klastromban hordoznak. Azon Reformatio pedig, a mellyett Zágrábba vettek föl, és az után vissza jövéen Nagy-Szombatban, és mái napigis folytatnak, és tartanak, nem egyébben állott, hanem a Szorosabb bé zárattásban, és más keményebb és Sanyarűbb szerzetes fenyéttékekben, és Rendtartásokban; mert ezen Conventnek írásibul az könnyen ki tetczik hogy 1618^{dik} esztendő előtt a Szoross bézáratatás nem annyira tartatott meg: mivel néha a Conventnek Elől Járói helyes, és szükséges okbul, rövid üdöre bécsületes Asszonságokkal a Conventbűl ki mentek.

IV.

Szent Domokos Szerzetén lévő Fehér Apácák,²⁰ a mellyek 1541^{dik} esztendőben a Budai Nyul-Szigeti²¹ Klastromjokbul a Pogány Ellenség által el űzettettek volt, és bujdosások után a Nagy-Szombati Dominicánusok

¹⁷ Protocollum a vagy Jegyző könyv ... Nagy-Szombati Szűz Szent Klára Rendén lévő Tisztelendő és Becsületes Apáca Szűzek Boldogságos szűz Mária ... Klastromához tartozandó javakról. (1745) MOL E 151 Acta Tyrnaviensia. Fasc. 4. No. 1. 81. lev.

¹⁸ Zágráb, ma: Zagreb, Horvátország

¹⁹ Itt a megreformált megújított regula felvételéről van szó.

²⁰ Domonkos apácák, a ruha színéről nevezték így őket.

²¹ Ma: Margit-sziget

Klasmtrómába helyhezttettek, akkorbéli Pál Pápa,²² és második Mátyás király-
nak akarattyábul 1617dik²³ esztendőben a Posonyi Clárisa Szűzek Klasmtró-
mába rendeltettek által költözésre. Midőn pedig ezen által költözés el halad-
na és már az ő Klasmtromokat a Jesus Társasága el foglalta volna, egy üdeig
azon Fehér Apáczák ezen Nagy Szombati Clárisak Klasmtrómában le teleped-
tek, meglén az után 1618dik²⁴ esztendőben egymás után által költöztek, egy
beteg Fehér Apáczán kívül, mely ezen Nagy-Szombati Conventben az után
holt meg, és azért ezen Fehér egy Apáczának gondviseléséért és reá tett költ-
ségért hagytak ezen Nagy-Szombati Klasmtromban egy ezüst Kelhet, egy
ezüst keresztet; és egyet aranyoztattat, egy Vörös igaz gyöngyökkel ezüstel
és arannyal kivarrott Casulát, kinek a hátán látszik ECCE HOMO minden
hozzá tartozandó és Mise mondáshoz való részeivel, egy virágokra ki varrott
Zöld Cásulát, és egy kis Gyöngyökkel ki rakott keresztet, amint ki tetzik
azon Reversális²⁴ Levélbűl, amellyet ezen Nagy Szombatiak a Fehér Apácz-
áknak adtak volt.

V.

Minyárt ez után következett 1619dik²⁵ esztendőben midőn azon említett
Betlehem²⁵ Gábor Erdélyi Fejedelem ezen Nagy Szombati Tartományt rab-
latná pusztétanná és égetné és leg főképpen az Istennek föl szentelt Szerzetes
Személyekre agyarkodna mindek előtte ezen Pogánynál dühösebb Ocs-
mány Eretnekségnek Praedája lennének, ezen Conventbéli Apáczák el buj-
dostak hetedik Septemberben, elősször le telepedtek Németh Ujhelyben,²⁶ a
holysis egy esztendeig és három holnapig sinlődtek, onnand a nagy Drágosag
miátt Horváth Országba Zagrabba vették magokat, és ottan Született Pálffi
Euphrosina Özvegy Rátkay Gróffné házanál Nagy Fő Uri Embernek Gáll
Péternek jó teteményivel és költségével éltek, ott is egy egész esztendeig és
három holnapig Zágrábbul ismet Leyta vize mellyett lévő Prukba²⁷ Auszriába
által költöztek, ahol ismét három holnapig számkivetésben voltak, mely
üdő alatt a Canonica Visitatio²⁸ nálók meg tartatott és Fejedelmi Asszonság

²² V. Pál Pápa (1605—1621)

²³ Javitott évszám 1616-ról 1617-re

²⁴ Kötelezvény

²⁵ Bethlen Gábor

²⁶ Ma: Wiener Neustadt, Ausztria

²⁷ Ma: Bruck am Leith, Ausztria

²⁸ Egyházlátogatás

tisztére választott Illustris Anna Csóppón, Illustris Bécsi Magdolnának három esztendeje után. Az ujjonnan választott Abbatisa pedig Illustris Anna Csóppón három esztendeig való Számkivetés után vissza vitte Leányait Nagy Szombatba 1622^{dik} esztendőben és ez volt első Abbatisa a Reformatió után, azaz: a Szürke Színű²⁹ Ruhának, és a Szorossabb bé Zárattatásnak fölvétele után, és ezen Reformatiót az után Nagy Szombatban is Kővette és folytatta.

VI.

Nem soká maradhettek Csöndességben és békességben ezen Nagy-Szombati Apácza Szűzek és ismét huszon kétesztendő mulva Kénszeréttettek el bujdosni, a midőn ezen Nagy Szombat táját Rákóczi György Erdélyi Cálvinista Fejedelem 1644^{dik} esztendőben rablanná és pusztétanna. Kismartomba³⁰ tehát futottak, és ottan a Pater Provinciális Kyrinics Gábor³¹ rendeléséből a Pater Franciscánusok Conventyébe, mely ottan a Királyi Városban vagyon helyeztettek; Holott azon üdö alatt a Páterek más házhoz a Városban vették magokat: De még azon esztendőben Rákóczi György dühösködése meg szűnvn vissza tértek Nyolczadik Octoberben Nagy Szombatba. Azonban a Csalárd és álnok Rákóczi György nem békélye vala Sziviből, hanem csak egy üdeig nyukszik vala, és utánna való 1645^{dik} esztendőben nagyobb hatalommal, És dühösködő fegyveres kézzel megént ezen Tartományra rohant, és a Sveciai³² hasonló Eretnek Táborral egybe kapcsolván magát, fosztotta, Praedálta, és utolsó veszedelemre vitte. Itt megént ezen Apácza Szűzek ezen hirtelen romlástul elréműlvén Posonba, akkorbéli Minister Provinciálishoz Folnay Bernárdinushoz³³ folyamodtak, kérvén és reménkedvén az Istenért, és Istennek minden Szentéért, hogy Dunán-tul valamely bátorságossabb maradásokrul rendelést tenne ki is, noha minden Szoross volna, mégis ki nyerte nekik, hogy Bottyányi Gróf Ádám Jóságában, bizonyos helyre és onnand Rohonczai³⁴ Várba el és bé vétettek, a holy nagy inségben, számtalan sok keserves fohászkodások és köny hullajtások közt ennyihány holnapig keseregtek, de Augustus holnapnak végén meg szerződvn a tellyes békesség Ferdi-

²⁹ Utólagos beszúrás

³⁰ Ma: Eisenstadt, Ausztria

³¹ Kirinics Gábor provinciális (1643—1646)

³² Svéd

³³ Folnay Bernard provinciális (1643—1646)

³⁴ Ma: Rechnicz, Ausztria

nánd harmadik Király- és Rákóczi György között, a Párt útók Tábora is Felső Magyar Országba el szélledvén, vissza tértek ezen Számkivetett Szűzek magok Klastromába Nagy-Szombatba.

VII.

Már ugy láttzatott, hogy csendesebb és békességebb üdöket fognak érni ezen Nagy Szombati Apácza Szűzek, azonban megént fekete fölyhőkkel minden felül be borult az Eg. Amidón 1683^{dik} esztendőben a Török Dunán túl való Tartományokon által Bécs Várossanak ostromlására, Innénd pedig Tökölyi Imre a Töröknek Tzimboráló Társa Dunán és Vágon innénd való részeket pusztétanni föl jönne Kegyetlen és iszonyú Táborával, azért már negyedszer kényszeretettek ezen Apáczákat Morvába el szaladni. Nagy-Szombatban mind azon által hagyván Tiz Apáczákat, (:amint az előtt is valahányszor el bujdosnak, mindenkor meg maradtak némellyek a Conventnek es annak jóságihoz Partekáihoz való Jussoknak életek vesztésévelis fönt tartására:) el bujdosván tehát ezen 1683^{dik} esztendőben. Bruná³⁵ azaz Bérén Várossában vették magokat, á holy egy ájtatoss Várossi Krest Maximilian névu Polgárnak házánál két egész esztendeig Keservessen mulatoztak, méglen ezen Ország tellyességgel meg csendesedne és ottan Nagy Fő Urak, Gróffok, és Praelátusok Alamisnájából éltek. Történt ezen üdö alatt: hogy Tököly Imre, a Párt útók Fejedelme Nagy Szombat Városát Szántsándékkal föl gyujtanná, és a Várost környül vevén, senkit ki nem éresztvén a kapukon, Ennyihány ezer Ember meg fulladna és el égne. Mely iszonyú tűzben ezen Clárisák Klastromának is nagyobb része el égett, sok hozzá tartozandó Pártékaival együtt. A Tiz ottan maradt Apáczákat közül kilenczén rész szerént a Belső Sekrestyében, rész szerént a Pinczében életeket nagy nehezen meg tartották, de a tizedik Soror Theogenia Kákonyi, a tűztül és Lángtul el burétatván meg fulladt, és egész Teste el égett az egy Szivin kívül, mely az után a hamva és pora között még mint egy elevenyen és nyersen föl találtatott, és ugy el temettetett; Vajha ezen Temető hely föl jegyeztetett volna, de ámbár semmi emlékezete temetésének fönt nem maradt is; de örök emlékezetet hagyott azon Szív, hogy abban nem annyira élt Kákonyi Theogenia, mint annak romolhatatlan Mennyei Völegényne a midőn halhatatlan példával a Szive tovább élt magánál Kákonyi Theogeniánál. Vissza tértek az utan Morvából 1685^{dik} esztendőben ezen Számkivetésbe ez előtt két esztendővel el

³⁵ Berény, ma: Brünn, Csehország

bujdosott Apáczák, de a Klastromok az azon iszonyú tűz által majd egészen el pusztulva találták. Ezt Szükség lett volna meg építeni, de ezen Mostoha údókra nizve soká köllött várakozni, És békével tűrni, méglen Pátronusok és jó Tévkök segítségével által annyira vihették, hogy csak a Széltől, Essőtől és hidegtől meg oltalmazhatták magokat. De ugyan csak Údó jártával az egész Épület helyre hozattatott tellyességessen és 1752^{dik} esztendőben a régi Épülethez nagyobb alkalmatosság kedvéért egy egész Szép folyosó a Major felé szobákkal együtt építtetett.

VIII.

Ezen Ország Pusztított Veszedelmes Párt útések alatt négy ízben való el bujdosásokban könnyű által látni, mely nagy Inségeket és rettentő félelmeket érzettek ezen Szerzetes Apácza Szűzek, a kik a Conventben meg maradtak. Jóságokbul semmi jóvedelmet nem vehetvén, és minden órán félvén és rettegven, ne talán a Pogányoknál Kegyetlenebb Eretnek ellenség kezében essenek, de aztis el lehet hinni, hogy nem kevesebbet Szenvedtek, akik föl s alá annyiszor idegen Országokon bujdosnak; holott az úton járó Koldúsoknál nagyobb inséget szenvedtek, távul lévén Jóságoktul, és jóvedelmektől, de az Isten, ki a Holló Fiainak eledelt ad, ezeknek is mind Gondviselő Attyok rendelt mindenkor oly jó Tévköket, hogy Életek táplálása is azon Szűk údókra nézve meg volt elegendő képpen, és meg is akár holy le telepedtek, mindenütt a Szoross bé záratást, minek utánna azt Zágrábban lévén bevették, és minden Szerzetes Rend tartásaikat az Éjjeli és nappali solosmának el végezésével együtt, az egész Világ jó példájára megtartották. Vigasztaltattak ezen négy ízben való számkivetésekkor, hogy ezen Boldog Asszont Provinciabeli³⁶ Confessáriussoktul és más régi szerzetes Attyoktul soha el nem hagyattak amint is ez előtt Zágrábban ezen Provinciánkhoz tartozott Az ott való Pater Fránciscánusok Conventye. Midőn pedig Németh Ujhelyben Leyta mellyett lévő Prukban és végtére Morvai Beremben voltak, mindenütt a Confessáriusok Szerzetes Társával Szolgálattyokra, és vigasztalásokra jelen volt. Es így noha ezen Nagy Szombati Clárisák Klastroma sok veszedelmeken ment által eleitől fogva, de mégis állandossan meg maradt ezen Sz: Szerzetnél. 1240^{dik} esztendőtől fogva, már ezen mostanyi foló 1768^{dik} esztendőig öt Száz huszon nyolc esztendőt számlálván soha az uta ezen Conventből el nem fogyván tellyességessen laktakis eleitől fogva benne sok Szűzek, akik

³⁶ Utólagos beszúrás

ártatlan és szent életet viseltek, de a régi egy ügyű údőknek kell tulajdonetani, hogy azon különös Sz: életű Apáczáknak élete irásba nem tétetett,³⁷ vagy ha talán föl írva voltakis, annyi sok háborúságokban, és bujdosásokban és a Conventnek el égésében azon irások el vesztek. Voltak számtalanok és mostis vannak ezen Conventben Régi Uri, Nemes, Nagyságos, és Gróffi Familiákbul Származott Szűzek, a kik a Világ hivságait meg utálván, itten követtek a Makula nélkül való Barányt.

IX.

Ezen Conventnek Temploma eleitől fogva, Nagy Boldog Asszony, az az Annak Menyben vitetése tiszteletire volt építve, és föl szentelve, amint föl-lebb említett Posonyi Káptolannak Levelébül, ki tetczik, de mely esztendőben Szenteltetett föl mind eddig reá nem találhattam. Vannak mind azon által ezen Convent Archivumában nemely Levelek, ugymint János és Prosper Cardináloknak Levelei, mellyek adattak 1473^{dik} esztendőben, ezen Leveleknek ereje által adtak Száz napi bútsut, Némely Ünnepek napokra, és ezen Templom Dedicatiója föl szentelése napjára, és így bizonyos az, hogy valaha az előtt föl szenteltetett. Údő jártában a sok háborúságok között ezen Templom, vagy igen el romlott az 1590^{dik} esztendőbeli Föld indulás által; vagy másképp, talán Eretnekek temetést, vagy Vér ontás által meg becstelentetett, mert ezen Convent Protocoluma mutattya, hogy³⁸ 1629^{dik} esztendőben Méltóságos Pujber János Egri Püspök azt Reconciliálta, azaz: Előbbenyi Szentséget vissza térétette. Volt ezen Klastromnak régenten Nyolczadik Orbán Pápátul³⁹ nyert Bullája, melynek ereje által a Húss ételben dispensáltattak,⁴⁰ de ezen Szabadsággal soha ezen Apáczák élni nem akartak, még értvén Ezt Esztergomi Érsek és Cardinalis Pázmány Péter,⁴¹ közölvén a dolgok a Provinciánk Elöl Jároival, azon Orbán Pápátul adatott dispensációt és Szabadságot a huss ételre, Újjobban meg erősétni akkorbéli Római Pápátul kérté, de Felelet gyött Romabul, hogy nem Szükséges annak meg erősítése, mivel Orbán Pápátul adatott szabadság örököss volt. Azért fön említett Érsek és Cardinalis jeles Decláratioval ki mondatta nekik, hogy Vasárnap, Kedden és Csőtörtökön, ha más bőjt nem esik, minden Lelki isméret Sérelme

³⁷ Lásd a 17. jegyzetet. A nagyszombati protocollum 1621-től tartalmazza a zárda történetét

³⁸ Utólagos beszúrás

³⁹ VIII. Orbán pápa (1623—1644)

⁴⁰ Felmentették

⁴¹ Pázmány Péter esztergomi érsek (1616—1637)

nélkül hust ehetnek. Mely szabadság azután a Posonyi Clárisák Klastromárais kiterjesztetett. Nem sokára pedig hétfőn is meg engedtetett ugyan azon Huss étel. Minap pediglen, mivel Országunkban lévő Clarissák szokásán kívül ezen Conventben a két utolsó farsangi napokban bőjtölnének, mind addig, azért egyenlőség, hasonlatosság és más helyes okokra nézve, azon két napi bőjtis az elől Járók engedelmivel elhagyattott.

X.

Nagy Tiszteletben tartatnak, ezen Conventben némely Szenteknek holt Testei, és Különös Reliquviái, ugymint Sz: Audentius Mátyrnak egész Teste, mely hozatott Romából 1633^{dik} esztendőben. Egy Keze és meg egy részetskéje a Sz: Orsolya Tizenegy ezer Társai közül való egyik Sz. Szűznek Sz. Aldevinus Püspöknek foga. Sz: László, Magyar Orzági Királynak Ujja. Egész Teste Sz. Benignus Mátyrnak, á mellyet 1676^{dik} esztendőben Pongrácz György Váczi Püspök Romából hozott, és ezen Klástromnak ajándékozott Tartatnak itten ezeken kívül három még nem Canonizáltatott Mátyrnak Testei.⁴² Egyik volt Kőrösi Márk, Esztergomi Canonok. Ketten pedig a Jésus Társaságából Pr: Grodecz Menyhárt és Fráter Pongrácz István, a kik Betlehem Gábor háboruságában az Eretnekektől, a Romai Catholica Hit gyűlölségeből, kegyetlenül meg ölettek és Pervátába vettették Kassa táján, de onnénd Pálffy Katalin, nehaj Gróff Forgács Sigmund, Magyar Orzági Palatinusnak házastársa által ki vétettek, Olyombul ontott ládába tisztességesen helyhezettek és nagyobb tiszteletnek okáért ezen Clárisák Klastromába le tétettek. Végre ezen Nagy-Szombati Klástromnak Fejedelem Asszonya írja magát e Nagy-Szombati és Moricz Hidai⁴³ Abbatissának, mert ugyan azon Moritz Hidai valaha Praemonstratensis Apáczáknak Klastromához tartozandó Jóságokat, és annak minden jussát az el múlt Főlso Saeculumban⁴⁴ a Fölséges Királytul ki nyerték.

⁴² Az úgynevezett kassai három vértanú.

⁴³ Móriczhida (Győr megye). A premontrei apácák birtokát 1601-ben kapták meg a nagy-szombati klarisszák.

⁴⁴ Században

A Posonyi Szűzek Klostromáról

I.

Magyar Országunk mostan leg Főbb Városában Posonyban Fundált valaha Második, az az Vak Bela Király 1132^{dik} esztendőben a Cisterciai Apáczáknak Klostomat, amint ezt bizonyítta Belius,⁴⁵ ezen Városról irt historiájában, midőn pedig üdő jártában, akárminémű okbul el fogytak volna telylyességessen azon Apáczáknak. Harmadik András Király 1297^{dik} esztendőben, ezen Klostromot adta Szűz Sz Clára Rendén lévő Apáczáknak. Főnt tartatik meg mostis azon András Királynak Privilegiuma, mely költ ugyan azon 1297^{dik} esztendőben, a mely Levél által ezen Cisterciai Apáczáktul ki pusztult Klostromot, minden hozzátartozandó jószágokkal, és jövedelmekkel együtt, ezen Clárisáknak örökkössen adta, és ajándékozta, leg főképpen akkorbéli Pater Barnabás,⁴⁶ ezen mi Provinciánknak Provincialis Ministerének közben vetésire, és kérésire, ki az említett András Királynak gyontatója léven, ezen Klostromat föl kérte és meg nyerte nekik. Bé Vezetettek az említett Clárisák azontúl, míg azon 1297^{dik} esztendőben, Sz: Mihály Archan-gyal⁴⁷ napján ugyan azon említett Király, és Királné által, ki volt Phenenna⁴⁸ Glogoviai⁴⁹ Hertzeg Leánya. Ezen Clárisa Apáczáknak három esztendővel ez előtt Olasz Országbul érkeztek Posonyba, és addigis, még ezen Klostrom számkra föl kérettetett, és el készttetett, a Szőlők alatt bizonyos hazba vették magokat, mely ház mostis ezen Convent birtokában vagyon, és az úta Németh nyelven nevezetik Nonnenbang az az Apácza pad a melyben először is le telepedtek. Ezen Olasz Országbul által költözött Apáczáknak közül voltak Némellyek, akik Assisiumnál, Sz: Demjén Klostromában Sz: Clára Annyokkal együtt is éltek, ezeknek bizonságára a Provinciánknak Archivumában föl találtam, néhai Máté nevű Cardinalisnak mint egész Szerzetünk Protectorának⁵⁰ ugyan azon 1297^{dik} esztendőben költ Levelét, melyben parancsollja ezen mi Provinciánknak akkorbéli Ministerének, és Custossának, hogy a Clárisáknak építettő vagy meg újjétandó helyet, és Klostromat tekéncsék és jól meg visgallyák.

⁴⁵ Bél Mátyás. Lásd Bevezetés 13. jegyzet

⁴⁶ Barnabás provinciális (1295—1298)

⁴⁷ Szeptember 29.

⁴⁸ Fenena királyné

⁴⁹ Ma: Glogau, Németország

⁵⁰ Védnök

II.

Minémű állapotban voltak, és éltek azon Clárisák, tovább két Száz esztendőnél ezen Klastromban, sohol föl nem találtam, azt egyedül e mostanyi Convent Protocolumában olvastam, hogy a sok háboruságok, és Mostoha Üdők által oly nagy nyomoruságra és inségre jutottak végtére, hogy minden más segítségtől meg fosztatván 1515^{dik} esztendő táján egyedül a második Wladislaus⁵¹ Királynak Alamisnájából éldegéltek, és tengődtek, az bizonyosabb Beliusnak⁵² Posony várossáruul irt Historiájából, hogy mihent Moháts mezzei veszedelemnek hire 1526^{dik} esztendőben Posomban érkezett volna, el rémülvén ezen Posonyi Apáczaak Úressen hagyták ezen Klastromot, és el szaladtak Némellyek Berénybe,⁵³ mások Prágába és Graetzbe,⁵⁴ minnyáján is ki holtak ezen Számkivetésben az egy Abbatissán Kivül, kinek neve vála Anna Eysenszichin⁵⁵ ki Posonyi Született Leány lévén, vissza tért ugyan ezen Klastromban, de oly inségben, és szegénységben élt, hogy alég egy Szolgálójával együtt táplálhatta magát. Azonban a Vénség és betegség által egészen el fogyván, midőn halála óráját közelíteni látta, a Város Biráját és Kettőt az itt való Káptalanbul magához hivatott, és nékik a Conventet, minden hozzá tartozandó Jussával és Levelekkel együtt oda adta. Oly Conditióval, okkal és móddál, hogy azon Klastrom Ispitály örökössen legyen. Meg halván ezen Abbatissa azontul ezen Klastrom Ispitálljá változtatott, és a Város a meg Szűkölködött és betegedett Városi Polgárokat belé helyeztette, méglen Ferdinánd Első Császár és Király azon Ispitályt á Várostul el vette, és a meg Sebesítettett és beteg Katonáinak gyógyéttására való lakó helynek rendelte.

III.

El telvén a Mohács Mezzei Veszedelem után tizenöt esztendő Solymanus⁵⁶ Török Császár latván, hogy az ő Hada és Tabora minden felül Szerencsés volna, és győzedelmes, azért az Országnak Fő Városát Budát is csak könnyen magá birodalma alá vette és el foglalta. Ezen utólsó veszedelmet látván az Ó Budai Clárisa Apáczaak, nem tudván merre fordétták magokat;

⁵¹ II. Ulászló

⁵² Lásd a 45. jegyzetet

⁵³ Brünn. Lásd a 35. jegyzetet

⁵⁴ Ma: Graz, Ausztria

⁵⁵ Utólagos beszúrás

⁵⁶ II. Szulejmán

de mégis Istennek Sugarlásából Posony felé indultak minden Kincseikkel és Leveleikkel együtt, á mint az Alkalmatosság az ollján rettegések között engedte, de az uton Kincseiknek nagy részétül meg fosztattak az Utakat álló Tolvajoktul, Posonba érkezvén, minden tehetséggel azon iparkodtak, leg többet a dologban munkálkodván, ezen mi Provinciánknak Provinciális Ministere, Pater Baronyai Imrc, hogy azon Clárisáktul el hagyatott és már Ispitalljá változtatott Clastromot, tovább való, és állandó itt maradásokra ki nyerhetnek. Kiis nyerték akkor béli Első Ferdinánd Császártul és Királytul, és abba 1543^{dik} esztendőben Királyi Parancsolat által be vitettek és Országunk Törvényes szokása szerint Statuáltattak⁵⁷ Királyi és Káptolanbéli hiteles Személyyek által, nem lévén senki, aki ezen Statutio, és bé álléttatás ellen támadna, és ellent állona. Ezen történt, és végbe vitt dolognak bizonságot tesz ugyan emlétett Ferdinánd Királynak Levele, á melyben meg erősétti, Confirmállja azon Statutiót, és bé álléttatást, azon Clárisák részire, a kik Ó Budáruul által jöttek Posomba. Nem különben Posony Városának Levele, mely által itéltetett, hogy azon Régi ki fogyott Clárisáknak Klastroma, és minden jussa és Jóságó ezen nem régen Budáruul által költözött Clárisa Apáczáknak hatalmába, és birássára jusson és fordullyon.

IV.

Mivel ezen Mostani Posonyi Clárisa Apáczák Ó Budai Klastrombul Posomba költöztek Szükségesnek látom, azon néhai Nevezetes és leg Nemessebb Ó Budai Klastromnak is eredetét és annak történt állapotit elő hozni. Fundáltatott válaha azon Klastrom a Fölséges Ersébet Királyné által, első Károly Királynak hazastársátul. Első Lajos Királynak Annyátul 1334 esztendőben, amintis nyilván ki tettzik Huszon Kettődik János Pápanak⁵⁸ Levelibül, mely által hatalmat adott azon Királynénak ezen Ó Budai Clárisák Klastromának épéttésire. Bizonságot továbbis tesz errül Első Lajos Királynak levele, de leginkább azon Ersébet királyné Fundatornének Testamentoma.⁵⁹ Igaz ugyan: hogy némely historiákat író könyvek azt tartják, hogy Későbbben épéttetett ennyihány esztendővel azon Convent, de őket így lehet értetni, hogy emletett 1334^{dik} esztendőben épetenni kezdette ezen Klastromot, és az után ennyihány esztendővel végezte el a Templommal együtt: mely Boldog-

⁵⁷ Beiktatás

⁵⁸ XXII. János pápa (1316—1334)

⁵⁹ 1380. április 6-án kelt Erzsébet királyné végrendelete. KARÁCSONYI i. m. 2. köt. 496.

ságos Szűz Makula nélkül való fogantatásának tiszteletire volt építve, de abban minnyájan egyet értenek, hogy azon Ersébet Királyné Királyi Férjének halála után, mely történt 1342^{dik} esztendőben. Egész harmincz Kilencz esztendeig, ugymint 1381^{dik} esztendőig,⁶⁰ ezen magátul fundáltatott Klastromban az Clárisza Apáczákkal együtt, minden Szerzetes, sanyarú életet élt, és most nevezett esztendőben boldogul meg holt, halála után pedig azon Klastromban lévő Ur Teste Kápolnájában valamint éltében kívánta, temettetett el. És utolsó Testamentomi Rendelése Szerént sok drága Kincseket aránnyal, ezüsttel és aranybul ezüstbül munkált miveket, és Templomhoz tartozandó Eszközöket, sok Szenteknek Tetemivel, és Ereklekkel együtt hagyott és ajándékozott.

V.

Mely nagy és különös Privilegiumi voltak, ezen Ó Budai Királyi Klastromnak: bőven le írják az Országunknak Historicussai, hogy tudni illik ezen Ó Budai Klastromnak pöcsétyével pötsételt Levelek⁶¹ Közönséges hitelt tettek az egész országnak minden Törvény tévő Székein, mintha akármely Káptolannak, vagy hiteles helynek pöcsétyével volnának meg⁶² erőssétve.⁶³ Azon kívül ezen Klastromnak egész Országban Széllél lévő Jobbágysai, Szabadok és mentek voltak minden Királyi, és akár minémű adótul, vámtul, és harmintzadtul az Országban. Sőt semmi más Biró akármely ügyekben őket nem itilhetette az egy Királyon, Palatinuson és Personalison kívül. Sok más Jóságán kívül Lajos Király, Ó Budánakis ennyihány uttzáit ezen Klastromnak adtak a dézmán, és Hegy Vámon kívül — mely az Ó Budai Sz: Péter és Sz: Pál Káptolonnyáé volt. Ezeken kívül pedig mennyi Jóságat birt ezen Ó Budai Királyi Klastrom, majd az Orzágnak minden Vármegyéiben, álmélkodva lehet olvasni azoknak valaha tett Conscriptiójában; Nem vala csuda azon údóben, mert amint a Historicusok írják Első Lajos Király idejében Magyar Oszágnak harmad részét birták. Az Istennek föl szentelt Püspökök, Apáturok, Káptalanok; Klastromok és Templomok. Ezen Királyi Gazdag Klastromban tehát álhatatosan még maradtak azon Clárisza Apácza Szűzek tovább Két Száz esztendónél ugymint 1541^{dik} esztendőig, a melyben a Po-

⁶⁰ Ersébet királyné 1380. december 29-én hunyt el

⁶¹ Javított szó

⁶² Utólagos beszúrás

⁶³ Az óbudai klarissza kolostor számtalan kiváltságot élvezett, de pecsétjük a hiteles helyek oklevél igazoló erejével nem rendelkezett.

gány, és Pogánynál dühösebb Eretnek Ellenség Kegyetlensége elől Posonyba futottak. Azon Királyi Ó Budai Klastrom pedig a Török hatalma alatt ki, és el pusztítottatott; és végtére le romlott és el omlott, úgy hogy: az után, midőn a Keresztények 1686^{dik} esztendőben Budát vissza vennék, csak jelenségét, jelét, vagy állását föl nem találhatnák, mindenek kő, és falromlással el léven temetve.

VI.

Posonyba tehát, a mint föllebb említettém 1541^{dik} esztendőben általa költőzvéen ezen Ó Budai Clárisza Apácza Szűzek, és ottan ezen Mostanyi Sz: Maria Magdolna Templománál lévő Klastromjokban Királyi hatalommal státuáltatván, és álléttatván, mivel bátorságos lakó helyek volna, de leg inkább, mivel Királyi Protectio, és oltalom alá vétettek, meg nyugodtak ugyan, de midőn azon el vesztett Ó Budai Klastromoktól meg emlékeznének, régi boldog állapottyok eszkebe jutván, Keservessen fohászokdottak mind azon által meg gondolván, hogy annyi sok Klastromok Szerzetes lakosi ugyan azon Mohács Mezzei Veszedelem után nem csak Klastromoktól el estek, hanem világ futóvá lettek, nemis találták, a hová maradandó képpen meg szállanának;⁶⁴ már azokhoz képest boldogoknak álléttották magokat. De megént nem sokára nagy Szenvedésre, és békességes túsésre adott az Isten nekik alkalmatosságot midőn 1590^{dik} esztendőben ezen Posony Városa, más több környül lévő Városokkal együtt ennyihány esztendővel Még az utánis a Föld Indulás által meg rongáltatott annyira, hogy az egész Városban minden épületek mint egy őszve Szaggatnának, nemis volna bátorságos lakás azokban akkor ezen Klastromis úgy el rontatott, hogy minden dűlyő félben volna. Nem volt elég ezen nagy csapás és Sujtás, hanem még azon 1590^{dik} esztendőben Sz. Mihály Kapuja mellett lévő Lakatosok Kis uttzájából Tűz támodván, majd az egész Várust hamúvá tette, mely Tűzben ezen Apácza Szűzek Klastromais a Templommal együtt földig ki égett, amint eztet írja Belius,⁶⁵ ezen Posony Városának historiájában.

⁶⁴ A középkori magyar apácarendek közül egyedül a klarisszák rendje maradt fenn folyamatosan 1782-ig

⁶⁵ Lásd a 45. jegyzetet

VII.

Ezen Mostoha údókra nézve alég teheték szerét, hogy a Templomokat, és Conventyeket csak annyira is helyre hozhassák, hogy az Essőtül széltül, és hidegtül magokat oltalmazhatnak. Ime megint Istennek Ujj ostora közelgetett, tudniillik a Pógány Tőrök Ellenségnek Kegyetlen Tábora Kiis 1595^{dik} esztendőben, már Győr Városát is meg vévén ezen egész Tartományt utólsó Veszedelemmel fenyegette. Mindazon által Könyörült az Isten rajtok, mert 1598^{dik} esztendőben azon Pogány Ellenség Győrbül, és ezen Szomszéd vidékrül el kergettetett. De alég a rettegéstül pihentek meg, ime megint Siralmas veszély érte ezen országot, és ezen Pososynak táját, á midőn Bocskai István Erdély Országnak és a Magyar Országai Párt útóknak Fejedelme, Posonyhoz azó Kegyetlen Eretnek Táborával Közelgetne, akkor el rémülvén ezen Conventbeli Apácza Szűzek Greatzbe⁶⁶ szaladtak batorság okáért, csak ennyihányot hagyván mágok közzül, ezen Posonyi Conventben, Gratzbül pedig nem sokára Bécsbe a Clárisák Királyi Klastromába⁶⁷ költözkdtek, hogy onnénd meg szúvnén az háború Országunkban, Hamarebb Posomba vissza jöhetnének; Mivel pedig ezen Posonyi Klastromnak Protocoluma, vagy egyéb írási sem az údókkal, sem a Törtint dolgokkal, annál inkább az Igasságal nem egyeznek, Szükségesnek látom a Bécsi Királyi Klastromnak Protocolumából és az Ausztriai Provinciának historiájából helyre hozni. A említett Bécsi Királyi Klastromnak Protocoluma Deák nyelvre és arrul Magyarra fordéttatván így adgya előmben azon törtint dolgokat, a mellyek ezen Posonyi Apáczákkal törtintek. Midőn Greaczbül Bécsbe, és onnénd Posonyba vissza jönni igyekeznének 1606^{dik} esztendőben, Novembernek harminczadik napján, azon 13 Clarissa Apáczák, a mellyek Posonybul, a Magyar Országai Zendülések miatt. Graetzba elszaladtak, és ott a minden Szenteknél lévő Clárisa Apáczáknál egy ideig tartózkodtak; ide Bécsbe, a Királyi Klastromba jöttek itt maradván Gyertya Szentelő Boldog Asszony napjáig, minek előtte pedig Magyar Országban egészlen meg tsendesedvén az háború Posonyba vissza térnének Azon Posonyi tizen három Apáczák, ezen Királyi Klastrombéli, a Cápitulumban egyben gyült Apáczák előtt (:Illustris Elisabetha Bliemblin, Posonyi Apáczák Priorissája, Németül tudván, előre á többi helett szólván:) térden álva Könyörögtek, hogy az Isten szeretetiért három

⁶⁶ Ma: Graz, Ausztria

⁶⁷ A bécsi klarissák kolostorát Königinkloster-nek nevezték, mert Eleonora császárnő alapította

Bécsi Apácákat vélték Posonyba küldenének a kik azon Posonyi Klastromban a Szerzetes Életnek fenyétékit és a Reformatiot⁶⁸ bé hoznák, mivel azon údőknek Szerencsétlensége miatt azon Szerzetes Fenyétek nem Kevesé még hanyatlott. Hogy azon Bécsi Apácák, mint Reformatrixek és minden jó Erkölcsben Mesternék általa, Posombais a Szerzetes figyelem vissza térettesek, ezen Kérésre reá állottak azon Bécsi Királyi Klastrombéli Apácák, és azon Reformatiora magok közül rendeltek hármat, azonban Mater Elisabetha Bliemblin a több Posonyi Apácákat Pater Ebeczky Sándorral⁶⁹ Confessáriusokkal Posonyba vissza eresztette, ő pedig a rendelt Reformatrixekkel Bécsbe maradt azon Szándékkal, hogy miként a Pápa, és Szerzet akarattya hozzá járul azon Reformatrixnek le menetelire, ő is vélek együtt le fog menni. Azonban ő tudhatta, minemű okbúl maradtott Bécsben, azon Királyi Klastromban és sohatóbbúl Posomba be nem jött. el érkezővén a Pápának és a Szerzetünk Generálisának parancsolattya. 1607^{dik} esztendőben Martiusnak 22^{dik} napján le jött Bécsbül ezen Posonyi Klastromba első Reformatrixne, Maria Magdalena, Penglin, Kiis az után meg változtatván Nevét Englinnek hivattatta magát. Második Reformatrixné volt Anna Maria Liechtenbergin és harmadik Soror Eva Heyslin.

VIII.

Ezen első Reformatrixné Maria Magdolna Englin, azontul ezen Posonyi Klastromnak Fejedelem Asszonya valasztatott és az után a Társával együtt Anna Maria Liechtenbergel együtt, egyik a másik után enynyihány izben az Abbatissa tisztét viselte, és mind a kettő sokat munkálkodott, és iparkodott ezen Convetnek Reformatiojában, mely nem másban, hanem a Szorossabb bé záratatásban, és némely Szerzetes fenyéttékekben a Chorusi Caremoniókkal együtt egyedül állott Nagyon Ósmérős lévén Mater Magdalena Englin az Udvarnál, sokat munkálkodott, és végben is vitt ezen Convent hasznára, az el idegenétt Jóságoknak vissza nyeresében. Sőt második Mátyás Császár és Királytul a nehai Ciszterciei Apácáknak Vasárhelyi⁷⁰ Klastromhoz tartozandó Jóságokat is föl kérte, és Szerencsésen megis nyerte Órőkössen. Egy szóval ezen Posonyi Klastromot, ahoz Sokat szerevén jó rendbe hagyta és

⁶⁸ A regula megújítása.

⁶⁹ Ebeczki Sándor provinciális (1603—1606 és 1614-ben)

⁷⁰ Vásárhelyi premontrei apácák a Pozsonyban élő óbudai klarisszákhöz menekültek, így szállt birtokuk a klarisszákra 1601-ben

hozta. Történt azonban 1618^{dik} esztendőben, hogy Buda előtt lévő Nyul szigeti Sz: Domonkos Fehér Apáczai,⁷¹ Azok tudni illik, akik Negyedik Bela Magyar Országi Király által fundáltattak, és őkis 1541^{dik} esztendőben, nem különben mind az Ó Budai Clárisák el bujdosak á Pogány Ellenség dühösége elől. De ezen Fehér Apáczák először Váradra bujdosak, és Költöztek, ott is a Török és az Eretnekek hatalma el terjedvén Nagy Szombatba vették lakásokat á Pater Dominicánusok Klastromába 1567^{dik} esztendőben vélek együtt egy Klastromban, tőlök el zárva sok ideig lakván, abban tudni illik, á mellyet most á JESUS Társasága bir. Törtint mondám, hogy ezen már Nagy-Szombatban lakó Fehér Apáczák bizonyok okokbul ötödik Pál Pápa végczésibül, és második Mátyás Tsászár és Király akarattyábul azon Nagy-Szombati Pater Dominicánusok Klastromábul ide Posonyba ezen Clárisa Szűzek Klastromába minden hozzájuk tartozandó Jóságokkal együtt állandó maradásra rendeltettek. Azon Parancsolat ugyan adatott 1615^{dik} esztendőben, de él halasztatott és 1618^{dik} esztendőben költöztek ide Posonyba. Már Pázmány Péter Érseksége alatt, amint mind ezek nyilván ki tettzenek mint az ötödik Pál Pápa Levelébül, mint az említett Császár Parancsolattyábul, de leg inkább ezen mi Provinciánk Archivumábül.

IX.

Ily nagy hatalomtul kényszerítettvén azon Fehér Apáczák akarattyok elen azon Nagy Szombati Klastromjoktul, a melyben már régen az előtt ki fogyván a Pater Dominicanusok, csendessen és kedvek szerint laktak Jozságot is táplálásokra nyertek, a kolossi Apáturaság⁷² és már 50 esztendőt töltöttek benne, Ezen Klastromjoktul mondám keseredett Szivvel el válván, minden kincseiket, és sokféle Szentek Tetemit magokkal Posonyba elhozták a mellyeket Nyul Szigetbül Váradra, és onnand Nagy-Szombatba költözvén soha elnem hagytak. Ezen Szentek Tetemi Között Leg Különösebb ama Sz: Margit Szűznek Negedik Bela Király Leányának és Sz: Domokos szerzetén lévő Nyul Szigeti Apáczának Feje, és több Csontyai. Errül többi között írja Ferarius Sigmond, Sz: Domonkos szerzetbeli Historicus, hogy midőn Nyul Szigethi Klastrombul a Pogány Ellenség elől Várad felé szaladnának azon Apáczák, és a sok Rettegések között már el menvén ot felejtették volna ezen

⁷¹ Lásd a 20. jegyzetet

⁷² A kolossi (Nyitra megye) egykori bencés apátság 1548-ban elpusztult birtokát kapták meg (1585)

Sz: Margitnak Tetemit; Ugyan ezen Sz: Margit az utban látható képpen, és úgy hogy tudhatták ki légyen, im ighen szölléttá meg őket: *Kedves Nénéim, mért hagyta engem a Pogány Ellenség Praedájára*. Ezt nagy rettenéssel halván az Apácák vissza tértek azontul, és az ő Tetemit is magokkal el vittek. Ezen tehát Sz: Domokoss Szerzetén lévő Apácák, ezen Posonyi Clárisák Klastromába által tétetvén, némellyek a Pápa tanácslása szerint a Sz: Clára Reguláját öltözetivel együtt föl vették, de ennyihányon holtig Sz: Domonkos szerzetében, és Fehér öltözetben meg maradtak és 1637^{dik} esztendőben minnyáján ki haltak. Így tehát azon régi, hires és Nevezetes Nyul Szigeti Sz: Domonkos Szerzetén lévő Klastrom ezen Posonyi Clárisák Conventyében temettetett el.

X.

Meg lévén már ezen Posonyi Conventben a Mater Maria Magdolna Englin és Anna Maria Liechtenbergin által bé hozott és már szokásban vett Reformatio, mely egyedül a szorossabb bé záratatásban és más némely szerzetes életnek sanyarúbb fenyéttékében állott, és így már ezen Klastrom előbbeni virágjára jutott. De midőn már minden felül helyre hozatott volna, ime megint iszonyu Szél vész támadott az Országban, a midőn a Betlehem Gábor Erdélyi Calvinista Fejedelem Pártott útött Második Ferdinánd Császárra és Királyra, és Kegyetlen hadi Táborával ezen Posonyi táján való Országot, mely ezen királyhoz hivségét állandóssan meg tartotta dúlni, pusztítani és rablanni Kezdette egész Posonyis Sőt végtére Posonyt is meg vette és egy darabig birta, de minek előtte meg venné Mater Magdalena Englin, ezen Klastromnak Abbatissája, nagyobb részeivel az Apácáinak ismét Bécsbe szaladott. Ezen Posonyi Klastromnak, valamely tudatlan által nem régen irt Protocolluma azt tartya ugyan, hogy emlitet Mater Englin Magdolna meg holt volna, minek előtte ezen 1619^{dik} esztendőben az Apácák Bécsbe szaladtak volna. De többet kől hinni a Bécsi Clárisák Protocolumának, a mely Klastromban ezen Mater Englin Magdolna az előtt Professiót tett vala, és ahoz tartozott: Azon Protocolum pedig úgy jegyzi föl világossan: hogy ezen Englin Magdolna, föl ment Bécsbe ezen 1619^{dik} esztendőben a több Apácáival együtt és az után ő nekik ujjonnan épített Klastromokban Szent Miklós Templománál Abbatissa tisztet viselvén holt meg 1643^{dik} esztendőben. De félyre téven ezen Posonyi Klastrom helytelen Protocolomát, továbbis ezen Apácákkal történt dolgokat az Ausztriai Provinciának Historiájából (:ahol dicséretes szokás az, hogy esztendőről esztendőre mindent föl irnak.):

igy folytatom: Midőn ezen Posonyi Clárisa Apáczák már másodszer Bécsbe futottak volna 1619^{dik} esztendőben, egy Világi háznál úgy mint a Királyi Istálok háznál telepedtek le, itten-maradván valami négy esztendeig. Ezen idő alatt Mater Magdolna Englin sokat munkálkodott a Felsőleges Második Ferdinándnak házass társánál Anna Eleonora Császárnénál, hogy az ő Férjénél nyernék neki ezen már másodszer bujdosó Posonyi Apáczáknak Sz. Miklósnál lévő pusztá Klastromot, a melyben ez előtt valaha a Bécsi Franciskánusokis laktak vala. Kiisnyerte azon Főlséges Királyné, és azon kívül ajánlotta magát azon Klastromnak Fundatornéjának és mindenben oltalmazonéjának de úgy hogy abban egyedül csaka Posonbul jött Németh Apáczák helyheztenének, a többi pedig Posonyba vissza térne, annál is inkább, hogy már á Zöndülés az Országban meg csenedesedett. Ez meg lévén némellyek azok közül, akik akkor Bécsben voltak; Némellyek pedig Posonybul föl hivattatván, Minnyáján Németh Apáczák mindentül tizen négyen. 1623^{dik} esztendőben, Octobernek 23^{dik} napján nagy Solemnitással bé vezetettek azon Sz: Miklósnál lévő már meg újjéttatott Klastromban említett Anna Eleonora Császárné jelen létében. Azon 14 Apáczáknak pedig ezek voltak a Nevek. Mater Maria Magdolna Englin Presidensné ezen Bécsi Ujj Klastomban, az előtt Posonyi Abbatisa és Reformatrixné. Mater Anna Maria Liechtenbergin, hasonló képpen, az előtt Posonyi Abbatisa, és Reformatrixné második. Soror Caecilia Schnurin. Soror Anna Jacobe Stolneck. Soror Anna Francisca Fujka, Soror Anna Maria Haffnerin. Soror Regina Millerin. Soror Margarétha Heysmajrin. Soror Magdalena Goldschmidin. Soror Maria Dräxlerin. Soror Ruffina Ganserin. Soror Joanna Spänglerin. Soror Apollonia Kauffmanin. és Soror Anna Lechnerin. Ezen Apáczák bé vezetetésének őrk emlékezete fönt maradt mái napig azon Bécsi Klastromban egy⁷³ nagy képen, ámellyen a Feszület, Boldogságos Szűz Sz: János Evangélista és Maria Magdolna képei alatt le vannak rajzolva, három Kószorukkal föl ékesített Világi Szűzek, akik talán azon bé vezetetés Solemnitássával, a Sz: Szerzetbe mentek, Egy részin láttatik állani Mater Magdolna Englin mind Praesidensné ezen Ujj lakó helyben, és Residentiában. Más részin pedig azon Fundatrixné Anna Eleonora, Kinekis kezében láttzik ezen Szűzek Regulája. Tovább pedig térdepelve vannak leirva á több nevezett Apáczák á kik ezen Residentiába bé vezetettek. A Képen alul pedig Deak nyelven ezek olvasatnak. Anno Reparatae Salutis nostrae MDCXXIII. in Hung. Rebellione

⁷³ Két szó törölve, olvashatatlan

Bethlemitica exorta, Nos Pauperrimas Xti^{73a} Sponsas, Sanctissimae Matris nostrae Virginis Clarae Filias, et Sorores, bis Posonio exulantes Augustissima Romanorum Imperatrix Anna Eleonora, in suam Clementissimam Tutelam; etiam hoc: in ista Civitate Viennensi pro tempore Apparatum Religiosarum Foeminarum, Monasterium nostrum ad S. Nicolaum, in Honorem Sanctissimorum Vulnerum Xti,⁷⁴ in suae quoque Augustissimae Majestatis benignissimam Curam, Custodiam et Protectionem eodem supradicto Anno, die vero 23^{tia} Octobris, in Festo Beatissimi Patris nostri Joannis á Capistrano, ut piissima Mater misericordissime suscepit. Ezeket Magyar nyelvre értelmessen így lehet fordítottani. Ami Üdvösségünknek MDCXXIII.^{dik} esztendejében Magyar Országban, Bethlehem Gábornak Párt Útése tamadván; minket Xtusnak szegén jegyesseit, és Sz: Clárának mi Sz: Anyánknak Leányait és Nénéit, akik két izben Posonybul Számkivetésbe jutottunk, Fölséges Romai Császárné Anna Eleonora az ő Kegyelmes ótalmába, még aztis: Ezen Bécs Városában údöre el készítettett Sz: Miklósnál lévő Apácza Klastromunkat a Xtusnak⁷⁵ Szentséges Sebei tiszteletire hasonlóképpen Ó Fölsége Gondja, Gondviselése és oltalma alá azon fönt nevezett esztendőben 23^{dik} Octoberben Sz: Atyánk Capistranus János Ünnepe napján mint Kegyes Anyánk Könyörületessen bé fogadta. Vagyon hasonló képen ennek emlékezetire Posonyban is á Klastromnak Refectoriumába helyezettett kép de az Irás úgy meg vagyon vesztegetve, hogy nincs a Föld hátán az a nyelv, a mellyen meg lehetne érteni. De a Kép írónak elég volt, hogy Deák bőtükkal le irta, az értelmével semmit nem gondolt. De hogy ezen történt dologhoz vissza térjek azon údöben, ezen mi Boldog Asszony Provinciájának elől jároja és Provinciális Ministere volt Pater Végh Ferenc⁷⁶ minden Szerzetes figyelemnek és fenyéttéknek buzgó Promótora, és elő mozdítottja, aki ezen Posonyi Szűzek Klastromát azon Bécs Reformatrixnék kívülis reformálhatta volna, valamint a Nagy-Szombati Apáczák is minden Külső Segétség nélkül reformáltattak már az előtt való Provinciális Ministereknek rendelése, és intézése szerint, de más volt mind ezeknek oka, a mint is a Kegyes Olvasó Könnyen reá akadhat. Örvendezhetett tehát az említett Pater Minister Provinciális, hogy ezen né mely Apáczáknak által Költözésibül nagyobb békesség szerződött.

^{73a} Christi

⁷⁴ Christi

⁷⁵ Christusnak

⁷⁶ Végh Ferenc provinciális (1623—1626)

XI.

Ezen Posonyi Clárisák Klostromába, tehát meg maradtak egyedül a Magyar Apácza Szűzek, s mellyek Közé számláltattak á Sz: Domonkos szerzetbéli minap Nagy-Szombatbul utólszor által költözött Apáczákis, és innénd mivel már a Németh Apáczák Bécsbe által vitettek, ezen Posonyi Convent Magyar Apáczák Klostromának neveztetett, mely Név még mostanis főnt vagy on annak is különbségire, hogy á midőn Posonyban az Ursulita Szűzek⁷⁷ fundáltatnának azok Németh Apáczáknak hivattattak; De hogy vissza térjek ezen Posonyi Klostromnak történt dolgaira: sok veszedelmek után, ugmint Föld indulás és Tűz után, noha Válamennyire helyre hozattatott ezen Klostrom, de minden ezelőtt tett támogatás és erősítés soká nem tarthatott, mivel egészen minden része romladozva vala; hogy tehát ezen Klostrom egészen le nem omlana és dülne, azon rősz údőkben nem lévén ezen Conventnek, miből újjonnan és erősebben fől épülhetne könyörűlt rajtok akkorbéli Érsek Pázmány Péter, és egész fundamentomig le rontván előbbeni Klostromokat, egészen újjan, erősebben, és a Szerzetes lakásra alkalmatossabban Nagy Költséggel építeni Kezdette, a Épület gyorsan folytattatott, Maga Pázmány Péter Súrgetvén én unszolván á Miveseket, és majd majd el készült volna, de azon Ersek, és Cardinály 1637^{dik} esztendőben Martiusnak 19^{dik} napján az Életből ki szóléttatott. Meg állapotott tehát az Épület. De Losy Imre⁷⁸ választatván Érsekségi Méltóságra az egész épületet el végezte. Mind azon által a Következendő esztendőkben is elég költsége volt ezen Conventnek még mindenek belőlis, annak módgya és rende szerint el készülnének. A Főlső Dormitorium, mely az előtt csak Gerendákra volt, az után Bzolt hajtásra és a Szobák is falakkal környűl vétettek. A Toronyis az előtt Réghi Gotthusok munkájából faragott és metzet Kőből vala, de 1703^{dik} esztendőben a Kegyetlen Szél által le vettetett, és az után fábul, de rézzel fődőtt teteje építetett. De az se jusson feledékenségbbe, hogy midőn amint föllebb le irtam, ezen ujj Klostrom épülne, és az Apáczák az alatt á Szomszéd Plébánia háznál, onnént a Templomba által járások a főlső Ablakbul lévén lagnának akkorbéli Érsek rendeléséből. Törtint: hogy a főlséges Romai Császár, harmadik Ferdinánd Magyar Országi Király, az ő Királyné Házas társával Máriával, és ötsével Leopoldal, aki hasonlóképpen az után Császár és Király volt, ezen Clárisa Apáczáknál ebédet ennyi méltóztatott 1638^{dik} esztendőben

⁷⁷ Az Orsolya rend 1676-ban telepedett meg a városban

⁷⁸ Lósy Imre (1637—1642)

Januariusnak 16 napján, akkorbéli Pater Provincialis Tauris Pál⁷⁹ őket be fogadván Kőszöntvén és az után az asztalhoz le ülven így olvastam a Provinciánk Tabulariumában.⁸⁰

XII.

Már a két Ersek Kegyes jó Voltából fundamentombul ujjonon épült⁸¹ Klastromok lévén ezen Posonyi Clarissa Szűzeknek midőn csendesebb, és már ő részekreis jobb üdöket várnának ime megint szomorú üdökre jutottak, a midőn Rákoczy György a Sveciai Királynak hasonló Eretnek Táborával egyben Kapcsolván magát az egész országot pusztétanná, és Rákóczy György Nagy Szombat felül, a Sveciai⁸² had pediglen a Szomszéd hegyeken által Posony alá annak ostromlására közelgetne, kimondhatatlan félelemmel tehát teltek be ezen Posonyi Klarissak azért bátorságosabb helyre akarván magokat venni. Győrré szaladnak ott pedig a Város, minden felül oda futamodott Nemességgel és Néppel tele lévén, és már drágosagis kezdvén lenni, alég és csak nehezen eresztették bé, holott majd fél nap a kapu előtt az egész Világ látvánságára váraoztak, méglen sokára nagy kérésre és reménkedésre bé fogadtattak, be fogadtatván minden alkalmatosság tele lévén, a Pater Franciscánusok Templomában egész estvelig sok siránkozás között imádkoztak méglen már be estvéledvén maradásokra egy Szoross házat találtak nékik. Győrött maradtak ennyihány holnapig, de ugyan még azon esztendőben meg szülvén a Zöndülés vissza Posomba tértek. Méglen pedig ezen Apáczáknak egy része Győrött mulatna, addig a Posonyban maradt Apáczák közül Némellyek az ujjonon tett Fundatoria Zágrábba⁸³ tudni illik a Sz: Háromság Templománál épített Klastromba el mentek, á holy mái napigis az Ő Sz: Szerzetek hivatallya szerint, az ő Jegyesseknek, az egész Ország Példájára szolgálnak, és Szentül élnek. Megint Tizenennyolcz Esztendő mulva, midőn a Pogány Török 1663^{dik} esztendőben Párkánynál a Dunán által költözne, és Ersek Ujvár ostromlására menne, és azon erősséget, Nyitrát és más szomszéd helységeket is Véres Fegyverével maga birodalma alá vetné. Akkor ismét már negyedszer mint egy szokott félelemtől indittatván Német Uj-

⁷⁹ Tauris Pál provinciális (1636—1640, 1640—1643)

⁸⁰ Levéltár

⁸¹ Utólagos beszúrás

⁸² Lásd a 32. jegyzetet

⁸³ A zágrábi klarissza zárdát 1649-ben alapították

helybe futottak, a holy 13 holnapig Keserves fohászzkodások közt mulatozván Gosztonyi Joanna Abatissájokat is el temették.

XIII.

Ezek után 1679 esztendőben, midőn a mirigy halál⁸⁴ az egész Országban Uralkodna, ezen Posony Városába is beszökött, És ezen Klastrombanis oly erőszakkal hatalmaskodott hogy három hét alatt tizenhárom ezen Kalstrombéli Apácza azon pestis által meg halna. Azért hogy ezen mirigy tovább ne terjedgyen, egy része ezen Klastrombéli Apáczáknak a Szomszéd Pál Herczeg⁸⁵ Curiájába annak engedelmével tagulásnak okaért az Ersek⁸⁶ parancsolattyaúbul vette magát méglen meg szűnvn azon Pestis minden veszedelem el távozna. Alég ismét gyűltek egybe á Klastromba, meg szűnvn ezen Isten Ostora, és á ki holt Apáczák helett másokat Kezdenének nevelni: Ime megént Negyedik Mohameth⁸⁷ Török Császár kivonta Keresztények vérént ontó fegyverét, 1683^{dik} esztendőben, és Dunán tul végetlen Taboraval Bécs alá indult. Dunán innénd pedig Tőkőlyi Imre Törökkel Tzimbóraló Eretnek Fejedelem, a Párt ütő Cálvinistákkal egész Posonyig mindent tűzzel és vassal emészt vala, oly hirtelen és nagy gyorsasággal, hogy a hirit magával hozná, és azontul a Posonyi Külső Várast el foglalta, itt megint majd Kétségben esvén ezen Klastrombéli Apáczák, nem tudták merre fordéttani magokat, minden felül Környöskörül a Pogány és Eretnek Vér szopó Ellenség mindent el buritván, nem lévén tehát hova futamodni, a Posonyi Várba vették magokat, onnand Kőnyvbe borult szemekkel és majd el ájulva látták minden felül a Tüzbe és füstbe borult helységeket, és Posonyi Külső Várost. Mit tehetek egyebet, hanem buzgó éjjeli, és nappali Szüntelen imádságokkal esedeztek, és reménkedtek az Istennek ezen Két féle Pogány és Pogánynál pogányobb Ellenségnek el távoztatásáért. Meg is halgatta az Isten ezen ártatlanok Kőnyörgését, mert még azon esztendőben nem sokára az egész Török Tábor Bécs alul el űzettetett, ugy hogy alég Esztergomnál szedhette őszve magát. A Tőkőlyi Imre Hada hasonlóképpen ugy el széledett, hogy ennyihány nap alatt hire sem volt. Már ezen űdőtül fogva meg nyugodott az Ellenségeknek félelmétül egész mái napig ezen Klastrom: De megint 1713^{dik} esztendőben a

⁸⁴ Pestis

⁸⁵ Herceg Eszterházy Pál pozsonyi palotájába; a klarissza zárda mögötti épület

⁸⁶ Szelepcsényi György érsek (1666—1685)

⁸⁷ IV. Mohamed

Pestis és Mirigy el futván az egész szomszéd Tartományt, már Posonyba is ennyihány házba be szókótt. Azért akkorbéli Esztergomi Érsek Christianus Augustus Saxonjai Hertczeg⁸⁸ rendeletébül nagyobb része ezen Conventnek bátorságosabb helyre a magok Jóságokra Diószegre⁸⁹ azon esztendőben Juliusnak hetedik napján vette magát, az Abbatissájokkal együtt Bossányi Juliánnaival huszon hét Apácza, a többi pedig Posonyi Klastromban meg maradt. Diószegrül pedig a Tél Közélgétvén Nagy Szombatba, némely Balogh névű Világi Ur házához költöztek, de előbb egy nap az ott való ugyan Clarissa Apáczáknál mulatozván, négy holnapot töltöttek Nagy Szombatban és már Posonyban még Szűnven a Pestis 14^{dik} Februáriusban ismét bucsuzásra bé menven az ott való Clárisákhoz, onnand harmadnap mulva hamvazó Szerdán a Sz: Mise és hamvazás után Posonyi Klastromjokba vissza tértek.

XIV.

Voltak ezen Posonyi Clarissák Sz: Maria Magdolna Klastromban eleitűl fogva, sok leg nagyobb Uri és alacsonyabb Nemes Familiákbul is eredendő Szűzek, akik á világ példájára a Világot meg unván, vagy inkább meg is mérni csak távul sem akarván, az Ű Mennyei Vőlegényeknek holtig itten szolgálni kívántak. Voltak és éltek itten sokan, akik ártatlan, és Sz: életet viseltek, és minden némű Jóságos cselekedetekkel tündöklöttek, de inkább szorgalmatoskodtak azon, hogy az élet könyvébe bé irattassanak valaha, hogy sem azon, hogy valaki Sz: életeteket Historiába le írja; meg elégedvén azzal, hogy az Ur Isten ugyis tudgya, kik az Övéi. De ha még is a külső jelekrűl szabad valamit tartani, bizonyos és tapasztalt dolog az, hogy midőn 1764^{dik} esztendőben ezen szerzetes Szűzeknek Chryptája és a Temető helye meg ujjíttatnék és többéttetnék s egyszersmind á régi már felére őszve dűlt Koporsók egyik Chryptábul a másikba által tétetnének, oly szép és kőlemetes illat éresztett, mintha ottan vagy olvasztott viasz, vagy más ébresztő jó szagu fű Szerszám, noha egyébként a fris Levegő eget ki rekesztő barlangokban termett volna.

⁸⁸ Hg. Keresztély Ágost érsek (1707—1721)

⁸⁹ A pozsonyi klarissák birtoka volt (Pozsony megye). Ma: Sladkovicovo, Szlovákia

XV.

Ezen Klostromban illendő Tiszteletben tartatnak némely Szenteknek Tetemi ugymint Sz: Maria Magdolnának Lába csontya. Szűz Sz: Margitnak⁹⁰ néhai Negyedik Bela Király Leányának Feje, és csontjai, annak Ruhájanak egy része, és a Ciliciuma,⁹¹ melynek hasznát tapasztalták sok Gyermekek Szülő Asszonyok. Tartatnak itten azon Ersébeth Királynének Csontjai, aki régenten Ó Budai Klostromot fundálta, és épéttette, és noha ezen Sz: életű Asszony á Szentek Lajstromába bé irva nincsen, de Sz: életének neve, és hire máj napig főnt maradt, és á többi között, hogy midőn Romába a Sz: helyek Látogatására ment volna, 1343^{dik} esztendőben⁹² minden római harangok magoktul meg szollamlottak és ezen Ersébet Királyné eleibe harangoztak, és ugyan akkor hozta magával a fellül említett Sz: Maria Magdolnának csontját, ugy hasonló képpen egy kivált képpen való nagy darabot a Xtus Urunk Sz. Kerszt fájából; mely mostis drága munkába bé foglalva itten tiszteltetik. Vannak ezen kívül sok Kisseb, és nagyobb sok külömbféle szentek Ereklei és Reliqviái de annyi sok hurczolódásban, és majd Tűz, majd Ellenségek előtt való Szaladásban le estek, és el veszték azoknak Nevej és biztonsági. Ezen Szentek Tetemeinek és azon Szentek esedezésének tulajdonétyák ezen Klostrombéli Szűzek, hogy noha aző Asszonyi természetek sok féle betegség és erőtlenség alá vagyon vettette, de hogy közölok valamelyiket a Hideg lelte volna valaha sem á Mostanyiak nem érték, sem a Régiektől nem hallottak. Ezen Reliqviáknak egy részét adtak a Budai Clárisák Klostromának, midőn, amint majd következik 1714^{dik} esztendőben ezen Conventből ennyihányon által költöztek.⁹³

XVI.

Ezen Posonyi Klostromnak Fejedelem Asszonya őt helyről Abbatissának neveztetik, ugymint Ó Budáról Posonyrul, Nyul Szigetéről, Vásárhelyről és Kolosrul. Ó Budáról ugyan, mert Ó Budáról ide Posomba 1541^{dik} esztendőben által jöttek és azon Ó Budaj Klostromhoz, és Jóságokhoz minden jüssokot Királyi Consensussal meg tartották. Posonyrul azért: hogy Ó Budá-

⁹⁰ Szent Margit ereklyéről részletes leírást ad Némethy i. m.

⁹¹ Öv

⁹² A római zarándoklat 1343 szeptember 14.—október 4. között volt. A Nápolyban tartózkodó királyné a nápolyi érsek kíséretében indult zarándokútra

⁹³ November 13-án indultak Pozsonyból és 19-én érkeztek meg Budára.

rul föl jövén, ezen néhai el hagyatott Clarissák Klastromát első Ferdinánd Császártul és Királytul föl Kérték és Ki nyerték Nyul Szigetrül azért nevezetik, hogy a sz: Domonkoss szerzetén lévő Nyul szigeti Fehér Apácák 1648^{dik} esztendőben ötödik Pál Pápa, és Második Mátyás Király és Császár akarattýabul ezen Posonyi Clárisák Klastromába minden jószágokkal, és jussokkal együtt Órökössen által tétettek. Amintis Kolosrul is azért, mivel azon Fehér Apácák utólszor Nagy Szombatban lakván ezen Apáturaság, Jószágát Ki nyerték a Királytul, és így Posomba helyheztetvén, ezen Kolossi Jószág hasonlóképpen ide hajult Vásárhelyrül pedig azért nevezi magát azon említett Posonyi Abbatissa hogy régenten 1610^{dik} esztendőtájban ezen Conventnek Abbatissája Mater Englin Magdolna ugyan azon Vásárhelyi Ciszterciai Apácáknak régenten az előtt Klastromát és Jószágát föl kérte, és meg nyerte. Valaha ugyan ezen öt féle Fundatiok és Klastromok sok jószággal bírtak, de azoknak nagyobb része az országnak sok zenebonái között el idegenéttettek, ami pedig meg maradt is, annak haszon fele a Budai Clarissa Apácáknak adatott. Végre dicsekedhetik az Urban ezen Posonyi Clárisák Klastroma, hogy más több azon Szerzetbeli Klastromoknak Annya⁹⁴ lett, mert ezen Klastrombul Származtak 1623^{dik} esztendőben. A Bécsi Sz: Miklósnál lévő Clárisa Apácák Etül vetek eredetet 1645^{dik} esztendőben a Zág-rábi Sz: Háromság Templománál lévő Clárisák. Nem külömben a Budaiak 1714^{dik} esztendőben valamint(?) az után a Pestiekis hasonló képpen származtak.⁹⁵

A Budai Szűzek Klastromáru

I.

Minek utánna Magyar Ország Fő Városa Buda 1686^{dik} esztendőben a Pogány Török Kezébül, aki is Száz negyvenöt esztendeig azt bírta vala, a Győzedelmes Leopold Császár és Király Hada által szerencsésen vissza vétetett volna, a Posonyi Clarissák akiknek Elei (:amint föllebb meg láttuk:) 1541^{dik} esztendőbe azon Török Dühössége elől Posonyba vették lakásokat,

⁹⁴ A pozsonyi zárda csak olyan értelemben 'anyaház', hogy tagjai újabb rendházakat alapítottak

⁹⁵ A Pozsonyból Budára való visszatérésről lásd: SCHWARCZ Katalin: Gr. Csáky Éva Franciska főnöknő (1714—1720) küzdelmei a budai klarissák jogaiért. = Tanulmányok Budapest Múltjából (előkészületben)

gondolkodni kezdtetek, hogy ők is, nem ugyan Ó Budán amely már alég falunak képet viselte, hanem Buda főlső Városában magok részire bátorságossabb helyen lévő Klastromot építenének és noha Királyi Consensusal mind az Ó Budai, mind a Nyul Szigeti Klastromoknak Jószági örököszen a Posonyi Clarissák Klastromához hajultak, mégis azon Budán építendő Klastromnak Budához közelebb lévő Jószágaikat oda engedni Szándékoztak, hogy tudni illik: midőn Budán lagnának, mind a Jószágro közelebb lévén jobb gondot viselhetnének, innend pedig hogy az el idegenített Jószágaikat Könnyebben vissza nyerhetnék, de leginkább azért Hogy az régi Királyi fundatio helén is volnának Szűzek, akik az Istent éjjel és nappal dicsérnék á Fundatoroknak néhai Szándéka szerint, azért magok között azon posonyi Clárisák egybe szállalkodván már némellyek közülök ajánlották magok szabad akarattal magokat á le menetelre, és az után szerzetes Atyafiságossan így alkudtak meg szóval, hogy az után, midőn erre engedelem mind á Főlsőktől, mind a Királytól meg lészen, minden Clenodiuminak, Kincseinek és Szentek Teteminek egy része, á Budához közelebb lévő Jószággal együtt, ezen Budán Leendő Clárisák Klastromának adattassék, és mind a Budai, mind á Posonyi Abbatisa főnt tartaná az Ó Budai, és Nyul Szigeti Abbatisának Nevét örököszen oly Conditioval okkal és móddal, hogy ha valaha a Pogány, vagy más Ellenség ezen Budai Klastromot el foglalná, vagy el pusztétanná, tehát azon Budai Clarissa Apácák, mint magok Klastromába ide Posonyba által költözhessenek, és a Jószági ismét ide hajullanak, mivel ugyis ezen Posonyi Klastromnak Első Ferdinánd, és utánna lévő Királyoktól⁹⁶ adattattak, és csak addig engedettek á Budai Klastromnak, még azon Clárisák Klastroma főnt marad. Ezen Szent Szándékjokat meg értvén a mi Provinciánkbeli Elöl Jarók, azt helyén hagyták és dicsérték.

II.

Azontúl tehát azon Posonyi Clárisa Apácák folyamodtak é véget á Főlséges hatodik Károly Császárhoz és Magyarországi Királyhoz, kiis helén hagyván, és meg engedvén ezen által menetelt, és Budán Ujj Klastromnak építését, ezen engedelemről Királyi Pötsétes Levelét adta 1714^{dik} esztendőben, Augustusnak 25^{dik} napjan. Nem különben akkorbéli Esztergomi Ersekis Christianus Augustus Saxoniai Herczeg Ratisbonából⁹⁷ adott Levelvet ezt

⁹⁶ Utólagos beszúrás

⁹⁷ Ma: Regensburg, Németország

meg erősítette, és a Szentséges Romai Papanokis engedelmé hozzá járult. Ugy ez előtt Buda Városának Magistratusais Aprilisnek 10^{dik} napján adott levelével őket bé vette, és a Klastromnak Templommal együtt alkalmas helet ki mért, és ajánlott.⁹⁸ Ezek meg lévén azontul rendelések lettek, hogy Sveigler nevu Hadi Commissarius házanál, egy ideig tartó lakásra alkalmazottság, és egy Kápoínátskais az Isteni szolgálatra azontul Clausura és Zár alatt el készíttetnék. Azon esztendőben tehát ugmint 1714dikben Novembernek 13 napján hét Clárisa Chorusi Apácza szűzek egy Laicaval együtt Posonyi Klastrombul, mint a két részről sűrű Kőny hullajtások közt el bucsuztak, és Fő Asszonyóságok késéretivel Hintókon Buda felé el indultak. Odais ertek azon holnapnak 19^{dik} napján és azontul azon főllebb említett háznál egy üdöre magokat bé zárták mind addig tudni illik: még az új Klastromok annyira föl épül, hogy abban elégséges alkalmazottságok lévén által mehetnének. Azon Apáczáknak pedig, akik Posonybul Budára által Költöztek ezek a Nevei: Soror Francisca Csáky. Soros Christina Károlyi. Soror Brigitta Orehoczy. Soror Rosa Zsigrai, Soror Susana Csáky. Soror Hedviga Kálnoky. Soror Elisabetha Pech. és Soror Agatha Laica Heldin.

III.

Ezen nevezett Apáczák tehát már Budai Főlső Városi Lakók lévén, azontul rész szerént jóságok jóvedelméből rész szerint pedig némely Jó tévőknek Alamisnájából egy részét a Klastromnak, Közönséges Kápolnával együtt építenni⁹⁹ kezdettek, amelybenis 1719^{dik} esztendőben 8bernek 15^{dik} napján nagy Sosolemnitással be vezetettek Méltóságos Illyés János Püspök által. A Pater Provincialis Ministernek Sebách Capistránusnak¹⁰⁰ és mas sok Uri Méltóságok és Közönséges Népek jelen létiben, a több része á Convent Epületének végződöttel 1743^{dik} esztendőben, Juniusnak 12^{dik} napján. De nem régen megint egy rész adatott nagyobb alkalmazottság okáért hozzá. Az új Templomnak első kőve tétetett le. Méltóságos Patatic Gábor Hermán Kalocsai Érsek által, el készül pedig az egész Templom 1748^{dik} esztendőben, és ugyan azon esztendőben Februariusnak 22^{dik} napján Méltóságos Kalocsai Érsek Csáky Miklos által Makula nélkül fogantatott Boldogságos Szűznek Tiszteletire szenteltetett föl, és egyszer s mind azon Templomnak

⁹⁸ A telkeket a klarisszák vásárolták

⁹⁹ Október

¹⁰⁰ Sebách Capistrán provinciális (1718—1721, 1727—1730)

Chorussába bé is vezettettek mivel az előtt az említett Kápolnábon vegezték az Isteni szolgálatot.

IV.

Tartatnak ezen Klastromban illendő Tiszteletben azon Reliquiák és Szentek Tetemi a mellyeket Posonybul hoztak vala tudni illik már említett Ersébet Királynénak drága Kővekkal és Gyöngyökkel befoglalt, ugymint Ó Budai Klastromjoknak néhai Fundatornéjának Feje. Negyedik Bela Király Leányának, Sz: Margitnak néhai Nyul Szigeti Sz: Domonkos Szerzetén lévő Apácának egyik Karja. Sz: Maria Magdolnanok Csontya és a Christus Keresztfájából egy különös részetske. Azuta pediglen Assisiumi Sz: Clara Szerzetek Fundatornéja Teteminek egy különös darabotskáját, és Sz: Nepomuki Jánosnak is Reliquviáját a többihez szerzették, amellyeketis azon Szenteknek Ünnepe napjain Közönséges Tisztőltre az Oltára ki szoktak tenni.

A Pesti Szüzek Klastromátul

I.

Nagy Méltóságú Csáky Imre¹⁰¹ Cardinalis és Kalocsai Ersek 1723^{dik} esztendőben egy Testvér Hugának Csáky Franciscának (:ki Clárisa Apáca lévén Posomba; onnénd a Többivel együtt nem régen Budára költözött:) alkalmatlan kérésere mint az Erseknél, mind a Királynál kezdett munkálkodni, hogy ezen Ó Huga Csáki Francisca némely-Társaival együtt Budai Klastromjokbul Pestre által mehetne lakásra egy nékik épített Residentiába. Hasonlóképpen Méltóságos Gróff Károlyi Sándor, ő néki is Huga lévén azon Budai Clarissák Klastromában Soror Károlyi Christina, a Kiis nem különben Posonybul Budára vette lakását, az említett Kalocsay Ersekkel együtt, említett Hugátul unzoltatván minden kigondolható módon keresett, hogy Pestre által mehetnének azon Apácák, hogy pedig szándékát annál könnyebben végbe vihetné Fundatio gyanánt nyolcz ezer foréntokat Obligatorialis¹⁰² Levele által ajánlott, amely nyolcz ezer Foréntoknak esztendőbéli jövedelmébül őt Apácák táplálkozhatnának. Mind azon által ezen Fundatio, mind az Er-

¹⁰¹ Gr. Csáky Imre kalocsai érsek (1710—1732)

¹⁰² Kőtelezvény

seknél, mind az Udvarnál igen Csekélynek és elégtelennek láttzott, azért ezen új Fundatio és a nevezett Budai Apáczáknak Pestre való által menetele függőben maradt egész 1728^{dik} esztendőig. Ezen mi Provinciánknak Elei is mind ezen most említett esztendőben: mind az előtt ezen Új Fundationak ellene voltak azon okbul, hogy azon említett, és meg nevezett Budai Apáczák: Francisca Csáky, és Christina Károlyi á többivel együtt jól és helesen alkalmaztatva volnának a Szerzetes Alázatosságban az ő Klostromokban Budán Pesten pedig nem remenlhetnének Regulájok szerint való egész Klostromot, mert azon Uj Residentiának Fundatiojára ajánlott nyolcz ezer forint, Csak őt Szerzetes Személynek is öltözetire, és tartására, Házi és Templomi Szükséges eszközöknek szerzésére, az Épületnek meg tartására éppen elégtelennek láttatott, és ámbár más Jó Tevők segítségével hozzá járulván őlég volnais, de disztelen és soha nem hallatott állapot volna az: hogy Clárisza szűzek négyen öten egy Residentiába lakjanak, akiknek fő hivatalyok hozza magával, hogy éjjel és nappal Tellyes Chorussal az Istent dicsérjek, ily kevés Számú Szűzek pediglen lehetetlen, hogy a Karbéli hivatalynak meg felelnének. Azért ugyan ezen Provinciánknak Elei ezen Szándékot tellyességgel akadályoztatni Kévánván sirtak ez éránt Romába az egész szerzet Generalis Ministerének, kiis hasonlóképpen maga részéről mindenképpen ellenzette azon Apáczáknak Budául Pestre által menetelét.

II.

Midőn ismet említett 1728^{dik} esztendőben azon főllebb említett Méltóságok továbbis mind az Udvarnál mint az Erseknél sürgetnék ezen nevezett Pesthi Clárisák Residentiájának meg engedését, és az említett Budai Apáczáknak oda által menetelét. Ezen mi Provinciánkbéli Elől Jarók már az Ellenkezést abban hagyván, csak messziről nitzék a dológnak ki menetelét, mivel pedig azon esztendőben mind a Király, mind az Ersek Consesussát, és kérésekre való hajlását ki nyerték, Errül a Romai Pater Comissarius Generalis Pater Krisper Crescentiust tudósították, Kiis, hogy ezen dologban a Szerzet hatalma el ne kerültesse 1730^{dik} esztendőben Novembernek 18^{dik} napján nyilván való Decretumot, és Levelet küldött, A melyben ezen Budai Apáczáknak Budául Pestre az új Residentiába, mar az Főlséges Udvarul, és az Ersektől helyben hagyott, és meg engedtetett által menetelét Confirmálta. De ezen Generális comissáriusnak, mint Szerzetünk béli Elől Járonak szabadságot meg nem várván három Budai Apáczákat (:Soror Csáky Francisca é

álván a többitől.¹⁰³;) Soror Christina Károlyi. Soror Hedvigis Kálnoky; és Soror Ágnes N. Pestre által mentek, és némely Urak; és Asszonyágok jelen létiben a Budai Pater Jesuíták Collegiumának Rectora, mint Budai Plébánus által azon Pesti már az előtt valamennyire Groff Károlyi Sándor által el készített csekély háznál Statuáltattak, és helyheztek 1729^{dik} esztendőben, Novembernek 12 napján. Ezen épület, mely még máj nap sem készült el egészen, tettett némely régi Klastrominak (:amint láttatott:) helyen, és annak meg romladozott Falaira, és körülötte a mely Regi Klastrom á Királyi Decretumban, melynek ereje által Pestre bé vétettek, nevezetik Néhaj Paulina Apácza Klastromanak, de ez nem egyéb hanem annak, aki ezen Decretumot írta Ki gondolt költésé, mert sem Magyar, sem Külső Országok Historicussai emlékeznek soholis á mennyire tudhatom, valaha valamely Paulina Apácza felül nem is volt soha Pesten a régi őrökben is más Klastrom, hanem á mi Provinciánké eleinten Sz: Péter Apostolnál, és a Pater Dominicánosoké Sz: Antalnál. Azért ha azon helyen valóságossan valami Klastrom volt építve valaha ezen kettők közül egyik volt.

III.

Midőn ezen említett Budáru Pestre által költözött Apácza egy más után több Novitiákat a Szerzetekbe, és Klastromokba bé vennének és őröz-
tetnének, hogy csak azokkal Doss¹⁰⁴ gyanánt hozott Pénzből magokat táplálhatnák, mert azon fő Méltóságú Atyafiak nagy igirete mellyet oly inségre, szükségre, és nyomoruságra jutották azontul hogy Pesten le telepedtek, hogy egy Terciária¹⁰⁵ Világi, de az ő Ruhájokba föl őröztetett Koross Asszony által mindákét Városba házon, és ajtónként az egész Világ Csudálkozására alamisnát minden napi Szükségekre Koldúltattak, azért ne talán őrő jártában még nagyobb Szükségre jutnának többen, és többen lévén ezen Residentiabeli Cláriszák, azért ezen mi Provinciánkbeli Elöl Járok meg tiltották nekik, hogy mind addig egyet se vegyenek bé a Szerzetbe, méglen azon meg igirt nyolcz Ezer Summa Pénz le nem tétetik, vagy hiteles írással nem köteleztetik valaki azon Summa Pénz Interessének esztendőnkent le tételire,¹⁰⁶ és ha őrnel többen kívánnának lenni, a többireis Fundatit találnának. Ezen tilalma-

¹⁰³ Csáky Éva Franciska első budai főnöknő nem költözött Pestre, mert 1728. február 4-én a budai zárdában elhunyt

¹⁰⁴ Hozomány

¹⁰⁵ Harmadrendi ferences

¹⁰⁶ Utólagos beszúrás

zással rosszul elégedvén meg ezen Apácák, a Szerzetünknek Generalis Comissáriusához Pater Eborá Josefhez folyamodtak ezen tilalomnak elrontásáért, kiis maga Személyében Pater Skerpin Sigmondot Carnioliai Provinciából¹⁰⁷ ezen dologban Comissáriussát ide küldötte 1732^{dik} esztendőben. Kiis mind a két részt meg hálgtván és vizsgálván azt végezte és rendelte: hogy ezen Pesti Clárisa Apácák őtnél többet ugyan bé vehetnek a Szerzetbe, de minden Személtől Őt Száz foréntokat vegyenek, ezt el ne költség, hanem Interesse bátorságos helyre ki adgyák, hogy az után abbul lehessen Fundusa azon meg többétettett Apácák táplálásának es így a nyolc ezer foréntokbul álló Első Fundatio lassanként szaporodgyák. De sem több, sem azon nyolcz ezer foréntokbul álló Fundatio soha nem tétetett le, hanem a helyett valami Csekély Pest táján lévő helységnek jövedelmét egy ideig vették, de azon Jozságocskát is, mivel annak Jövedelme nem tenne annyit, mint Irásban ígért, és assecurált Nyolcezer foréntoknak Interesse, Azért azon helység is vagy Falucskát önnön maga fejetül és akarattyából Mater Hedviga Kálnoky (:aki is soká, sőt holtig ezen Residentiának Elöl Járóságát másnak nem engedte:) a Familiának vissza adta, és más Fundátot sem nyerhetett sohal, sem Capitálist.¹⁰⁸

IV.

Már így minden Jövedelmitül Ki Űreséttette léven ezen Pesti Clárisák Residentiája emlétett Mater Hedvigis Kálnoky, hogy Cselekedetének jobb Szint adhatna, és hogy mégis ne láttassék meg bänni a Budáruul való által jövetelt, holyott meg jövendeltettett néki, hogy ily nyomoruságba, és inségbe fognak jutni, azért jó, és dicséretes Tanácsot talalt, és ezen szorongatások közt azt végezte magában: és Ővéinek, másoknak is ki hirdette, hogy ő ezen Pesti Leendő Klastromot Sz. Clárának első Regulája szerint akarja intezni és rendelni,¹⁰⁹ hogy tudni illik: annak lakosi soha Józszágot ne birjanak, hanem csak egyedül a Jó tévőktül, Szánt szándékbúl ajánlott és küldött Alamisnábul a Sz: Szegénység szerint éllyenek, és tellyes életekben á Huss ételtül magokat meg tartoztassák. Jó kimenetele lett ezen magában végzett Tanácsának és helyén is hagyatott ezen provinciánkbeli Elöl Jároktul, mert midőn ennek

¹⁰⁷ A Krainai (Ausztria) ferences provinciából

¹⁰⁸ Tőkét

¹⁰⁹ A teljes szegénység gondolatát Csáky Éva Franciska vetette fel ismét. E szemlélet a birtokos magyar klarissza rend történetében visszatérést jelent a Szent Klára-i szegénység megéléséhez.

mindén felé ki ment volna a Hire, minden felül mind Uraktul, mind Szegényebektől senki reájok nem Koldulván alamisnát bővségessen nyertek és e mái napigis vesznek mint táplálásokra. Őltőzetekre, Épületekre, és minden némű Szükségekre. Innénd is mind á Templomokat, mely Sz. Anna Tiszteletire építve vagyon és mind Kévül, mind belül föl vagyon ékesétve helyesen, mind á Klastromokat építették, és majd majd tellyességgel el végzik. Szegénségben élnek ugyan, ugy hogy maid semmit holnaprul nem szorgalmatoskodnak, szegény Állapotokkal meg elégesznek, soha panaszkodni, nem hallatnak, hanem á Mennyei Sz: Atya, mind a Mezzei Liliumokat az ő Mennyei gondviselésével táplálja és Ruházza oket. Már régen Residentia Klastrom Nevét viselyi Vannak is annyán már, hogy a Kar béli hivatallyoknak elegendő képpen meg felelhetnek. És minden harmadik esztendőben Uj Abbatissa, mint a többi Clárisa Szűzek Klastromiban újjonnan választatik. Így tehát á Főlséges Ur Isten a roszt kezdetből is jót szokott ki hozni, és gyakorta, amely dolognak kezdete vádolásra méltó volt, az ő Véghetetlen Bölcsessége Szerint ugy intézi azokat, hogy Dicséretre, és Magasztalásra méltók lehetnek.

Vége

Zusammenfassung

Katalin SCHWARZ: Die Geschichte des Klarissenordens von Jenő Kósa auf Ungarisch aus dem Jahre 1768

In der Ungarischen Nationalbibliothek (Országos Széchenyi Könyvtár) ist eine Geschichte des Klarissenordens auch in ungarischer Sprache aufbewahrt (Quart. Hung. 393. Abschrift aus dem 19. Jahrhundert: Quart. Hung. 396). Hier wird die Geschichte der im 18. Jahrhundert noch existierenden vier Konvente (in Nagyszombat, Pozsony, Buda und Pest) ausführlich dargestellt. Der Verfasser gibt seinen Namen nicht an, das Monogramm (P. E. K.) lässt aber keinen Zweifel darüber, daß er mit dem Franziskanermönch Pater Eugen Kosa identisch ist. Jenő Kósa (1714—1783) war bemüht, neben anderen Werken auch die Geschichte des Ordens zu verfassen. Seine handschriftliche, lateinisch geschriebene Ordensgeschichte umfasst mehr als 600 Seiten und basiert auf fleißiger Archivarbeit. Es gab selbstverständlich mehrere Abschriften dieses Werkes, im Aufsatz wird die Textgeschichte (Stemma) der Abschriften rekonstruiert. Laut Kollation kann es festgestellt werden, daß die ungarische Fassung der Ordensgeschichte eine Übersetzung des lateinischen Originals ist und dem Bestand des Preßburger (Pozsony) Konvens gehörte. Die Ordensgeschichte wurde später vermutlich auch ins Deutsche übersetzt (die Klarissen in Buda waren nämlich deutschsprachig), diese mögliche Version ist uns aber noch nicht bekannt. Diesmal wird die ungarische Übersetzung aus dem Jahre 1768 veröffentlicht.

ÚJJ Anna Mária

Martinovics Ignác: Gyászbeszéd Aloisius de Capuano felett (1791)

Martinovics 1791-ben, amikor a „Gyászbeszéd”-et írja, már a materialista világnézetet valló, Isten létét és a lélek halhatatlanságát tagadó szkeptikus filozófia apostolaként lép fel. Felmerül a kérdés, vajon hogyan vált azzá a katolikus szerzetes, aki 1783-ban írt filozófiai munkájában még minden lehetséges módszert, számos filozófus és tudós hipotéziseit és filozófiai nézeteit átvizsgálta, hogy bebizonyítsa Isten létezését. A feltett kérdésre ő maga adott választ 1787-ben megjelent „Mémoires philosophiques” című munkájában, amely nagy jelentőséggel bír a magyarországi materialista irodalom szempontjából. Magyarországon és magyar szerzőtől ez az első nyomtatásban is megjelent, következetesen materialista, sőt ateista filozófiai mű. Munkája bizonyosággal szolgál arra, hogy alaposan ismerte kora materialista irodalmát, amelyet már 1783-ban megírt filozófiai munkájában is felhasznált, de akkor még nem vált ateistává. Felmerül tehát a kérdés, vajon hogyan lett egy idealista, Isten létét elfogadó filozófus pár év elteltével materialista, ateista filozófussá. Hogyan lehetséges az, hogy aki még 1783-ban, a „Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata” című munkája I. fejezetében kijelentette, hogy „... a léteben mástól független létező nem származik senki mástól, csak önmagától, továbbá az önmagától létező a szükségszerű létező: Őt nevezük Istennek, Isten tehát van,” négy évvel később, 1787-ben a „Mémoires philosophiques” IX. fejezetében már így ír Istenhez címezve szavait: „... Te magad tudod, milyen fájdalom gyötört annak láttán, hogy létezésedet századokon keresztül sem sikerült semmi módon sem bebizonyítani. Te tudod, hogy minden vallási tantól megfosztva milyen hévvel kívántam, hogy vagy tudjam létezésedet és nagyszerűségedet, vagy pedig vakon hissek benne. Te nem adtad meg nekem a hitet, ezt az isteni ajándékot, ám ugyanakkor megajándékoztad vele a legostobább embereket, akik nem érdemelték meg. ... Földön létező tárgyak vizsgálatáról áttértem az égitestek mozgásának tanulmányozására; egyetlen kutatásomban sem bukkantam semmi nyomára létezésednek, s arra a következtetésre jutottam, hogy ezeken a fontos területeken semmi bizonyosság nem lelhető föl, az ateizmus viszont annál valószínűbb. Megvizsgáltam a természet mechanikai törvényeit, s igen erős köteléket találtam, melyek az ateistát is arra kényszerítik, hogy mindent megtegyen élete megtartása érdekében. Ezért nem tudtam aztán rászálni magam az erkölcsi törvénnyel ellentétes életmódra.

Mérlegeltem cselekedeteimet aszerint, hogy károsak-e, avagy hasznosak létem fenntartására, csökkentenék-e azt, vagy elpusztítanák tökéletesen. Annyira mérlegeltem minden cselekedetem, amennyire halandó ember erre képes, s ezalatt szüntelenül ott éreztem testem gépezetében az ösztönt, mely arra készítetett, hogy gondoskodjam létem megtartásáról. Innen származtak mindenekelőtt azok az indítók, melyek az erkölcsi törvényekkel ellentétes cselekedetektől eltérítettek, s viszont rávettek a törvényekkel egyező cselekedetekre. Miután kiköttem az ateizmusnál, többé már nem fenyegetett a vakbuzgóság és a fanatizmus veszélye. ... Az ateista csak akkor cselekszik, ha előzőleg gondosan megvizsgálta a dolgokat, a hiszékeny vallásos ember viszont képtelen a dolgokat megvizsgálni s a természet egyszerű törvényeivel magyarázni. ... Az igazság törvényei szerint nem ítéldhetsz el, mert helyesebben éltem, mint sokan mások, akiket jóságosan megajándékoztál a hittel, s cselekedeteim inkább igazodtak a természet törvényeihez, mint az övéik, habár őket szentnek tartják embertársaik. Te két okból haragudhatsz rám: vagy azért, mert nem hittem sem a Te létezésedben, sem a kinyilatkoztatásban, vagy azért, mert cselekedeteimet egyedül a természet törvényeihez szabtam. ... Én mindaddig nem tévelyedtem el, míg jóságod elevenen tartotta bennem a hitet, ezt az isteni ajándékot. Ámde alighogy Te felébresztetted bennem a komoly tudományok művelésére készítető ösztönt, többé már nem állott hatalmamban visszautasítani mindazokat az érveket, melyek eredményeképpen tagadtam létezésedet.” Gondolkodásának ilyen irányú fejlődéséért is magát Istent vádolja: „Ám ha Te akkoriban nem óhajtottál magad mellé emelni, miért nem pusztítottad el bennem az elfajult ösztönt, mely a komoly tudományok tanulmányozására serkentett, miért tetted pontosan az ellenkezőjét, miért növelted napról napra fanatizmusomat oly mértékig, hogy aligha akad komoly tudomány, amivel ne foglalkoztam volna hévvel, bármiféle mester támogatása nélkül. Ha a tudomány szenvedélye nincs meg bennem, hiszékeny ember maradtam volna, papok örökös alattvalója, értelmes állat, mely azonban nem mer és nem is tud a legfontosabb igazságokról gondolkodni.”¹

Martinovics gondolkodásának fejlődéséhez alapvetően hozzájárult az 1780-as évek elején tett európai utazása: 1781-ben ismerkedett meg egy gazdag lengyel főúrral, aki később a lengyelországi szabadságharc vezetője lett: ez meghívta egy hosszabb külföldi utazásra. Potockinak az ifjú papot

¹ MARTINOVICS Ignác: Filozófiai iratok. Ford. Kolozsvári Grandpierre Emil, bev. és jegyz. Mátrai László. Bp., 1956. 153—157., illetve 151.

sokoldalú műveltsége, élénk társalgása és derült kedélye mellett a német, angol, francia és olasz nyelvekben való jártassága miatt ajánlották.² Itt jegyeznénk meg, hogy franciául, olaszul és németül valóban tudott, de angolul kevésbé, ugyanis az angol tudósok munkáit általában franciára lefordított kiadásokban olvasta. Ez a közel egy évig tartó utazás kiváló alkalom volt tapasztalatok szerzésére, látókörének szélesítésére és a világgal való ismerkedésre. Fraknói Vilmos szerint bejárták Németországot, Franciaországot, Svájcot, Belgiumot, Hollandiát, Angliát és Oroszországot. Az utazás során megismerkedett kiváló férfiakkal, kik a politika és a tudományok terén az újkori világnézet kialakításában, megformálásában úttörő szerepet vállaltak. Többek között Franciaországban megismerkedett Lalande csillagással, Condorcet és Guiton de Morveau természettudósokkal, akiknek munkájából a későbbiek során merít. Svájcban elzarándokoltak Raynal abbéhoz, aki irodalmi munkásságát mint jezsuita kezdte meg, de később a katolikus egyház a francia kormány ellen irányuló heves támadása miatt száműzte. Párizsban beléptek a szabadkőművesekhez hasonló szervezettel bíró illuminátusok titkos társaságába. Ez az utazás teszi lehetővé Martinovics látókörének a kiszélesedését és a felvilágosult nézeteket valló politikusok és tudósok munkáinak a megismerését. Az utazás eredményeképpen már ismeri Bayle-t, Spinozát, Tolandot, Holbach „Bon sens” és „Système de la Nature” című művét, Diderot „Lettres sur les aveugles”-jét, a „Pensées philosophiques” című anonim antiklerikális cikkgyűjteményt, Bolingbroke-ot és La Mettrie-t. Tény az, hogy Martinovics nemcsak e neveket ismeri, hanem munkáikat is alaposan tanulmányozza. Nem kétséges, hogy e művek beható tanulmányozásával első célja a materializmus cáfolása volt, de — ahogy maga is írja „Filozófiai emlékiratok” c. művében — eközben ő is elfogadta ezeket a materialista elveket, és ateistává vált. Az 1788-ban megjelent „Filozófiai emlékiratok” már ateista, materialista írásaihoz sorolható. Mátrai László szerint ezután már csak egy filozófiai művet írt volna: ez az 1789-ben megjelent „Az ember filozófiai vizsgálata”, melyben szintén materialista jegyek figyelhetők meg egyes pszichológiai és etikai kérdésekben. Ámde 1789 után Martinovics írt még egy filozófiai jellegű munkát, melynek műfaja gyászbeszéd, s melyet 1791-ben Aloisius de Capuano temetésén mondott el. Ezen 1791. március 24-én elmondott beszédében nemcsak a kiváló és jeles férfiúnak, Aloisius de Capuano-nak állít méltó emléket, hanem József császár emléke

² FRAKNÓI Vilmos: Martinovics élete. Bp., 1921. I—VIII. fejezet, 11—33.

iránti kegyeletét és a materialisztikus világnézet, valamint a francia forradalom eszméi előtti hódolatát is kifejezi.

A halotti búcsúztató tartalmilag hat részre osztható:

I. bevezetés;

II. a halál, mely az emberi élet befejezését jelenti, s amely ellen még a tudósok sem képesek tenni semmit;

III. miképpen maradhat meg valaki az emberek emlékezetében halála után;

IV. a halál eljövételének biztos tudata ne legyen gátja az emberi társadalom fejlesztésének;

V. az elhunyt tetteinek s érdemeinek méltatása;

VI. befejező gondolatok.

A gyászbeszéd megírásával kapcsolatban felmerül az a kérdés, vajon miért Martinovics Ignácot kérték fel a halotti búcsúztató megtartására? Különös felkérés ez, hiszen Martinovics 1783-tól tevékenykedett a lembergi főiskola természettani tanszékén, majd Gottfried Van Swieten közbenjárására 1784-ben a lembergi bölcsészeti kar élére nevezik ki, de mivel saját tanártársai körében nem tudta tekintélyét megalapozni, sőt egykori támogatója, Van Swieten is elfordult tőle, felsőbb támogatásra nem számítván lemondott dékáni tisztéről. Ezt követően még néhány kudarcot él át Lembergben. Tehát Martinovics számára a lembergi évek nem teltek kellemesen, és nem is hozták meg a kívánt eredményt. Ezért kissé különös, hogy 1791-ben éppen őt kérték volna fel a gyászbeszéd megtartására. Elképzelhető, hogy fel sem kérték, sőt az is, hogy a beszéd nem hangzott el.

A Gyászbeszéd bevezetőjében Martinovics méltatja Aloisius de Capua-nó-t. Sajnos, az itt olvasható adatokon kívül több ismeretünk nincs az elhunyról. Martinovics ugyan a bevezető részben magát a Bajor Tudományos Akadémia és a Svéd Királyi Akadémia választott tagjaként tünteti fel, de erre vonatkozóan semmilyen megbízható forrást nem találtunk. Már a munka bevezetőjében tanúságot tesz róla, hogy milyen jól ismeri az ókori irodalmat, filozófiát és egyéb tudományágakat, hiszen a bevezetést egy gyönyörű Propertius-idézettel zárja, s egyben tudatja az olvasóval: e gyászbeszéd alapgondolata, hogy sikerül az embernek a halálon felülemelkedni, hiszen a szellem dísze, az emberi gondolkodás, az emberi elme alkotása maradandó. Ezzel a két sorral átvezeti gondolatmenetét a munka II. részébe, ahol a halál kérdése foglalkoztatja Martinovicsot. A gyászbeszéd műfajából eredően a halál témája nem meglepő, hiszen Martinovics előtt már igen sok kiváló el-

me gondolatait ragadta meg az elmúlás. Többek között Platón (Phaidón 64, 67d) úgy határozta meg a filozófiát, hogy az felkészülés a halálra. Lucanus pedig ezt mondta: scire mori sors prima viris (meghalni tudni férfiak osztályrésze, 9, 211.) A gondolat előzménye így található Lucretiusnál (3, 884—887):

Hinc indignatur se mortalem esse creatum,
Nec videt in vera nullum fore morte alium se,
Qui possit vivus sibi se lugere peremptum,
Stansque jacentem se lacerari urive dolore.
(Éppen ezért bánkódik azon, hogy lénye halandó,
Nem látván, hogy nem lesz második énje magának
Majd a halálon túl, aki élve sirassa kimúltát,
S ott állván gyászolja, ki fekve elég s elenyészik.

Tóth Béla fordítása)

Martinovics bizonyára nagy hatást várt az antik világ és az újkor híres bölcsészeinek a felsorolásától, amely azonban csak értelem nélküli szóhalmoz volt. A megnevezettek ugyanis azt hirdették, hogy a testi halállal az élet a lélekre nézve is megszűnik, nem pedig azt, hogy a lélek élete a síron túl maradandó. Az ókor legfelvilágosultabb és legbölcsebb emberei nemcsak hitték, hogy a lélek anyagi természetű, és elpusztul a testtel, hanem nyíltan meg is támadták a jövőbeli büntetések elméletét. E felfogást nem csupán az epikureusok vallották, hanem magukévá tették a legkülönbözőbb iskolák filozófusai is: így a pythagoreusok, a sztoikusok s Görögország és Róma más híres és igen erényes emberei is. Ovidius a „Metamorphoses”-ben (XV. 153—155) a következőképpen beszélgeti Pythagorast:

O genus attonitum gelidae formidine mortis,
Quid Styga, quid tenebras et nomina vana timetis,
Materiem vatum falsique pericula mundi?
(Jaj, nyomorult népség, kiket így borzaszt a fagyos vég!
Mit féltek Styxtől s a sötétől, puszta nevektől,
Költők álmaitól hazudott veszedelmű világtól?

Devecseri Gábor fordítása)

A Locri-i Timaios, aki pythagoreus volt, azt vallotta, hogy a jövőbeni büntetések tana koholmány, csupán az ostoba köznépnek való, és nem illik azokhoz, akik elméjüket művelik. Arisztotelész világosan kimondja, hogy az ember sem jót nem remélhet, sem rossztól nincs mit tartania halála után. A platonisták rendszerében, akik a lelket halhatatlannak képzeltek, a léleknek nem kellett halál után a büntetésektől félnie, mivelhogy visszatért az isten-

séghez, melynek egykor része volt, hogy ahhoz újra csatlakozzék: az istenség része pedig nem szenvedhet. Cicero azt mondta Zénónról, hogy a lelket tüzes vasnak tartotta, amiből azt következtette, hogy annak el kell pusztulnia. (Tusculanae disputationes 1, 19.) Bár olykor ellentmondásba kerül önmagával, mégis több alkalommal nyíltan mesének nevezi a pokol kínjait, és a halált az ember számára minden dolog végének tekinti. (Uo. I. 38.) Seneca életműve tele van olyan részletekkel, amelyekben a halált a tökéletes megsemmisülésnek tekinti. Polybios testvére haláláról szólva ezt mondja: „Miért emésztetem hát magam érte, hiszen vagy üdvözült, vagy megsemmisült?”³ Semmi sem döntőbb, mint amit Seneca írt Marcianának vigasztalásul: „Gondolj arra, hogy a holtat nem éri már semmi baj, hogy az alvilág hátborzongató sok rémsége mind csak mese. ... A halál minden fájdalom megenyhülése és vége is — nem ér utól már semmi szenvedés rajta túl —, a halál visszahelyez bennünket abba a nyugalmi állapotba, amelyben születésünk előtt szenderegünk.”⁴ Ugyancsak Seneca írja (De beneficiis, VII. 1.): „Ha a lélek a szerencse forgandóságát megvetette, ha istenek és emberek félelmét eldobta magától, és tudja, hogy embertől alig, istentől pedig egyáltalán nem kell félnie, ha már megveti mindazt, ami az életet keservessé teszi, eljutott oda, hogy világosan látja: a halálban semmi rossz nincs, ellenben nagyon sok rossznak vége.”⁵ Marcus Aurelius „Elmélkedései” II. könyvének 17. fejezetében szintén a halálról, a halálfélelemről és a túlvilágról elmélkedik: „Az ember várja lelki békességgel a halált, hiszen az nem egyéb, mint az őselemek bomlása, melyekből minden élőlény összeállt.”⁶ Martinovics a Gyászbeszéd megírásakor Holbach alapvető filozófiai gondolataira támaszkodik, hiszen már az I. fejezetben utal a természet alapvető törvényeire. Holbach a „Système de la Nature”-ben ezt írja: „Ha minden születik és elmúlik, ha minden változik és elpusztul, ha minden lény születése egyben első lépése a vég felé: miképp volna lehetséges, hogy az ember, kinek gépezete oly törekeny, akinek részei oly mozgékonyak és bonyolultak, kivétel legyen a közös törvény alól, mely szerint az általunk lakott szilárd Föld is változik, átalakul, sőt egykor talán el is fog pusztulni. Törekeny halandó! Csak Te akarsz örökké létezni: hát azt akarod, hogy egyedül a Te kedvedért a természet megváltoztassa folyását? Nem látod az excentrikus üstökösön (amin annyira megle-

³ SENECA: Vigasztalások. Erkölcsei levelek. (Révai József fordítása) Bp., 1980. 78.

⁴ Uo. 44—45.

⁵ SENECA: De beneficiis. Lib. VII. cap. 1.

⁶ MARCUS AURELIUS Elmélkedései. Bp., 1975. (Huszi József fordítása.) 23—24.

pódsz), hogy még az égitesteknek is meg kell halniok? Éljen tehát békében, míg csak a természet megengedi, és halj meg rémület nélkül, ha elmédet felvilágosította a józan ész.”⁷

A Gyászbeszéd III. részében Martinovics arra próbál magyarázatot adni, hogy miképpen maradhat meg valaki az emberek emlékezetében halála után is. Gondolatai nagyon hasonlítanak az Holbach fentebb idézett munkájában kifejtettekhez: „A hősök — akár erényesek, akár bűnösök —, hódítók, lángelműjű, nagy tehetségű emberek, fennkölt, fajtájuk becsületére váló emberek, valamint a híres, nemüket meggyalázó és pusztító bűnösök az utókorra gondoltak minden vállalkozásuk során, és azzal hízelegtek maguknak, ha már nem élnek, akkor is hatni fognak az emberek lelkére. ... Minden az ember halhatatlanság utáni vágyáról tanúskodik. Piramisok, mauzóleumok, emlékművek, sírversek: mind arról beszélnek, hogy az ember halálán túl is meg akarja hosszabbítani létezését. Nem érzéketlen az utókor ítéletével szemben: az utókor számára ír a tudós, az utókor bámulatba ejtésére emel épületeket az uralkodó, az utókor dicsérete visszhangzik már előre a nagy ember fülében, az utókor ítéletére hivatkozik az erényes polgár igazságtalan vagy elfogult polgáraival szemben. ... Tégy jót, és szeretni fognak, tégy szert tehetségre, és megbecsülnek; az utókor bámulni fog, ha neki hasznot hajtó tehetséged ismertté teszi előtte nevedet, mely régen megsemmisült lényedet jelölte. De a világegyetem nem fordul ki sarkából, mert téged elvesztett.”⁸

A IV. részben Martinovics kifejti és indokolja, hogy milyen gátjai, buktatói vannak a haladás, a fejlődés előmozdításának. A beszédben olvasható gondolatok megint csak Holbach gondolataihoz hasonlóak, melyekről a „Système de la Nature” előszavában olvashatunk: „Az ember csak azért boldogtalan, mert félreismeri a természetet. Gondolkodását az előítéletek annyira megfertőzték, hogy szinte örök tévelygésre kárhozottnak látszik: a zsenge gyermekkoruk óta szemükre rakott kötéshez annyira ragaszkodnak az emberek, hogy a legnagyobb nehézségbe kerül őket attól megszabadítani. ... Egy szóval: az ember elhanyagolta a természet kutatását, s e helyett olyan ábrándképek után futott, melyek — mint az éjszakai vándort a csábító lidércfény — megborzongatták, elkápráztatták, és letéértették az igazság egyszerű útjáról, amin pedig egyedül tudja elérni a boldogságot. Itt az ideje, hogy a

⁷ HOLBACH: A természet rendszere. Szerk. Fogarasi Béla, Lukács György és Mátrai László. Ford. Bruckner János, Győry János, Szentmihályi János és Vajda Endre. Bp., 1978. 188—189.

⁸ Uo. 208—209.

természetben keressünk orvosságot azokra a bajokra, melyeket a vakbuzgalom hozott az emberiségre: a tapasztalás által vezetett ész támadja meg végre gyökereiben azokat az előítéleteket, melyeknek már oly régóta áldozata az egész emberiség.⁹

Az V. részben az elhunyt tetteinek s érdemeinek dicsőítésére vállalkozik Martinovics, ismét Holbach gondolatainak segítségével. „Sokféle és végtelen sokféle összetételű anyag szünet nélkül különféle mozgást fogad be, és mozgást kelt. Ez anyagoknak a különféle tulajdonságai, különféle kombinációi, különféle működési módjai (melyek az előbbieknél szükségképi következményei) alkotják a dolgok lényegét. A létezők így lényegük különbözőése szerint különféle csoportokra, rendekre vagy rendszerekre oszlanak, és ezeknek összessége az, amit természetnek nevezünk. Vagyis a természet, a szónak legáltalánosabb értelmében, nagy egész, mely a különféle anyagokból, ezeknek különféle kombinációjából és különféle mozgásából tevődik össze. A szónak szorosabb értelmében pedig, vagyis egy-egy létezőre értve, természet mindaz, ami az illető dolog lényegéből, vagyis tulajdonságaiból, kapcsolataiból, mozgásából vagy működési módjából adódik, és ami megkülönbözteti a többi létezőktől. Az ember sem más, mint olyan egész, mely bizonyos anyagok kombinációjából tevődik össze, az illető anyagok tulajdonságai szerint; e berendezést szervezetnek hívjuk, s ennek lényege az érzékelés, gondolkodás, cselekvés, vagy egyszóval: egy olyan sajátos mozgási mód, mely megkülönbözteti a többi létezőktől.”¹⁰

E részben Martinovics a halált filozófiai fogalomként kezeli, s mintegy megszólítja — ó halál, emberi nem és minden élőlény ádáz ellensége —, de negatív jelzőkkel.

Az utolsó szakaszban a szerző a természetet helyezi előtérbe, és teljesen elveti a túlvilági életet. E gondolatsor is Holbach többször idézett munkájában olvasható. „Már a lelkünk természetéről alkotott legegyszerűbb gondolatoknak is meg kell bennünket győzniök arról, hogy halhatatlanságának eszméje nem egyéb, mint illúzió. Valóban, mi is a mi lelkünk, ha nem az érzékenység forrása? Mit jelent gondolkodni, élvezni, szenvedni, ha nem azt, hogy érezni? Mi az élet, ha nem a szerves lényt jellemző eme módosulásoknak és mozgásoknak az összessége? Vagyis mihelyt a test megszűnik élni,

⁹ Uo. 7.

¹⁰ Uo. 18—19.

érzékenysége sem tud többé megnyilvánulni; nem lehetnek többé eszméi, következőkép gondolatai sem.”¹¹

Befejező soraiban Martinovics kéri a hallgatóságot, hogy e nagyszerű férfihoz hasonlóan szerezzenek halhatatlan nevet tehetségükkel és hasznos munkálkodásukkal. Martinovics hisz abban, hogy ha a test meg is hal, részére bomlik, azért szelleme alkotásaiban, műveiben örök időre megmarad.

További kutatás szükséges annak eldöntéséhez, hogy vajon Martinovics ezen gyászbeszéde elhangzott-e a temetés során (de legalább a hivatalos szertartás keretein kívül), vagy megírta ugyan, de elmondására érthető okokból nem került sor, avagy utólag készült fiktív beszédről van-e szó. Az utóbbi két lehetőséget valószínűsíti az a tény, hogy egyházi temetés során (a beszéd szövege erre vitathatatlanul utal) aligha hangozhatott el olyan búcsúztató, melyben Isten neve nem fordul elő, s amely szöveg ellentétben áll mindazzal, amit a keresztény eschatológia tanít.

¹¹ Uo. 184.

ORATIO
FVNEBRIS,
quam
praesente cadavere
perillvstris ac clarissimi domini
ALOISII DE CAPUANO
Sac. Rom. Imp. Eqvitis,
Aa. Ll. et Philos. necnon
Salvberrimae Medicinae
Doctoris,
nuper Praxeos Clinicae Professoris Publ.
Ord., nunc vero Caes. Reg. Scient. Vni-
versitatis Leopolitanae Rectoris Magnifici

dixit
post solennes exequias ab Ill. Episcopo
Suffraganeo et Facult. Theolog. Di-
rectore in eccl. cath. decantatas

IGN. IOS. DE MARTINOVICH
Aa. Ll. et Philos. Doctor C. R.
Phys. et Mechan. Professor Pvbl.
Ordin., Ervd. Scient. Elect. Bavar.,
Reg. Svecicae Acad. membrvm
die XIX. Martii anno MDCCXCI.

LEOPOLI
Typis Pillerianis

Transtulit, adnotationibus instruxit epilogoque ornavit
ANNA MÁRIA ÚJJ
Textum originalem edendo curavit redegitque
BÉLA KARÁCSONYI

GYÁSZBESZÉD,

amelyet
a kiváló és jeles férfiú,

ALOISIUS DE CAPUANO,

a Szent Római Birodalom lovagja,
a szabad művészetek és a filozófia,
valamint az orvostudomány
doktora,

a klinikai gyakorlat volt nyilvános rendes tanára,
majd a Lembergi Császári és Királyi Tudományegyetem
Rector Magnificusa felett

elmondott

a megyés püspök és a Hittudományi Kar igazgatója által
a székesegyházban tartott
ünnepélyes gyászmise után

MARTINOVICH IGNÁC JÓZSEF,

a szabad művészetek és a filozófia doktora,
a fizika és mechanika nyilvános rendes tanára,
a bajor választófejedelemi
és a svéd királyi akadémia tagja
1791. március 19-én.

LEMBERG

Piller-féle nyomda

Fordította, jegyzetelte és az utószót írta
ÚJJ ANNA MÁRIA

Szerkesztette és a latin szöveget gondozta
KARÁCSONYI BÉLA

At non ingenio quaesitum nomen ab aevo
excidet: ingenio stat sine morte decus

(Propert. 3. 2, 23—24)

Si in vno dictionis genere facundia oratoris et verborum energia latio sermoni propria succumbere velaque quodammodo sua contrahere debet, est profecto illud, quod ego hodierna luce in hocce sacro atque Deo dicato loco, in coetu virorum sapientissimorum, quem copiosa adolescentum sublimes discens scientias cingit, et tanti populi ornat praesentia, sub conspectu lugubri nostro cadaueris viri clarissimi dignissimique Regiae nostrae Scientiarum Vniuersitatis Leopoltanae praesidis Aloisii de Capuano exequendum proposui. Vos enim ipsi belle nouistis, viri sapientissimi, quantum tristis et homini fatalis mortis imago optima eneruat ingenia, pectora ceteroquin imperterrita contremiscere facit, et eloquentiam fere omnem tam dignitati funebri huius functionis, quam etiam sublimi ingenio vestro adcomodatam in raucum et lacrimis copiosis foedatum conuertit sermonem; parcite itaque mihi, quem subitanea defuncti Rectoris nostri Magnifici mors nobis omnibus fatalis improuisum fecit hodie oratorem.

Conspicite vos, oro, tristem huius scenae adparatum! ibi sacra cohors summo adstitit sacerdoti, et suppetias illi tulit pias e fonte vberissimo sanctissimae religionis haustas, vt anima defuncti nostri perpetua fruatur felicitate; illic maerore plenum audiistis musicae concentum et tubae clangorem, hic vero ipsum communis tristitiae nostrae obiectum exanime et rigidum matri nostrae Telluri iam iam restituendum aeterno obrutum silentio iacet, quod Tu, Illustrissime Praesul, hic ante me in throno Tibi praeparato sedens tanquam primum Magistratus academici membrum et sacrae Facultatis Theologicae director luges, quod nos omnes tenero corde praediti amissum dolemus, quod denique familia illius, cui Pater erat ille optimus, torrente quasi lacrimarum comitatur. In hoc vno imaginem habemus futurae sortis nostrae viuacissimam, hominem in illo ante dies paucos vidimus, in quo inane — proh dolor! — cadauer nunc cernimus; vbi sunt nunc nobilissimae illius facultates homini propriae? Vis imaginandi et sentiendi in illo nulla, quem obiecta amplius adficere non valent, memoriam praeteritorum frustra in illo quaeremus, quem ipse plane intellectus in perpetuum deseruit. Mira profecto et tamen quotidiana in hominibus mutatio! Elementa naturae, quae vitam nostram adhuc promouent, elasticitatem musculis atque toti neruorum texturae tribuunt,

„Ámde a szellem hírneve el sose múlik
Díszre örökké él, nem viszi sírba halál”

(Propercius 3, 2, 23-24)

Ha van olyan szónoki műfaj, amelyben a szónok ékesszólását, lendületes szavait alá kell rendelnie a beszéd tárgyának, és mérsékelnie kell ön magát, az bizonyára az olyan beszéd, mint amelyet a mai napon szándékozom elmondani ezen a szent, Istennek ajánlott helyen, e nagy tudományú férfiak gyülekezetében, melyet a magasabb tudományokat tanuló ifjak sokasága és rengeteg ember jelenléte övez, amikor gyászoló szemeink előtt látjuk királyi tudományegyetemünk elnökének, Aloisius de Capuanónak, a nevezetes és jeles férfiúnak a földi maradványait. Önök, bölcs férfiak, maguk is jól tudják, mennyire megrendíti a kiváló elméket, az egyébként rettenthetetlen szíveket is az ember számára végzetes halál látványa, és az ékes szavakat, melyeket e gyászos feladat méltóságához és az Önök fennkölt lelkületéhez akartam alkalmazni, könnybe fulladó, fojtott beszéddé változtatja; bocsássák ezt meg nekem, akit Rector Magnificusunk mindnyájunk számára végzetes, hirtelen halála a mai napon váratlanul szónokká tett.

Kérem Önöket, tekintsenek e látvány szomorú pompájára! Amott a szent testület segédkezett a főpaprak, és szent vallásunk bő forrásából merített támogatást nyújtott ahhoz, hogy halottunk lelke örök boldogságot élvezzen; ott hallhatták a gyászzenét, a kürt hangját, itt pedig némán fekszik közös bánatunk élettelen, kihült, örök hallgatásba merült tárgya, melyet immár át kell adnunk az anyaföldnek, s akit Ön is gyászol, főtisztelendő főpap, az Önnek készített főpapi székben előttem ülve mint egyetemi tanácsunk első tagja és a szent teológia fakultásának igazgatója; elvesztését mindnyájan, meghatott szívvel fáljaljuk; családjá, melynek legjobb atyja volt, könnyáradattal kíséri. E magányos testben jövő sorsunk megváltoztathatatlan képmása tárul elénk: néhány napja még az embert láttuk benne, most, ó fájdalom, csak a mozdulatlan tetemet szemléljük! Hová lettek legnemesebb emberi tulajdonságai? Már nem tud gondolkodni, érzékelni, a tárgyak már nem hatnak reá, hasztalan keressük majd benne a múltak emlékezetét, hiszen a szellem örökké elszállt belőle. Bizony, csodálatos és mégis mindennapos az embereknél ez a változás. A természetes elemek, amelyek életünket mindeddig elősegítik, rugalmasságot adnak az izmoknak és az idegek egész szövevényének,

respirationem in pulmonibus, sanguinis circulationem in venis et calorem animale[m] toti largiuntur corpori nostro, haec — inquam — totius huius vniuersi principia vnitis quasi viribus conspirarunt, vt vir iste praestantissimus communi succumberet omnium corporum fato, atque e numero generis humani tolleretur.

O stupendae naturae leges! quibus tanta fixarum stellarum cum Sole nostro nectuntur systemata, cometae excentricas admodum describunt orbitas, planetae frequenti reditu circa massam Solis immanem girantur, terraque ipsa innumeras subit vicissitudines; mirari ego deberem vestram, quibus sensibilis natura regitur, dexteritatem, nisi perspectum mihi foret tantam esse vestram in continuando motu, in resoluendis et componendis corporibus egestatem, vt vnico homine aut insecto non disperso vestra tota turbari debeat oeconomia; in ordine caussarum secundarum agentium erat, vt hic homo, cuius deplorandi caussa huc confluximus, suam artificiosam corporis structuram agenti cederet naturae.

Quanti, quaeso, hunc nostrum omnibus carum defunctum praecessere homines? qui viribus praediti fortissimis, qui pulcritudine et iuuenilis aetatis flore, qui denique virtutibus atque ingenio ipsam quasi totam naturae generantis actiuitatem exhausisse videbantur, et tamen ferae saeuentique in homines morti, ne series rerum existentium rumperetur, cedere coacti fuere. Homo, qui propter se immanem hanc vniuersi machinam coagmentatam putat, dominium in animalia, plantas et mineras exercet absolutum, a natura, quam ille semper seruam credidit, resoluitur, vt aliae ex ipsius staminibus prodeant metamorphoses, quas inculta aut spinis dialecticis inquinata hominum classis vix suo superbo cernere dignatur oculo. Adfectus natura homini dedit perniciosissimos, vt per hos ipsos illum enecaret: voluptas, ira, metus, tristitia, iucunditas, dominandi libido, superbia, cupiditas nutrimentorum et omnis generis luxus, persecutionis aliarum opinionum pruritus et sexcentae aliae passiones sese continuo cum summo corporis dispendio quasi atterunt, et vitae nostrae, quae verum est perpetuo bellantium elementorum theatrum, finem imponunt; imago et exercitium nonnullarum corpori blandientium sensationum adpetitum homini ingerunt vitae in perpetuum continuandae, vt auctis per hunc mortis angustiis illum crudeliter e medio viuientium tolleret. Ita natura generans cuncta et corrumpens hominem inuitum in lucem prodire facit apertam, eum quasi sceleris alicuius in illam commissi reum in vita torquet, et tandem ad aeternas relegat tenebras.

amelyek egész testünket megajándékozzák lélegzéssel a tüdőben, vérkeringéssel az erekben, valamint éltető hőmérséklettel, mondom, ennek az egész univerzumnak eme elemei mintegy egyesült erővel összeesküdtek, hogy e jeles férfiú megadja magát minden test közös végzetének, és eltávozzék az emberiség köréből.

Csodálatosak a természet törvényei! Összekötik az állócsillagok hatalmas rendszereit Napunkkal, révükön az üstökösök excentrikus pályákat írnak le, a bolygók gyakori körforgással keringenek a Nap hatalmas tömege körül, a Föld számtalan kölcsönhatásnak van kitéve; csodálnom kellene célszerűségteket, mely a látható természetet irányítja, ha nem látnám át: annyira rá vagytok szorulva a mozgás fenntartására, a testek felbomlására és felépülésére, hogy amennyiben akár egyetlen ember vagy rovar nem bomlanék részeire, egész háztartásokat szükségképpen felborulna; a másodlagos hatások rendjében rejlik, hogy ez az ember, akinek meggyászolására ide összegyűltünk, átadja művészien felépített testét a cselekvő természetnek.

Kérdezem: mily nagy emberek éltek a mi kedves halottunk előtt, akik erejük teljében, ifjúságuk szépséges virágában erényeikkel és tehetségükkel mondhatni a természet egész alkotóerejét magukba szívták, és mégis kénytelenek voltak engedni a zord, az emberekhez kegyetlen halálnak, hogy a létező dolgok rendje törést ne szenvedjen. Az embert, aki azt hiszi, hogy a világegyetem e hatalmas gépezetét az ő kedvéért szerkesztették össze, és aki korlátlan uralmat gyakorol az állatok, a növények és az ásványok felett, az a természet bomlasztja szét, amelyet mindig szolgájának vélt, hogy szöveteiből más alakváltozatok keletkezzenek, amelyeket a műveletlen vagy a dialektikus szórszálhasogatásoktól megfertőzött emberi nem alig méltat arra, hogy gőgös tekintetével észrevegye őket. A természet az embernek igen árthatmas szenvedélyeket adott, hogy ezekkel pusztítsa el őt: gyönyör, harag, félelem, szomorúság, vidámság, hatalomvágy, gőg, étvágy, mindenféle fényűzés, az eltérő vélemény üldözésének viszketagsége és rengeteg más szenvedély őrli egymást szüntelenül a test igen nagy kárára, s vet véget életünknek, mely az örökké harcoló elemek valóságos színtere; a testnek hízog érzékek csalóka képe és valóságként elfogadása felkelti az emberben az örök élet vágyát, hogy ezáltal megnövelje félelmét a haláltól, amely végül is kegyetlenül elragadja őt az élők sorából. Így a mindent létrehozó és elpusztító természet világra hozza az embert a maga akaratától függetlenül, majd életében gyötri mint valamely ellene elkövetett bűntett vádlottját, végül pedig örök sötétségbe számúzi.

Nihil aduersus hanc immanem vitae terminatricem vires heroum, ingenia philosophorum et leges sapientissimorum principum valere possunt. Plus sane vnica molecula vi sua in motum influit dirigendum planetarum, quam ingenii fertilissimi partus ad impediendum vitae humanae terminum. Quid Alexandri Magni victoriae olim reportatae, quid Hannibalis contra Romanos conamina ad euitandam vitae iacturam contribuere poterant? terrorem iste vrbs Romanae incolis incutere, ille vero vastas occupare potuit prouincias, sed media ad exterminandam mortem ignorarunt. Scipio Carthaginenses vicit atque euertit, Titus Vespasianus destructis Iudaeorum tabernaculis Ierosolymam solo aequauit, Nero Romam flammis impio ausu consecrauit, Carolus V Franciscum I Galliae regem heroem intrepidum captiuum fecit, tumultus plebis duce Padilla aduersus Hispaniae proceres excitatos efficacissimis compescuit mediis, Fridericus II plures percussit hostes, Eugenius et Laudonius duces Ottomannorum repressere furorem; fatis tamen mortis vires hi suas opponere frustra tentassent. Graecorum et Romanorum respublicae sapientissimas ad beandum in vita hominem leges tulerunt, multos profecto ex optimis historiarum fontibus fuisse scimus sagacissimos et iuris et legis peritos, quorum ingenii prudentia atque regnandi dexteritate milliones hominum in ordine vitae socialis retinebantur; omnibus tamen his sapientiae colossis mors finem imposuit.

Erant sane olim maximi nominis philosophi Anaxagoras, Leucippus, Democritus, Epicurus, Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Lucretius et alii innumeri, qui sublimi ingenio suo mundi originem, motum corporum caelestium, internam materiae texturam determinare attentarunt. Mirari debet in hoc speculationum genere omnis posteritas magni Newtoni et Halley in determinando cometarum reditu calculum. Obstupescere debet quisque in contemplanda et ingenii perspicacia et animi audacia, qua illustris Franklinus iram fulminum, quae plures feras gentes ad ideam supremi numinis inueniendam perduxit, primus compescere docuit.

Attonitus adhuc haeret totus orbis literatus in considerando immortalis Columbi ratiociniorum pondere, quo ille permotus imperterrito corde vastissimo sese commisit mari, nouum feliciter inuenit orbem, et antipodarum existentiam, quam tota illius aevi philosophorum et theologorum phalanx negauit, luce meridiana clarius demonstrauit. Cookii denique patrem dexteritatem et animi audaciam, qua extremos vltra sinum Magellanicum Americae meridionalis situs limites et promontoria nauigando superauit, in vasto Mari Pacifico Otahiti felicem insulam,

A hősök erői, a tudósok elméi, a bölcs fejedelmek törvényei mit sem érnek az élet e szörnyű pusztítójával szemben. Bizony, egyetlen molekula a maga erejével nagyobb hatással van a bolygók mozgására, mint a legtermékenyebb elmeszülemények az emberi élet bevégződésének megakadályozására. Mivel járulhattak hozzá Nagy Sándor hajdani győzelmei vagy Hannibál vállalkozásai a rómaiak ellen az élet elvesztésének meggátolásához? Hannibál rémületet kelthetett Róma lakóiban, Sándor hatalmas országokat foglalhatott el, de nem ismertek olyan eszközt, mellyel a halált ki lehetne küszöbölni. Scipio tönkrevverte Karthágót, Titus Vespasianus lerombolta a zsidók szentélyeit és Jeruzsálemet, Nero gyalázatos vakmerőséggel felgyújtotta Rómát, V. Károly foglyul ejtette I. Ferencet, Franciaország rettenthetetlen hős királyát, és sikeresen elfojtotta a spanyol urak ellen szított, Padilla-vezette népfelkelést, II. Frigyes számos ellenfelét legyőzte, a két hadvezér, Savoyai Jenő és Laudon megfékezte a törökök dühét, de valamennyien hiába próbáltak erővel ellenszegülni a végzetes halálnak. A görögök és a rómaiak igen bölcs törvényeket hoztak annak érdekében, hogy még életében boldoggá tegyék az embereket; a történelem hiteles forrásaiból tudjuk: sok éles eszű jog- és törvénytudós akadt, akinek okos előrelátása és kormányzati ügyessége az emberek millióit tartotta meg a társadalmi élet kordájában, de végül a halál a bölcsesség ezen óriásaival is végzett.

Voltak híres filozófusok — Anaxagoras, Leukipposz, Démokritosz, Epikurosz, Szókratész, Platón, Arisztotelész, Cicero, Lucretius és sokan mások, akik lángeszükkel próbálták feltárni a világ keletkezését, az égitestek mozgását, az anyag belső szerkezetét. Az utókor csak bámulhatja az effajta elmélkedések terén a nagy Newton és Halley számítását az üstökösök visszatérésének meghatározására. Mindenkinek ámulnia kell ama éleselméjűségen és szellemi bátorságon, amellyel a kiváló Franklin elsőként tanított meg arra, hogyan kell megfékezni a villámok haragját, amely számos vad népet a Legfelsőbb Lény eszméjének felismeréséhez vezetett.

Ma is megdöbben a tudós világ, amikor mérlegeli a halhatatlan Kolumbusz következtetéseiének súlyát, amelyek arra készítették, hogy bátran nekivágva a hatalmas tengernek szerencsésen egy új világot fedezzen fel, és napnál világosabban bebizonyítsa: a Föld túlsó oldalán is vannak élőlények, amit ama kor filozófusainak és teológusainak egész serege tagadott. Hasonlóképp csodáljuk Cook ügyességét és lelki bátorságát, amellyel áthajózott Dél-Amerikának a Magellán-szoroson túli határain és hegyfokain, eljutott a hatalmas Csendes-óceánon Tahiti boldog szigetére, az

Zelandiam totam anthropophagis foedatam aliasque plures visitauit abditas Telluris nostrae regiones. Quid tamen omnium horum virorum contra mortem effecere molimina? lumina haec mundi eodem simplici naturae cuncta resoluentis artificio, quo vermiculus quisque consumitur, extincta dolemus.

Hippocrates egregia suo tempore ad corrigendos morbos inuenit axiomata, magnus Boerhaavius aphorismos de cognoscendis et curandis morbis in lucem dedit, quos tota medicorum turba veluti totidem naturae veneratur dogmata, quibus vltimam suis commentariis addidit illustris Swietenius polituram. Hallerus in sua physiologia molem totam corporis humani tam neruosa adgressus est analysi, vt disruptis illius obscuris compagibus aeternum gloriae suae monumentum in illa collocauerit. Stollus denique Vindobonensis et alii sexcenti tantis prosecuti fuere curandi aegros conatibus, vt insignes hinc fructus resultantes sola et communis infirmorum vox me etiam tacente palam loquatur; qui nihilominus torrenti caussarum mortem adferentium media victricia opposuisset, neminem in vastis culturae ingenii humani annalibus reperio. Ergo mors homini ineuitabilis, ergo nulla corpori in hac Tellure conceditur immortalitas.

Hanc mortis necessitatem viuus iamdudum classici scriptores depinxere coloribus. Horatius inquit L. 2. Od. 14:

Charontis¹ vnda scilicet omnibus,
Quicumque terrae munere vescimur,
Enauiganda, siue reges,
Siue inopes erimus coloni.

Ouidius ad Liuiam scribens de morte ita canit:

Illa rapit iuuenes, abstulit illa senes:
Quoque ruit, furibunda ruit, totumque per orbem
Fulminat, et caecis caeca triumphat equis.

¹ Recte: Compescit

emberevőktől rút Új-Zélandra és Földünk számos más, addig ismeretlen vidékére. De mit értek mindezen férfiak fáradozásai a halállal szemben? Sajnos, a világ ezen fényességeinek életét a mindent felbomlasztó természet ugyanazon egyszerű mesterkedése oltotta ki, amelyik elemészt bármely kis férget.

Hippokratész a maga idejében kitűnő alapelveket talált fel a betegségek gyógyítására, a nagy Boerhaave olyan tételeket hozott napvilágra a betegségek felismeréséről és gyógyításáról, amelyeket az orvosok egész serege a természet megannyi alaptörvényeként tisztel; ezekhez a kiváló Swieten adta meg a végső simítást kommentárjaival. Haller fiziológiájában az egész emberi test oly bátor elemzésére vállalkozott, hogy elosztatva szerkezetének homályát művében örök emléket állított dicsőségének. Végül a bécsi Stoll és számtalan mások oly nagy gyógyító igyekezettel kezelték a betegeket, hogy — még ha én nem is tennék róluk említést — a betegek egybehangzó szava önmagában is nyíltan hirdetné a fáradozásaikból származó jeles eredményeket; mindazonáltal az emberiség szellemi kultúrájának hatalmas történetében nem találok olyanra, aki eredményes eszközöket tudott volna szembeállítani a halálokozók áradatával. Tehát az ember számára a halál elkerülhetetlen, s ezen a földön semmilyen élőlény nem halhatatlan.

Már ókori szerzők is élénk színekkel ecsetelték a halál elkerülhetetlenségét. Horatius a 2. könyv 14. ódájában (9—12) ezt mondja:

„komor folyón, hol mind, aki most a föld
kincsével él, majd várja az átkelést
tolongva: mindegy, hogy királyok
voltak-e, vagy telepes parasztok.”¹

Ovidius Liviának írva a halálról így énekel:

„Elragad ifjakat, és aggokat élteti túl,
tűznyilakat szór, és diadalszekerére felülve
vak kocsihajtóként kergeti vak lovait.”²

1 Szepesy Gyula fordítása

2 (Ps.—Ov.) Consolatio ad Liviam 372—374. (Az idézet pontatlan, abstulit helyett sustinet, Quoque helyett Quaque áll a szövegben.)

Cicero L. I. Quaest. Tuscul. dicit: „moriendum est omnibus, estque finis miseriae in morte.”¹ Seneca denique pro omnibus reliquis vnus sufficiat, dum de certo mortis euentu ita epist. 99. loquitur: „omnes eadem conditio deuinxit, cui nasci contigit, mori restat, interuallis distinguimur, exitu aequamur.” Illud tamen tristius adhuc mihi videtur generis humani flagellum, quod natura homini cam tribuerit ingenii perspicaciam, vt necessitatem hanc mortis, quam compositio machinae nostrae abhorret, clare praeuidere et e quotidiana experientia concludere possit, qua execrabili idea reliqua animantia nostro functionum principio orbata non torquentur, recessum timida in abditis specubus et gurgustiiis quaerunt, vel si in nostro viuant domicilio, nostram ista satiant dominandi libidinem perpetua eorum seruitute, et viuunt ita in pace quasi nunquam moritura.

Quae cum ita se habeant, auditores ornatissimi, nihil aliud nobis faciendum superest, vt pruritu nostro immortalitatis in hac vita capessendae satisfaciamus, quam memoriam et nomina factis illustrioribus immortalia reddere; posteritas enim si prosperos ingenii, actiuitatis, industriae atque integrae moralitatis fructus nostros collegit, annalibus illa suis nomina omnium inseret, naturae demum immortales aget gratias, quod partu ingenii nostri sapientes illis regendae societatis ciuilis transscripserimus leges, quod in hac iustam et humanitatis iuribus consentaneam illos inter securitatem et ciuium libertatem manutenere docuerimus bilancem, quod scientias per nos excultas, quibus in vsum conuersis commercium, agricultura et mores a turpi fanatismo aut a monastica labe alieni ad apicem excoluntur, illis communicauerimus, atque ita beatam illorum effecerimus vitam. Haec illa dulcis est hominum in hocce domicilio immortalitas, quae Platonem de republica scribentem celebrem omni tempore reddere debet, quam Pennsylvani in nouo orbe et Galliarum populus illi Graecorum et Romanorum regiminis formae attribuunt, quae ciues in ordine retinuit sociali, et tamen liberos reliquit. Monarchae Ludouici XIV. memoriam perpetuo celebrabunt, qui terribilem militiae aciem in regno tempore pacis sustinere et alere docuit, ad cuius nutum membra ciuitatis instar machinae tractari possunt. Fridericus II regimine suo militari et politicis principiis se immortalem in orbe reddidit, immane ita omnibus regibus regendae ciuitatis reliquit exemplum. Iosephus II Rom. Imp. et nuper augustus princeps noster

¹ Recte: moriendum est enim omnibus, esset tamen miseriae finis in morte (Cicero: Tusc. I, 9)

Cicero mondja a *Tusculanae Disputationes* 1. könyvében (1, 9): „Mindenkinek meg kell halnia, de a halállal véget ér a nyomorúság.” A továbbiak helyett elégedjünk meg Senecával, aki 99. levelében a halál biztos bekövetkeztéről így ír: „Mindenkit ugyanaz a sors köt; aki megszületett, meg fog halni; csak a mikorban különbözünk, de a halálban egyenlővé válunk.” Ám az én szememben az emberi nem még szörnyűbb korbácsa, hogy a természet az embernek oly szellemi éleslátást adott, amellyel világosan képes előrelátni s mindennapi tapasztalatából kikövetkeztetni a halál eme szükség-szerűségét, melytől szervezetünk retteg; a többi élőlény nem részese e szörnyű képzetnek, tehát nem is szenved létünk ezen alaptörvényétől: félelmükben elbújnak rejtett barlangjaikba vagy odvaikba, illetve ha a környezetünkben élnek, uralomvágyunkat elégitik ki örökös szolgálatukkal, és oly békén élnek, mintha sohasem múltának ki.

Mivel így állnak a dolgok, tisztelt hallgatóim, nem marad más teendőnk annak érdekében, hogy a földi halhatatlanság viszketetségét kielégítsük, mint kiváló tettekkel halhatatlanná tenni emlékünket és nevünket; az utókor ugyanis évkönyveibe írja mindnyájunk nevét, ha számba veszi jellemünk, tevékenységünk, szorgalmunk, feddhetetlen erkölcsiségünk hasznos eredményeit, és soha el nem múló hálát fog adni a természetnek, hogy szellemünk termékével átfrtuk számukra a polgári társadalom kormányzásának értelmes törvényeit, hogy megtanítottuk őket arra, miképp biztosítsák a társadalmi egyensúlyt az igazságos, az emberi jogokkal összhangban álló biztonság, valamint a polgári szabadság között, hogy az általunk művelt tudományok eredményeit velük közöltük, melyek hasznosításával a kereskedés, a mezőgazdaság a rút fanatizmustól és szerzetesi romlottságtól mentes erkölcsök virágba szökkennek, s ezzel életüket boldoggá tettük. A társadalom boldoggá tétele az ember e világi édes halhatatlansága: ez adjon örök hírnevet az államról író Platónnak; a pennsylvaniaiak az Újvilágban és a franciák népe ezt azon görög—római kormányzati formának tulajdonítják, amely a polgárokat megtartja a társadalom rendjében, de mégis szabadnak hagyja őket. XIV. Lajos király emlékét örökké megőrzik, mert megtanított arra, hogyan kell fenntartani és eltartani a birdalomban békeidőben is egy hatalmas hadsereget, melynek parancsára az állam tagjai gépként kezelhetők. II. Frigyes katonáállamával és politikai elveivel halhatatlanná tette magát e földön, és minden uralkodónak félelmetes példát adott arra, hogyan kell az államot kormányozni. II. József német—római császár, néhai felséges urunk számos

nonnullis suis reformationibus celeri passu promotis perpetuum philosophici regiminis posteritati posuit monumentum.

Respublica philosophorum Democritum et Epicurum empiricae philosophiae patres, Platonem, Aristotelem, Lucretium, Ciceronem, Cartesium, Lockium, Leibnitzium et illustre Germaniae decus atque rationalis philosophiae a Platone inuenta egregium restauratorem Cantium in omnem transferet aeternitatem. Studium naturae et mathesis perpetuis Newtonum, Bradleyum, Caillium, Clerautium, Bernouillium, Lambertum, Eulerum, Gravesandium, Muschenbroekium, Cauendishium, Priestleyum, Ingenhouszium et alios quam plurimos celebrabit laudibus. Hugonem Grotium, Montesquieu et Beccariam in omnem iurisprudencia venerabitur aetatem. Ars nauigandi Henricum Portugalliae principem et Columbum tanquam primos suos duces et promotores semper considerabit. Commercia et humanae libertatis defensio G. T. Raynatio statuam erigent perpetuae gratitudinis. Pennsylvani Franklinum et hodiernus Francorum populus Mirabeaunem et Fayetium tanquam bases nunquam euertendas regiminis democratico-monarchici futurae proponent hominum prosapiae. Res politicae et delicata ministerii media Vergennium, Kaunitzium, Hertzbergium et Neckerum veluti totidem antesignanos in pretio habebunt perenni. Ita demum ars medendi Galenum, Hippocratem, Boerhaavium, Swietenium, Hallerum, Stollium, Macbridgium, Tissonem et alios quam plurimos totidem veriora quasi vocis naturae oracula in omnem consulet aetatem. Silentio praetereo illa ingeni portenta corona immortalitatis digna, quae in bellis scientiis et artibus perficiendis mirabilia fere pararunt.

Vos ipsi iam horum commemoratione videtis, quam bene hi humanae sapientiae promotores instinctui immortalitatis in hac vita satisfacere adnisi fuere. Nonne doletis vna mecum, quod non omnes antenati nostri ad exemplum horum virorum illustrium eandem perpetui nominis adsequendi viam calcauerint? quanto felicior esset vita nostra, si omnes homines in illo laborum vtilium genere vires suas ingenii aut corporis exercuissent, ad quod a natura destinati erant? quam beatam posteritatis nostrae adhuc facere possemus sortem, si commissos defectu debitaе experientiae vel virtutis iactura antenatorum errores corrigeremus, et quisque nostrum illam omnibus adgrederetur viribus persequi in societate ciuili functionem, quam suo genio et corporis organisationi proportionatam persentiscit? Sed dominandi libido, diuersae ciuium in societate classes splendidis ornatae priuilegiis et ex his promanans innumerabilium vitiorum et praeiudiciorum

reformjának gyors bevezetésével a filozófus kormányzat örök emlékét állította az utókor elé.

A filozófusok közössége halhatatlansággal fogja felruházni Démokritoszt és Epikuroszt, az empirikus filozófia megteremtőit, Platón, Arisztotelészt, Lucretiust, Cicerót, Descartes-ot, Locke-ot, Leibnitz és Germánia dícső ékességét, a Platontól eredő racionális filozófia kiváló megújítóját, Canzot. A természettudomány és a matematika örök hírnévvel fogja megajándékozni Newtont, Bradley-t, Caille-t, Clairaut-t, Bernouillit, Lambertet, Eulert, Gravesandet, Musschenbroecköt, Cavendisht, Priestley-t, Ingenhouszt és még sokan másokat. Hugo Grotiust, Montesquieu-t s Beccariát a jogtudomány mindig tisztelni fogja. A hajózás tudománya vezéralakjának és fel lendítőjének fogja tartani Henrik portugál uralkodót és Kolumbuszt. A kereskedelemügy és az emberi szabadság védelme G. T. Raynalnak az örök hála szobrát fogja emelni. A pennsylvaniaiak Franklint s a mai francia nép Mirabeau-t s Lafayette-et a demokratikus—monarchikus kormányzat halhatatlan megalapozóiként fogják az eljövendő nemzedékek elé állítani. A politika és a kifinomult kormányzati módszerek megannyi élharcosaként örök becsben fogják tartani Vergennes-t, Kaunitzot, Hertzberget és Neckert. Végül az orvostudomány mindenkor tanácsot fog kérni Galenustól, Hippokratésztól, Boerhaavetól, Van Swiententől, Hallertól, Stolltól, Macbridgetől, Tissot-tól és sok mástól mint a természet szavának hívebb megfejtőitől. Nem szólok a halhatatlanság koszorújára méltó azon szellemi óriásokról, akik a széptudományokban és a képzőművészetekben szinte csodákat alkottak.

A fenti felsorolásból Önök is látják, mennyire iparkodtak az emberi bölcsesség ezen előmozdítói földi életükben eleget tenni a halhatatlanság ösztönének. Nemde Önök is velem együtt fájlalják, hogy nem minden elődünk járt e kiváló férfiak példájára az örök hírnév elnyerésének útján; mennyivel boldogabb volna életünk, ha minden ember szellemi és testi erőit a hasznos munkák azon fajtájában fejtette volna ki, amelyre a természet őt teremtette; utódaink sorsát mily boldoggá tehetnénk, ha kijavíthatnánk elődeinknek a kellő tapasztalat hiánya vagy erejük fogyatékosága miatt elkövetett hibáit, és mindnyájan teljes erővel nekilátnánk betölteni a polgári társadalomban azt a szerepet, amelyet tehetségünkkel és testünk szervezetével arányosnak érzünk. Ámde az emberiség ezen előrehaladását és tökéletesedését akadályozzák a polgári társadalomban lévő, fényes kiváltságokkal felcicomázott osztályok és a megszámlálhatatlan bűn és

farrago hunc impedit humani generis progressum et perfectionis gradum. Ita profecto fit, vt principum subinde filii a natura blandiri nescia ad excolendos tantum agros vocati tamen ad regni suscipienda cogantur gubernacula, ita vicissim ingenia maxima ex rudi in lucem proclusa stemmate, quae integras sapientia sua beassent nationes, obscuram ducere vitam et vili pro ingenio ad maiora nato vomere terram proscindere coguntur. Ita nati heroes subinde ad altaris seruitia adplicantur, ita demum homines ingenio hebetes, qui Vulcani tamen artem ad apicem excoluissent, Doctores euadunt, et mundo labem ignorantiae et persecutionum furorem in dedecus generis humani communicant. Reiciamus ergo, quantum in nobis est, hanc iniustae distributionis sortem, vt cuius hominum liceat factis suo corporis mechanismo adcomodatis et vtilibus existantiae suae inuenire immortalitatem.

Dicite, obsecro, quales forent nostrae scientiae, nostrae leges ciuiles, commercia, fabricae, manufacturae, agricultura, si viri illi, quos superius honoris caussa commemorauimus, necessitate mortis perterriti omnia haec felicia vitae socialis vehicula neglexissent, et se ipsos profundae commisissent misanthropiae? in crassis nos profecto delitesceremus nunc tenebris, glandibus adhuc vesceremur, et more ferarum vitam homine indignam duceremus. Sed et illud verum est, si conatibus antenatorum nostros ad beandam vitam non iungamus, in medio inter statum ferum hominis et summae ingenii culturae apicem veluti in centro vastissimi maris velis remisque destituti fluctuabimus, et ad portum felicitatis humanae nunquam perueniemus, quae humani generis situatio est profecto omnium tristissima; feri enim homines pauca scientes paucissimis torquentur necessitatibus, tempestates aeris et calor frigidisque vicissitudines facile sustinent, modico et simplici alimentorum apparatu vescuntur, auri denique sacram famem,¹ quae plus peste mortalium pectora cogit, non noscunt, et in perpetua quasi infantia permanentes maiori quam nos fruuntur animi tranquillitate; sed etiam illi, qui verticem humanae sapientiae adsecuti sunt, beati adhuc magis in vita euadunt, nam adfectus suos omnes ad iustam reuocant regulam, quos rationi dominanti subiiciunt, et freno efficaci moralitatis ab omnibus arcent excessibus: perspectam hi habent longo et assiduo studio humanam naturam, fontes omnes,

1 Cf. Verg. Aen. 3, 56—57.

előítélet belőlük fakadó egyvelege, valamint a hatalomvágy. Ezért történik hát, hogy az uralkodók fiai, kiket a talpnyalást nem ismerő természet csupán a földművelésre tett alkalmassá, az uralkodás vállalására kényszerülnek, s fordítva, a legnagyobb tehetségek, akik alacsony sorból születtek, de egész népeket boldogíthatnának bölcsességükkel, arra kényszerülnek, hogy ismeretlenül éljék le életüket, és jobbra hivatott tehetségükhöz méltatlanul a földet szántsák. Így született hősök az oltár szolgálatához kényszerülnek, így fogyatékos képességű emberek, akik azonban a kovácmesterséget a legmagasabb fokon művelhetnék, doktorokká lesznek, és az emberi nem szégyenére terjesztik a világban a tudatlanság fertőjét és a dühödt elnyomást. Vessük el hát — amennyire rajtunk áll — az igazságtalan elosztásnak ezt az esetlegességét, hogy minden ember megtalálhassa léte halhatatlanságát testi alkathoz szabott, hasznos tetteivel.

Mondják meg, kérem, milyenek lennének a mi tudományaink, polgári törvényeink, kereskedelmünk, gyáraink, üzeink, mezőgazdaságunk, ha azok a férfiak, akiket fentebb tiszteletből megemlítettem, a halál szükségyszerűségétől megrémülve a társadalmi élet mindezen üdvös hordozóit elhanyagolták volna, és átadták volna magukat a feneketlen embergyűlöletnek? Minden bizonnyal még ma is teljes sötétségben rejtőzködnénk, még most is makkal táplálkoznánk, és vadak módjára emberhez méltatlan életet élnénk. Ám az is igaz, hogy ha nem kapcsoljuk hozzá elődeink törekvéseihez saját törekvéseinket életünk jobbátételére, középen fogunk hanykolódni az ember vadállati állapota és a szellemi kultúra legmagasabb csúcsa között, mintegy a hatalmas tenger közepén, vitorlák és evezők nélkül, és soha nem fogunk eljutni az emberi boldogság kikötőjébe; ez minden bizonnyal az emberi nem valamennyi közt legszomorúbb állapota; a kevés ismerettel rendelkező vadembereket igen kevés szükséglet gyötri, a viharokat, a forróság és a hideg viszontagságait könnyen elviselik, szerény, egyszerű ételeket fogyasztanak, nem ismerik az átkozott aranyéhséget, amely dögvésznel jobban sújtja a halandók szívét, és mintegy örök gyermekkorban visszamaradva nálunk nagyobb lelki nyugalomnak örvendenek; de még azok is, akik eljutottak az emberi bölcsesség csúcsára, jobban boldogulnak az életben, mert minden indulatukat igaz mércéhez igazítják, alárendelik azokat a vezérlő értelemnek, és az erkölcsiség hatékony zabolájával távol tartják minden kilengéstől; hosszú és állandó tanulmányozás révén kiismerték az emberi természetet,

e quibus communis plebs diuersis abrepta animi aegritudinibus diuersa hausit praecudicia, per quae inflata stellis, mitris crucibusque veluti infantes iconibus delectatur, quasi in speculo intuentur, omnes vagos huiusmodi illius passus aequo tolerant animo, opinionum nonnullarum scholasticarum monstra, ne illis integrum genus humanum inficiatur, tacite corrigunt, nullos illi naturae effectus mirantur, nullo denique terrore se ipsos obrui patiuntur adeo, vt mortem ipsam sereno vultu tamquam finem omnis miseriae praestolentur. Ad hanc profecto hominum classem pertinet ille, de quo insignis Romanorum poeta Virgilius canit:

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnes et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis auari.¹

Nos iam e fero atque rudi hominis statu per maximi nominis viros, quos praeterita mundo dedere secula, erepti sumus: in medio nunc consistimus, retrogrado passu serpere et barbaram ab Orco reuocare viuendi normam et turpe esset et iniquum; contrahite ergo vna mecum vires ingenii, vocate in subsidium omnem neruorum vigorem, adgredimini intrepido scandere animo ad apicem vsque humanae sapientiae, e qua vitae beatitudo et societatis ciuili maxima perfectio resultabit, nostra autem memoria quasi durissimo saxo incisa immortalis euadet.

Mille habemus ante oculos praeter illa, quae superius adduxi, illustria exempla, quae nobis incitamento esse debent, et ne pluribus exteris vtar in rem gestis illustrissimis, hic, quaeso, contemmini cadauer nostri aeternis deflendi lacrimis Rectoris almae nostrae Regiae Scientiarum Vniuersitatis. Iam a iuuentute vir iste nobilitate stemmatis, quam sub Ferdinando II patres illius meritis in rempublicam positus obtinuerunt, non contentus, dum Tergesti in lucem excluderetur, rationisque compos euaderet, literarum ibidem didicit elementa, persentiscens deinde ingenium suum a natura ad scientias sublimiores capessendas ordinatum, harum discendarum causa se Vindobonam contulit, ibique philosophiae et saluberrimae deinde medicinae cursum optato finiuit successu, laureamque doctoralem pro praemio suorum laborum est consecutus.

1 Verg. Georg. 2, 490—492.

mintegy tükörben szemlélik mindazon forrásokat, amelyekből a különböző lelki betegségektől megszállott köznép a maga különféle előítéleteit meríti, s ezektől felfuvalkodva örömét leli a csillagrendekben, koronákban, érdemkeresztekben, akárcsak a gyermek a festett képekben; ők nyugodt lélekkel elviselik a nép efféle tévelygéseit, a dogmatikus vélekedések számos torzszüleményét szóltanul a helyére teszik, hogy meg ne fertőzzék az egész emberiséget: nem csodálkoznak a természet egyetlen jelenségén sem, nem hagyják magukat semmitől rémületbe ejteni, olyannyira, hogy magát a halált is derűs arccal várják mint minden nyomorúság végét. Minden bizonnyal ehhez az emberi réteghez tartozik az, akiről a kiváló római költő, Vergilius így énekel:

Mily boldog, ki a dolgok okát ismerni tanulta,
és a könnyörtelen elmúlás minden riadalmát
sarka alá veti, sőt a falánk Acheron özönét is.

(Lakatos István fordítása)

Bennünket már kiragadtak az emberiség e vad és nyers állapotából ama nagy nevű férfiak, akiket az elmúlt századok adtak a világnak; most középen állunk; csúf és méltatlan dolog volna visszacsúszni és a pokolból visszahozni a barbár életmódot; szedjük össze hát szellemi képességeinket, hívjuk segítségül minden erőnket, gyürkőzzünk neki, hogy rettenthetetlen lélekkel feljussunk az emberi bölcsesség csúcsára: ebből fog eredni az élet boldogsága és a polgári társadalom teljes tökéletessége, a mi emlékünkné pedig oly halhatatlan lesz, mintha a legkeményebb sziklára vésnék volna fel.

Ezer kitűnő példa lebeg szemünk előtt azokon kívül, amelyeket fentebb idéztem, s amelyeknek ösztönözniük kell bennünket; de hogy mellőzzem mások jeles tetteinek további felsorakoztatását az elmondottak érdekében, kérem, tekintsenek rá itt királyi tudományegyetemünk rektorának tetemére, akit szüntelen könnyekkel kell siratnunk. E férfiú már ifjúságától fogva nem elégedett meg azzal a nemességgel, amelyet ősei az állam iránti érdemeikért II. Ferdinánd alatt szereztek; Triesztben született, s amikor értelme nyiladozni kezdett, ott sajátította el a tudományok alapjait, majd ráébredve annak tudatára, hogy a természet tehetségét a magasabb tudományok elsajátítására rendelté, ezek tanulmányozására Bécsbe ment, és ott filozófiai, majd gyógyító orvosi tanulmányait a kívánt eredménnyel befejezte, és fáradsága gyümölcseként doktori fokozatot szerzett.

Adeo sane ordinata ille possedit philosophiae, physicae et matheseos principia, vt ego ipse in amico illius consortio constitutus ipsius admiratus fuerim in recitandis et demonstrandis mathematicis positionibus dexteritatem. Quid ille in studio medicinae practico valuerit, loquantur mei loco tot aegri, quos in Croatia et Transilvania, qua militaris cohortis archiater, in hac vero vrbe, qua publicus professor quasi a media morte suscitauit, profiteantur palam illius discipuli, quanta eloquentia et facilitate, quanta ingenii perspicacia et crisi dogmata ille e cathedra in hac Regia Vniuersitate Scientiarum explanauerit pathologica. Insigne quoque ille reliquit systematicum in manuscriptis vastum opus de pathologia et praxi clinica conscriptum, in quo nouas observationibus acutissimis ad lectum aegri factis probatas proponit curandi morbos regulas, quod typis vulgatum nouam non dubito adferet studio medicinae lucem.

In vita sociali erat ille affabilis, modestus, in officiis publicis adimplendis mirum in modum zelosus, mores prae se tulit in consortio optimos atque integros, amicitiam veram coluit, opinionibus suis siue religiosis, siue politicis neminem contraria sentientem, vt passim arcti ingenii facere solent inculti doctores, persequebatur; familiam suam bono patre dignam in pace et in optimo ordine seruauit, quam simul tenerrimo semper prosequebatur amore; patientiam denique et liberum ab inani mortis timore pectus ad extremum vsque vitae suae momentum in alteram quasi conuertit naturam; vultum ego illius, dum cum inuincibili luctaretur morte, attentus considerauit, et impaudum ita quasi hanc vitae humanae luem adloquentem repperi:

Mors! acerba generis humani et omnium animalium inimica, quae miram et artificiosam corporis mei structuram, quam mihi natura generandi continuo pruritu incensa inuito dedit, tollere intendis, quid tantum fores ergastuli huius pulsas? quasi me vincere non posses, quae omne viuens ante me dissoluisti. Accurre festino passu, et percute pectus meum, vt fatis ego naturae cedam; tu, qui falce tua acerrima corpus meum scindis, serua tamen perpetua naturae dominantis manes, ingenium meum, labores meos exantlatos et vitae, quam semper foui, integritatem tuae ferae nequis subiicere potestati; exple ergo legem, quam tibi natura dictauit: ad nullum ego adpellabo iudicem, nam nihil in corpore meo mihi de iure competebat. Natura generans elementa a tantis prius auulsit corporibus, et per viam generationis haec in vnā congegessit massam, quam mihi ad tempus respectu aeternitatis exiguum valde concessit, et nunc denuo non per inuidiam aut

Olyannyira birtokában volt a filozófia, fizika és matematika rendezett alapelveinek, hogy baráti társaságába kerülve magam is bámultam jártasságát a matematikai tételek idézésében és bizonyításában. Hogy mire volt képes az orvostudományi gyakorlatban, arról szóljon helyettem az a rengeteg beteg, akiket szinte a halálból támasztott fel Horvátországban és Erdélyben egy katonai hadtest főorvosaként, városunkban pedig nyilvános rendes tanárként; tegyenek róla nyilvános bizonytságot tanítványai, hogy ezen a királyi tudományegyetemen a katedráról mily ékesszólással, könnyedséggel, mily érthetően és választékosan magyarázta a patológia tételeit. Hátrahagyott kéziratban egy hatalmas rendszerező munkát is a patológiáról és a klinikai gyakorlatról, amelyben a betegágnál igazolt éles szemű megfigyeléseivel a betegségek gyógyításának új rendszabályaira tesz javaslatot; e mű kinyomtatása esetén minden bizonytalanságot új fényt ad az orvostudománynak.

A társasági életben nyájas és szerény volt, hivatali tisztségeinek betöltésében csodálatosan lelkiismeretes, a közösségben kitűnő és feddhetetlen erkölcsökről tett tanúbizonytságot, ápolta az igaz barátságot, vallásos és politikai nézetei miatt senkit nem üldözött, aki az ellenkező véleményen volt, nem úgy, ahogyan ezt szerte a világban a szűkagyú, műveletlen tanárok szokták; jó atyjukhoz méltó családját békességben és a legjobb rendben tartotta, ugyanakkor mindig gyengéd szeretettel övezte; a türelmességet és az értelmetlen halálfélelemtől szabad lelkiületét élete utolsó pillanatáig mintegy második természetévé tette; feszülten figyeltem arcát, amikor a győzhetetlen halállal küszködött, és úgy láttam, mintha az emberi élet ezen pestiséhez rettenthetetlenül így szólt volna:

Ó halál, emberiség s minden élő ádáz ellensége, ki testem csodás művészi szerkezetét, melyet a természet szüntelen teremtő kedvében kéretlenül adott, meg akarod semmisíteni, mit dörömbölsz börtönöm kapuján, mintha nem tudnál erőt venni rajtam, ki előttem minden élő elpusztítottal? Ki ádáz kaszáddal hasogatod testemet, jöjj sietve, s döfd át szívemet, hogy engedjek a természeti végzetnek; ettől még az uralkodó természet örökös szolgája maradsz, szellememet, szenvedéseimet, életem mindenkor óvott feddhetetlenségét nem tudod vad hatalmad alá vetni; töltsd be hát a törvényt, melyet a természet írt elő neked: nem fellebbezek, mert testemből semmi sem illet jog szerint. A teremtő természet igen sok testből választotta ki az elemeket, s nemzés útján egyetlen tömegbe egyesítette, melyet nekem engedett át az örökkévalósághoz képest igen kis időre; most visszaköveteli e szöveteket, nem irigységből vagy ellenem érzett heves

furorem in me concitatum permota, sed ne sua orbaretur actiuitate, haec ipsa repetit stamina. An non rem concessam restituere iustum est? Si Tellus, planetae, cometae, Sol et stellae ad hanc coguntur a natura restitutionem, numquid ego homuncio aliud vana inflatus superbia praetendere possum? ergo imperterritus exspiro, dum elementa mea ad tollendam in producendis aliis corporum massis egestatem naturae animo cedo pacato. Vale humana societas, quae tantis siue bonis, siue inefficacibus regeris legibus, quarum aliae securitatis publicae tuendae causa ipsam euertunt ciuium libertatem, aliae vero huic consecrant ipsum finem ciuitatis, in omne proni ruunt vitiorum genus, et in maximum labuntur disordinem! Fiant per me licet noui bellorum gerendorum vel sanctae pacis fouendae tractatus, detegant sapientes nouas in oceano insulas, promoueant mercatores commercia, exerceant ministri et aulae regum familiares suam vel calliditatem, vel regendi dexteritatem, subeat Sol et Luna suas eclipses, redeant cometae, girentur planetae circa Solem, declinet continuo ecliptica, fument montes igniuomi, aestuet aer et immanis aquarum oceanus, succedant solitae denique anni tempestates et vicissitudines, ego iam ad illum transeo statum, quem Plato primus et omnes religionum sectae immortalem dixere, quem vicissim Democritus, Epicurus, Timaeus Locrus, Sextus Empiricus, Ocellus Lucanus, Lucretius, Pomponatus, Tindalus, Hobbesius, Spinoza, La Mettrie, Heluetius, Mirabeau¹ mortalem audacter adseruere ...

Beata Tellus! quae talem produxisti virum, qui in decus generis humani et in ornamentum nostrae vixit Scientiarum Vniuersitatis. Discite ab hoc viri et adolescentes veram hominis viam in vita calcare, immortalitatem nominis ingenio laboribusque vtilibus procurare, morti demum ipsi bonis moribus et vitae integritate insultare! Celebrate piam et laudabilem illius memoriam, me ipsum denique dolore de amisso tenero amico oppressum et plura effari non valentem excusate!

Dixi.

¹ Recte: Mirabaud, cuius sub nomine Holbach quaedam opera sua edidit.

haragjában, hanem azért, hogy tevékenysége megmaradjon. Vagy nem jogos a kölcsönt visszaadni? Ha a természet a Földet, a bolygókat, az üstökösöket, a Napot és a csillagokat e visszaadásra kényszeríti, vajon én, felfuvalkodott hiú emberke mit hozhatnék fel mentségül? Félelem nélkül halok hát meg, s nyugodtan engedem át a természetnek alkotóelemeimet, hogy kielégítse szükségletét más testtömegek létrehozására. Ég veled, emberi társadalom, melyet oly sok — hol jó, hol hatástalan — törvény irányít: közülük egyesek a közbiztonság megóvása érdekében magát a polgári szabadságot semmisítik meg, mások a szabadság érdekében feláldozzák az állam célját: az emberek vakon rohannak mindenféle bűn fertőjébe, és teljes rendetlenségbe zúllenek. Felőlem hadd készüljenek új művek a hadviselésről vagy a szent béke megvédéséről, hadd fedezzenek fel a tudósok új óceáni szigeteket, lendítsék fel a kereskedők az áruforgalmat, királyi udvarok miniszterei s szolgálai kormányozzanak bölcsen, ügyesen, legyen nap- s holdfogyatkozás, térjenek vissza az üstökösök, keringjenek a bolygók a Nap körül, zárjon be állandó szöveget a nappálya, füstölögjenek a tűzhányók, háborogjon a levegő s a vizek hatalmas óceánja, váltakozzanak a megszokott évszakok: én immár átlépek abba az állapotba, melyet elsőként Platón, majd az összes vallások halhatatlannak mondtak, míg Démokritosz, Epikurosz, Timaios, Sextus Empiricus, a lucaniai Ocellus, Lucretius, Pomponazzi, Tindal, Hobbes, Spinoza, La Mettrie, Helvetius, Mirabaud merészen múlandónak állítottak.

Boldog föld, amely ily férfiút termettél, aki az emberi nem ékességévé és a mi tudományegyetemünk díszeként élte le életét. Férfiak és ifjak! Tanuljanak tőle az életben az ember igaz útján járni, tehetséggel és hasznos munkálkodással halhatatlan nevet szerezni, igaz erkölcsök és feddhetetlen élet révén dacolni a halállal. Őrizzék meg kegyes és dicséretes emlékét, nekem pedig bocsássanak meg, ha erőt vesz rajtam a drága barát elvesztésén érzett fájdalom, és képtelen vagyok tovább beszélni.

Befejeztem.

A gyászbeszédben idézett személyek

- Alexandrosz** (Nagy Sándor) 356—323. II. Philipposz macedón király (359—336) fia és utóda, Arisztotelész tanítványa.
- Anaxagorasz** (500?—428) görög természetfilozófus, Periklész barátja.
- Arisztotelész** (384—322) a Khalkidiké-félszigeti Sztagiroszban született, apja a macedón királyi család udvari orvosa volt. Platón haláláig az Akadémiában tanult, majd maga is tanítani kezdett. II. Philipposz hívására költözött Pellába, hogy átvegye a trónörökös, Alexandrosz nevelését. Feladatát bevégezve Athénben nyitott iskolát (Lükeion vagy Peripatosz), mely Nagy Sándor támogatása révén könyvtárral, térképtárral és természetrajzi szertárral is fel volt szerelve. Munkái, tankönyvei (helyesebben inkább előadásvázlatok) óriási hatással voltak az emberi gondolkodásra, lefordították őket latin, szír, héber, arab nyelvre, és kommentárokkal látták el; Aquinói Tamás révén a skolasztika megalapozásához járultak hozzá.
- Beccaria, Cesare Bonesana, marchese di** (1738—1794) olasz büntetőjogász és közgazdász. Fő műve a *Trattato dei delitti e delle pene* (Livorno 1746 és Milánó, 1764; két évvel utóbb Párizsban franciául is megjelent).
- Bernouilli:** a svájci Bernouilli-család számos természettudóssal, matematikussal gazdagította a tudományt, közelebbi utalás híján nem tudni, hogy szerzőnk melyikükre gondolt.
- Boerhaave, Hermann** (1668—1738) németalföldi orvostanár, Martinovics többször hivatkozik rá. Filozófiát, matematikát és teológiát is tanult. A leideni egyetemen a botanika és a medicina tanára, de tanított kémiát is. Fontosabb művei: *Institutiones medicae*, Leiden, 1708; *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis in usum doctrinae medicae*, uo. 1709; *Elementa chemiae*, uo. 1724. Munkáit ismételtelen kiadták.
- Bradley, James** (1692—1762) angol csillagász, oxfordi professzor, 1742-től a greenwichi csillagászati obszervatórium vezetője. Felfedezte a fényelhajlást, megfigyelte a Jupiter holdjainak pályáját, a Föld tengelyének bolygómozgását, lemérte a Vénusz átmérőjét. Jelentősebb munkái: *An account of a new discovered motion of the fixed stars*, London, 1727—1728; *On the apparent motion of the fixed stars*, uo. 1748.
- Canz, Israel Gottlieb** (Theophilus) német filozófus és teológus (1690—1753), a tübingeni egyetem tanára, Leibniz és Wolff követője. Fő művei: *Philosophiae Leibnitianae et Wolffianae usus in theologia per praecipua fidei capita I—II.*, Tübingen, 1728—1732; *Jurisprudentia theolo-*

giae seu de civitate Dei ex mente Leibnizii Monadologiae, uo. 1731; Positiones de vocatione ministrorum ecclesiae et de jure principum circa sacra, uo. 1731 (e munkát Martinovics újra kiadta, vö. hivatkozását a Dissertatio de harmonia naturali XXI. fejezetének jegyzetével); Disciplinae morales omnes, Lipcse, 1734; Meditationes philosophicae, Tübingen, 1750; Ontologia, uo. 1741; Novum opusculum de regimine Dei universali seu jurisprudentia Dei publica, uo. 1737. — Martinovics hivatkozik Canzra Systema universae philosophiae c. főiskolai jegyzetének (Eszék, 1781) második részében is (7. old. b. jegyzet) többek közt Leibniz és Wolff társaságában. Téves tehát BENDA Kálmán jegyzete (A magyar jakobinusok iratai I. Bp., 1957. 354. old. 1. jegyz.), miszerint Martinovics „Kant Immanuelt érti”.

Cavendish, Henry (1731—1810) angol kémikus és fizikus, a hidrogén felfedezője, a gázanalízis megalapozója. Dolgozatai főként a Philosophical Transactions-ben jelentek meg (1766—1809).

Cicero, Marcus Tullius (106—43) köztársaság-párti államférfi, szónok és tudós.

Clairaut, Alexis-Claude (1713—1765) francia matematikus és csillagász. Főbb művei: Élémens de géométrie, Párizs, 1741; La theorie de la figure de la Terre, uo. 1743; Theorie de la Lune, uo. 1765.

Columbus (Cristóbal Cólón), Amerika felfedezője (1451—1506).

Cook, James (1728—1779) angol tengerész. Elsősorban Ausztrália, Új-Zéland és a csendes-óceáni szigetvilág felfedezését gazdagította.

De Capuano, Aloisius: személyéről lényegében csak annyit tudunk, amennyit Martinovics jellemzése elmond róla, nevezetesen hogy a lemergi egyetemen az orvosi patológia tanára volt.

Démokritosz (460?—370?) görög természetfilozófus, Leukipposz (lásd alább) tanítványa.

Descartes, René (Cartesius) francia filozófus, matematikus, természettudós, az analitikus geometria megalapozója (1596—1650). A jezsuitáknál nevelkedett, ezért Meditationes de prima philosophia, ubi de Dei existentia et animae immortalitate c. munkáját (Párizs, 1641) a párizsi teológiai kar elé terjesztette, amely a jezsuiták hatására elvetette azt. Hollandiában a kálvinisták üldözték tanait. Ezért 1649-ben Krisztina királynő hívására Svédországba ment. Tüdőgyulladás végzett vele Stockholmban. Fő művei: Discours de la methode, Leiden, 1637; Principia philosophiae, Amszterdam, 1644; Traité des passions de l'âme, uo. 1649. Descartes ontológiai istenbizonyítékai döntő hatást gyakoroltak Martinovics Dis-

sertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata című művére (Lemberg, 1783).

Epikurosz (341—270) athéni házában nyitott minden fényűzéstől mentes, bentlakásos filozófiai iskolát, melynek nők és rabszolgák is tagjai lehettek.

Eugène de Savoie-Carignan herceg (1663—1736) államférfi és kiváló hadvezér. Osztrák szolgálatba állva részt vett Bécs felmentésében (1683), Buda visszafoglalásában (1686). Hírnevét azonban a háromszoros török túlerő felett aratott zentai diadal (1697) alapozta meg. Harcolt a birodalom nyugati és déli hadjárataiban. Mivel tanácsait nemigen fogadták meg, fokozatosan visszavonult a közélettől. A felvilágosodás híve volt, és bőkezűen pártolta a művészeteket. Bécsi palotája (a Belvedere) és Csepel-szigeti birtokainak központjául szánt ráckevei kastélya a kor művészetének kifinomult emléke.

Euler, Leonhard (1707—1783) svájci matematikus, szentpétervári egyetemi tanár, a differenciál- és integrálszámítás egyik úttörője, a fény hullámelméletének kidolgozója. Fő műve a *Mechanica sive motus scientia analytice exposita*, Szentpétervár, 1736.

Ferenc, I. (1494—1547) 1515-től francia király. Mivel a Habsburgok országai teljesen körülzárták Franciaországot, Itália felé próbálta a szorítógyűrűt áttörni. Elfoglalta Milánót, és szövetekezett a pápával. A paviai csatában (1525) azonban vereséget szenvedett, és V. Károly fogságába kerülve békére kényszerült. A következő esztendőben a pápával, Firenzével, Velencével és Angliával megkötötte a cognaci ligát, melyhez Szulejmán szultán is csatlakozott, hogy keletről kapja harapófogóba a Habsburgok birodalmát. A szultán útja a Habsburgokkal szövetséges Magyarországon át, Mohácson keresztül vezetett nyugat felé ...

Franklin, Benjamin (1706—1790) amerikai tudós és államférfi szegény, 17 gyermekes iparoscsaládból származott. Bátyjánál tanult nyomdászatot, majd újságszerkesztő és kiadó lett. részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezésében; 1776-ban Franciaországba ment, hogy támogatást szerezzen a gyarmatok szabadságharcához. Részt vett az angolokkal folytatott béketárgyalásokban és az Egyesült Államok alkotmányának megfogalmazásában. Nevéhez fűződik a bifokális szemüveg és a vilámlámpa feltalálása.

Frigyes, II. (Nagy Frigyes, 1712—1786) 1740-től porosz király. A felvilágosodás híve, kormányzatában azonban az abszolutizmust érvényesítette. Kiváló hadvezér volt, Poroszországot katonai nagyhatalommá tette.

- Mária Teréziától elfoglalta Sziléziát, melyet a hétéves háborúban (1756—1763) is megtartott, majd Lengyelország feldarabolásakor (1772) további területeket szerzett. Sokat tett az ország gazdasági fellendítéséért. Számos politikai és történeti munkát írt, valamennyit franciául. Hatalmas levelezése elsőrendű forrás.
- Galenus, Claudius** (129—199), az ókor egyik legnevezetesebb orvosa Pergamonban született, Alexandriában tanult, majd Marcus Aurelius házi-orvosa lett. Neve alatt számos munka maradt fenn.
- Gravesande, Willem Jacob** (1688—1742) holland matematikus és fizikus, a leideni egyetem tanára. *Physices elementa mathematica experimentis confirmata seu introductio ad philosophiam Newtonianam* c. ötkötetes műve Leidenben 1722-ben jelent meg.
- Grotius** (Huig de Groot) holland protestáns teológus, jogtudós és államférfi (1583—1645), a nemzetközi jog egyik megalapozója. Fontosabb művei: *Mare liberum seu de jure, quod Batavis competit ad Indica commercia*, Leiden, 1609; *De jure belli et pacis*, Párizs, 1625 és utána számtalan kiadásban; *De veritate religionis christianae*, Párizs, 1627; *Opera omnia theologica*, Amszterdam, 1679 és Bazel, 1732.
- Halley, Edmond** (1656—1742) angol matematikus, csillagász, a róla elnevezett üstökös pályájának meghatározója. Ő adta ki Newton *Principia* c. művét. A meteorológia megalapozásához az óceánok szélmozgásainak feltérképezésével járult hozzá.
- Haller, Albrecht von** (1708—1777) svájci orvos, fiziológus és botanikus. Költői ambíciói is voltak. A göttingai egyetemen 1736—1753 közt az anatómia, medicina, botanika és sebészet tanára. Nevezetesebb művei: *Icones anatomicae* (anatómiai atlasz), 7 füzetben, Göttingen, 1743—1754; *Praelectiones Boerhaavii ad proprias institutiones*, uo. 1739—1744; *Elementa physiologiae corporis humani*, Lausanne, 1759—1766.
- Hannibál** (247—183) Karthágó legnagyobb hadvezére.
- Helvetius, Claude-Adrien** (1715—1771) francia materialista filozófus. Az enciklopédisták köréhez tartozott. A magántulajdon védelme mellett szót emelt a kizsákmányolás korlátozása, a munkaidő csökkentése, az oktatás kiterjesztése mellett. Főbb munkái: *De l'esprit*, Párizs és Amszterdam, 1758, egy morálfilozófiai értekezés, amelyet a parlament máglyára ítélt; *De l'homme, de ses facultés et de son éducation*, London, 1772. Összes művei 14 kötetben láttak napvilágot (Párizs, 1778).
- Henrik** portugál herceg, melléknevén a Tengerész (1394—1460), portugál hajósok és felfedezők mecénása.

Hertzberg, Ewald Friedrich gróf (1725—1795) porosz államférfi. A hallei egyetemen történelemből doktorált. A titkos levéltár anyaga alapján fel dolgozta Brandenburg és Poroszország történelmének több korszakát. Fontosabb munkái: *Betrachtungen über das Recht der bayrischen Erbfolge*, Berlin, 1778; *Recueil des déductions manifestes ... redigés et publiés par la cour de-Prusse-1756—1790*, 3 kötet, Berlin, 1789—1791; *Oeuvres politiques*, Párizs, 1795.

Hippokratész (kb. 460—370) az ókor leghíresebb orvosa.

Hobbes, Thomas (1588—1679) angol materialista filozófus, az empirizmus egyik fő képviselője. Tagadta az akarat szabadságát. Oxfordban tanult matematikát és filozófiát, majd az angol trónörökös, a későbbi II. Károly tanítója lett. A társadalmi szerződés elméletének egyik kidolgozója, ugyanakkor az abszolút monarchia híve. Főbb munkái: *Elementa philosophica seu politica de cive, id est de vita civili et politica prudenter instituenda*, Párizs, 1642, kibővítve Amszterdam, 1647 (franciául uo. 1649); *De corpore politico or the elements of the law*, London, 1650 (franciául Amszterdam, 1653); *Leviathan or the matter, form and power of a common wealth*, London, 1651 (latinul Amszterdam, 1668); *Elementorum philosophiae sectio prima de corpore*, London, 1655 és *Sectio secunda*, uo. 1657; *Dialogus physicus sive de natura aeris*, uo. 1661 és Amszterdam, 1668; *Opera philosophica, quae latine scripsit*, uo. 1668.

Horatius (Quintus Horatius Flaccus) római költő (65—8).

Ingenhousz, Jan (1730—1799) holland orvos és kémikus, 1768-tól Mária Terézia orvosa. Művei inkább angolul jelentek meg, de fordításban is kiadták őket: *Anfangsgrunde der Elektrizität*, Bécs, 1781; *Ernahrung der Pflanzen und Fruchtbarkeit des Bodens*, Lipcse, 1798; *Miscellanea physico-medica*, Bécs, 1795; *Versuch mit Pflanzen die atmospherische Luft bei Sonnenschein zu reinigen*, Lipcse, 1780 és bővebb változata 3 kötetben Bécs, 1786—1788; orvosi és fizikai írásaiból J. A. Scherer adott ki német válogatást két részben, Bécs, 1782—1784.

Jenő, Savoya hercege lásd Eugène.

József, II. (1741—1790) Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc fia; 1764-től római király, apja halála után (1765) német—római császár és anyja társuralkodója, 1780-tól magyar király.

Károly, V. (1500—1558) Szép Fülöp és Örült Johanna fia, 1516-tól spanyol király, 1519-től a német—római császárság ura, a Habsburgok európai—amerikai világbirodalmának megalapítója.

Kaunitz-Rietberg, Anton Wenzel herceg (1711—1794) osztrák diplomata és államférfi. Grófi családból származott. Hosszú diplomáciai szolgálat után Mária Terézia 1753-ban kancellárjává nevezte ki. Elsősorban a külpolitikát irányította, de befolyása kiterjedt a birodalom egészére. Hercegi címet 1764-ben kapott.

Kolumbusz lásd Columbus.

Lacaille, Nicolaus Louis de (1713—1762) francia csillagász, akadémikus. *Coelum australe stelliferum* (Párizs, 1763) c. munkájában kiadta a déli égtáj csillagkatalógusát.

Lafayette, Marie-Jean-Paul-Roch-Yves-Gilbert Motier, marquis de (1757—1834) francia politikus, tábornok. Részt vett az északamerikai szabadságharcban; a francia forradalom idején a párizsi nemzetörség parancsnoka, a forradalom bukása után ellenzéki képviselő. Emlékiratait családja adatta ki.

Lajos, XIV., a Napkirály (1638—1715); 1643-ban került a trónra.

Lambert, Johann Heinrich (1728—1777) német természettudós, matematikus és csillagász, foglalkozott filozófiával is. Jelentősebb munkái: *Photometria*, Augsburg, 1760; *Cosmologische Briefe*, uo. 1761; *Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren*, Lipsce, 1764.

Lametrie, Julien Offray de (1709—1751) francia orvos és filozófus. Leidenben Boerhaave tanítványa, Descartes követője. Materialista műve, az *Histoire naturelle de l'âme* (La Haye, 1745) miatt emigrálnia kellett, ekkor II. Frigyes szolgálatába állt. Tagja lett a berlini Akadémiának. Nevezetes másik munkája a *L'homme-machine*, Leiden, 1748. Összeegyűjtött orvosi munkái Berlinben (1755), filozófiai tárgyú művei pedig Londonban és Berlinben (1751) jelentek meg. Könyveit később is többször kiadták.

Laudon, Gideon Ernst báró (1717—1790) osztrák hadvezér, II. József balszerencsés török háborújában (1788—1789) főparancsnok.

Leibniz, Gottfried Wilhelm von (1646—1716) német filozófus és matematikus, a matematikai logika megalapozója; Newtontól függetlenül feltalálta a differenciálszámítást. A monádokról szóló tanításával a materializmust és az idealizmust próbálta összeegyeztetni. Azt tanította, hogy a metafizikai rossz nincs ellentmondásban Isten jóságával. (Ezen nézetei nagy hatással voltak Martinovics fentebb, Descartes-nál említett *Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata* című értekezésére.) Leibniz számos munkája közül megemlíthetők: *De prin-*

cipio individui, Lipcse, 1663; *Dissertatio de arte combinatoria. Praefixa est demonstratio existentiae Dei ad mathematicam certitudinem exacta*, Lipcse, 1666 és Frankfurt, 1690; *Essais de Theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal*, Amsterdam, 1710 (latinul Köln, 1716 stb.). Latin és francia nyelvű összegyűjtött filozófiai munkái 1765-ben jelentek meg Amszterdamban és Lipseben.

Leukipposz (i. e. 5. század) görög filozófus, az atomizmus megalapítója. Miléoszban született, Eleában tanult (talán Parmenidész tanítványánál, Zénónnál), majd Abderában alapított iskolát.

Locke, John (1632—1704), az angol felvilágosodás atyja, orvos és filozófus. Fő munkái: *Essay concerning human understanding*, London, 1690 (latinul *De intellectu humano libri IV*, uo. 1701, franciául Amszterdam, 1700) — utóbb is sok kiadásban napvilágot látott; *The reasonableness of christianity* (név nélkül), 1695 (latinul Amszterdam, 1691); *Epistola de tolerantia* (név nélkül), Gouda, 1689.

Lucretius (Titus Lucretius Carus) római költő és filozófus (97?—55).

Macbridge, David (1726—1778) angol sebészorvos. A tengerészetnél szolgálva tanulmányozta többek között a skorbutot. Fontosabb művei: *Experimental essays on the fermentation of alimentary mixtures* London, 1764 és 1776 (francia fordítása Párizs, 1766); *Methodical introduction to the theory and practice of the art of medicine*, London, 1772 (franciául 2 kötetben Párizs, 1787).

Mirabeau, Honoré-Gabriel Riquetti, comte de (1749—1791) katonaként kezdte hányatott pályafutását, melynek során a harmadik rend egyik legnépszerűbb politikusává emelkedett. A forradalom idején megpróbálta XVI. Lajost az alkotmányos monarchia elfogadására rábírni, azonban az események minden vonatkozásban túlfejlődtek nézetein. Főbb munkái: *Essai sur le despotisme*, London, 1776; *Des lettres de cachet et des prisons d'État*, 2 kötet, Hamburg, 1782; *Doutes sur la liberté de l'Escaut*, London, 1785; *Réponse à l'écrivain des administrateurs de la Compagnie des Eaux de Paris*, Brüsszel, 1785; *Dénonciation de l'agiotage au roi et à l'assemblée des notables*, 1787; *De la monarchie prussienne sous Frédéric le Grand*, négy, illetve nyolc kötetben, London, 1788; *Sur la liberté de la presse*, uo. 1789; *Histoire secrète de la cour de Berlin*, 2 kötet, Alençon, 1789; *Avis aux princes de l'Europe sur le mal français*, Frankfurt, 1790; *Travail sur l'éducation publique*, Párizs, 1791; levelezését is kiadták.

Montesquieu (Charles de Sécondat, baron de la Brède et de Montesquieu), 1689—1755. Francia filozófus, a modern liberális államelmélet

egyik megalapozója. Fő művei: *Lettres persanes*, Párizs, 1721; *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, uo. 1734; *De l'esprits des lois*, Genf, 1748.

Musschenbroek, Peter van (1692—1761) holland fizikus és matematikus, utrechti egyetemi tanár. Fontosabb munkái: *Epitome elementorum physico-mathematicorum*, Utrecht, 1726; *Physicae experimentales et geometricae*, Leiden, 1729; *Tentamina experimentorum naturalium ... et nova experimenta*, uo. 1731.

Nagy Sándor lásd Alexandrosz.

Necker, Jacques (1732—1804) francia közgazdász, bankár, politikus. XVI.

Lajos megbízta az ország pénzügyeinek intézésével, ám amikor *Compte rendu au roi* (Párizs, 1781) c. munkájában a kincstár állapotáért az udvar tékozlását is felelőssé tette, elbocsátották, majd kénytelenek voltak visszahívni. Újbóli kegyvesztésének híre szerepet játszott az 1789. júliusi felkelés kirobbanásában, amely a Bastille lerombolásához vezetett. Ezután Neckert diadalmenettel vitték vissza Párizsba, de népszerűsége nem tartott sokáig, és visszavonult svájci birtokaira. Később is megmaradt királypártinak, ezért franciaországi birtokait elkobozták. Nevezetesebb munkái: *De l'administration des finances de la France*, Lausanne, 1784; *Nouveaux éclaircissements sur le Compte rendu*, Párizs, 1788; *Sur l'administration de M. N. par lui même*, uo. 1791 (saját tevékenységéről); *Réflexions présentées à la nation française*, uo. 1792; *Du pouvoir exécutif dans les grands états*, uo. 1792; megírta a francia forradalom történetét (*De la révolution française*, 4 kötet, uo. 1796).

Newton, Sir Isaac (1643—1727) angol matematikus és fizikus. Cambridgeben tanult, majd tanított. Foglalkozott optikával, az égitestek mechanikájával, megalkotta az egyetemes gravitáció elméletét. Az infinitezimális számítás egyik megalapozója. A tudományfejlődés szempontjából jelentős volt Leibnizzel folytatott vitája.

Okellosz (Ocellus) Pythagorasz állítólagos lucaniai tanítványa (i. e. 2. sz.). Említésre méltó egy, a neve alatt fennmaradt filozófiai munka a világegyetem természetéről, amely latin fordításokban is megjelent, pl. *De natura universi graece et latine*, Heidelberg, 1596; Bologna, 1646; Amszterdam, 1661 stb.

Ovidius (Publius Ovidius Naso) római költő (43—i. u. 17).

Padilla, Juan de (1484—1521) toledói tanácsstag, a comuneros V. Károly ellen kirobbant felkelésének katonai vezére. A vilalari csatában veresé-

get szenvedett, elfogták, és nyomban felakasztották. Felesége még folytatta az ellenállást Toledóban, majd Portugáliába menekült.

Platón (428—347) előkelő athéni családból született, Szókratész tanítványa.

Pomponazzi, Pietro (1462—1525) arisztoteliánus olasz filozófus. Tagadta a lélek halhatatlanságát. Fontosabb munkái: *De immortalitate animae*, Bologna, 1516, majd *Velence*, 1518. és *Tübingen*, 1791; *De fato et libero arbitrio*, Bologna, 1520.

Priestley, Joseph (1733—1804) angol teológus, kémikus és pszichológus, az oxigén felfedezője. Műveit angolul adta ki, ezeket Martinovics aligha olvasta, legfeljebb a fordításban megjelenteket: *Histoire de l'électricité*, London, 1767; *Observations sur les différentes espèces d'air*, Párizs, 1775; *Lettres à un philosophe incrédule*, uo. 1780; *Évidence de la religion révélée*, uo. 1787; *Recherches sur la matière et l'esprit*, uo. 1777

Raynal, Guillaume-Thomas-François abbé (1713—1796) francia történész, író, a francia forradalom egyik jelentős szellemi előkészítője. Főbb művei: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*, név nélkül 1770, a szerző nevével 1771; *Histoire des deux Indes*, 5 kötet, Genf, 1780; *Tableau et révolutions des colonies anglaises dans l'Amérique Septentrionale*, 1781.

Sándor, Nagy lásd Alexandrosz.

Savoyai Jenő lásd Eugène.

Scipio, Publius Cornelius Aemilianus, melléknevén *Africanus Numantinus* (185—129).

Seneca, Lucius Annaeus Minor (i. e. 4—i. u. 65) hispániai születésű sztoikus római filozófus.

Sextus Empiricus (i. u. 2. század) görög orvos és szkeptikus filozófus. Orvosi írásai elvesztek. Három fennmaradt munkája az ókori filozófia történetének fontos forrása. Latin fordításban is megjelentek (Genf, 1621; Párizs, 1562 stb.).

Spinoza, Baruch (Benedictus) hollandiai racionalista filozófus (1632—1677). Portugáliai eredetű zsidó családból származott, s a rabbinikus tudományokban nevelkedett, de filozófiai nézetei miatt 1654-ben kizárták a közösségből. Teljes visszavonultságban élve csupán munkái megírásával foglalkozott. Eklektikus filozófiájában skolasztikus, platonista és karteziánus elemek keverednek. Az ember célja az, hogy szenvedélyeitől megszabadulva Isten intellektuális szeretetének szentelje magát. Isten logikai úton közelíthető meg. Főbb művei: *Renati Descartes principiorum philosophiae pars I et II more geometrico demonstratae*, Amszter-

- dam, 1663; *Tractatus theologo-politicus*, uo. 1670 (a szerző neve nélkül); *Opera posthuma*, Leiden, 1677 és Hamburg, 1678; *Opera omnia cum posthumis*, Amszterdam, 1689.
- Stoll, Maximilian** (1742—1787) bécsi orvos, jezsuita; 1767-ben kilépett a rendből. Egy ideig Hont vármegye tisztiorvosa, de váltólázban megbetegedve visszatért Bécsbe, ahol megkapta a gyakorlati orvostudomány tanszékét. Behatóan foglalkozott járványtannal és a krónikus tüdőgyulladásal. Jelesebb munkái: *Opera posthuma Antonii de Haen*, Bécs, 1779; *Ratio medendi*, 3 kötetben, uo. 1777—1780; *Aphorismi de cognoscendis et curandis febris*, uo. 1786; *Dissertationes ad morbos chronicos pertinentes*, uo. 1788—1792; *Dissertationes medicae*, uo. 1788; ő adta ki *Swieten Constitutiones epidemicae et morbi potissimum Lugduni Batavorum observati c. műve* II. kötetét 1782-ben.
- Swieten, Gerhard van** (1700—1772) holland orvos, Boerhaave tanítványa, Mária Terézia háziorvosa. A királynőnél elérte az orvosi fakultás függetlenítését a jezsuiták korlátlan befolyása alól és az oktatás korszerűsítését. Fő műve a *Commentaria in Hermanni Boerhaave Aphorismos de cognoscendis et curandis morbis*, 5 kötet, Leiden, 1742—1772 és több más kiadásban.
- Szókratész** (469—399) a legnagyobb hatású görög gondolkodók egyike.
- Timaiosz**: Platón hasonló című dialógusában szereplő, állítólag az itáliai Locriban született püthagoreista filozófus. Valószínűleg fiktív személy.
- Tindal, Matthew** (1657—1733) angol deista filozófus. Tanulmányait Oxfordban végezte. Katolizált, majd visszatért az anglikán egyházba. Fő műve: *Christianity as old as the creation, or the Gospel a republication of the religion of nature*, 4 kötet (1730), német fordításban Frankfurt és Lipcse, 1741.
- Tissot, Simon-André** (1728—1797) svájci orvos, a járványtan tudósa. Főbb művei: *L'inoculation justifiée*, Lausanne, 1754 és 1774; *Dissertatio de febris biliosis seu historia epidemiae Lausanensis anni 1755*, uo. 1758; *Traité des nerfs et de leurs maladies*, 6 kötet, Párizs, 1778—1783; összes műveit Lausanne-ban adták ki (14 kötet, 1781—1785).
- Titus Flavius Vespasianus** (39—81), Vespasianus császár (69—79) idősebb fia és utóda.
- Vergennes, Charles Gravier, comte de** (1717—1787) francia államférfi, 1774-től XVI. Lajos külügyminisztere. Emlékiratokat írt.
- Vergilius (Publius Vergilius Maro)** római költő (i. e. 70—19).

Zusammenfassung

Annamária UJJ: Trauerrede über Aloisius de Capuano von Ignác Martinovics

Die hier veröffentlichte Trauerrede wurde 1791 verfasst aber vermutlich bei der Bestattung nicht vorgelesen. Es handelt sich vielleicht um eine fiktive Rede aus Anlaß des Todes einer berühmten Persönlichkeit. (Über das Leben und Schaffen des Aloisius de Capuano stehen uns leider keine Informationen mehr zur Verfügung.) Die Rede sollte fiktiv gewesen sein, weil sie für die atheistische Überzeugung des Verfassers bezeugt. Im Aufsatz werden jene Anstöße und Einflüsse untersucht, die den Verfasser von der Gläubigkeit zum Atheismus führten. Der Mönch Ignác Martinovics war noch im Jahre 1783 bestrebt, mit Hilfe der Philosophie das Wesen Gottes zu bestätigen (*Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata*). In vier Jahren hat er schon ein materialistisches Werk veröffentlichen lassen (*Mémoires philosophiques*, 1787), dann 1791 diese völlig atheistische Trauerrede verfasst. Was ist der Hintergrund dieser materialistischer Wende? Anfang der 80er Jahre hat Martinovics eine lange Reise in Europa unternommen und im Laufe dieser Reise die Schriften führender Philosophen der damaligen Zeit näher kennengelernt. Die direkten und indirekten Zitate dieser Trauerrede zeigen die alten (griechischen und lateinischen) bzw. die neueren (aufklärerischen) Traditionen des Materialismus auf, die Rede basiert in erster Linie auf dem grundlegenden Werk Holbachs *Système de la Nature*.

Személy- és helynevek mutatója

- Abdera 182
 Acknerus, Simon 9
 Ács Pál 21
 Adam, Matthias 10
Aiud *vide* **Nagyenyed**
 Albinus, Petrus 36
 Aldasy, Paulus 12
 Alexander Magnus *vide* Alexandrosz
Alexandria 179
 Alexandrosz (Nagy Sándor) 160, 161, 176
Alsóbajom (Boian, Bonnesdorf; Bonosdorffium) 10
Aldorf 1–19
 Ambrosius (Lám) Sebestyén 35–45
 Ambrosius, Johannes 8
Amerika 79, 178
Amszterdam 81, 82
 Anaxagoras (Anaxagoras) 160, 161, 176
 András II., magyar király 112
 András III., magyar király 120
 Andreae, Stephanus 8
Anglia 147, 178
 Anna, Szent 143
 Apáczai Csere János 78
 Apafi Mihály, I., erdélyi fejedelem 78, 81, 82, 83, 86, 90, 93
 Apafi Mihály, II., erdélyi fejedelem 82, 95
Apátfalva *vide* **Szászapátfalva**
Apposdorffium *vide* **Szászapátfalva**
 Aquinói Tamás (Thomas de Aquino) 176
 Arisztotelész (Aristoteles) 5, 149, 160, 161, 166, 167, 176
 Árpádházi Szent Erzsébet *vide* Erzsébet, Árpádházi Szent
 Artner, Leopoldus 12
Árva 59
 Aspremont herceg 52
Assisi 120
 Assisi Szent Ferenc *vide* Ferenc, Assisi Szent
 Assisi Szent Klára *vide* Klára, Assisi Szent
Athén 176, 178, 184
 Aubry, Jean 40
 Auer, Johannes Ernestus 8
 Auer, Johannes Jacobus 8
 Augustini, Elias 12
Ausztrália 177
Ausztria (Österreich) 48
 Bachacek, Martin 35
 Baczy, Stephanus 7
 Balogh úr 134
 Bán Imre 78
 Bánffy Ferenc 38
 Baranyai Decsi Czimor János 38
 Barbaritz, Jacobus 7
 Barkóczi Ferenc 60
 Barnabás provinciális 120
 Baronyai Imre 122
 Bart, Michael 10
Basel *vide* **Bázel**
 Báthori Zsófia 51, 52
 Batthyány Boldizsár 40
 Batthyányné Lobkowitz Éva *vide* Lobkowitz Éva, Batthyányné
 Battyány Ádám 115

- Bayle, Pierre 147
Bázel (Basel) 2, 4, 82
Bazin (Pezinok, Bözinga; Pösinga)
 12
 Beccaria, Cesare Bonesana, mar-
 chese di 166, 167, 176
Bécs (Wien, Vienna) 5, 39, 52, 63,
 64, 65, 68, 69, 70, 82, 106, 113,
 116, 125, 126, 128, 129, 130,
 133, 136, 170, 171, 178, 185
 Bécsújhely (Wiener Neustadt;
 Német Ujhely) 114, 117, 133
 Bécsi Magdolna 115
 Begnerus, Martinus 7
 Bél Mátyás 105, 120, 121, 124
 Béla II., magyar király 110, 120
 Béla IV., magyar király 109–112,
 127, 136, 139
Bélaháza (Boleráz) 109, 110
Belgium 84, 90, 92, 147
 Belius *vide* Bél Mátyás
 Benda Kálmán 177
 Benedicti, Michael 9
 Benignus, Szent 119
Berény *vide* Brünn
**Berethalom (Biertan, Birthalm;
 Birthalbinum)** 10
 Berkes Tamás 23
Bern 35
 Bernhold, Johann Balthasar 4
 Bernouilli-család 166, 167, 176
 Bertleffius, Michael 11
 Bertoti, Johannes 10
**Beszterce (Bistrita, Bistritz; Bistri-
 cium)** 11
**Besztercebánya (Banska Bystrica;
 Novisolium)** 8
 Bethlen Gábor 113, 114, 119, 128,
 130
 Bethlen Mihály 79
 Betlehem Gábor *vide* Bethlen
 Gábor
 Beyer, Samuel Wilhelm 12
 Bèze, Théodore de 35
 Bibó István, ifj. 107
 Bikard, Joan 23, 25, 26, 29, 32
 Binder, Henrich 23, 25
 Binder, Matthaeus 9
 Bintzich, Johannes 9
Birthalbinum *vide* Berethalom
Bistricium *vide* Beszterce
 Blasius, Daniel 11
 Bliemblin, Elisabetha 125, 126
 Blotius, Hugo 35, 39, 40
 Bocatius János 21, 23, 24
 Bocskai István 125
 Bod Péter 77, 78
 Boerhaave, Hermann 162, 163, 166,
 167, 176, 181, 185
Boleráz *vide* Bélaháza
 Bolingbroke, Viscount, Henry St.
 John 147
Bonosdorffium *vide* Alsóbajom
 Bornemissza Anna 81
 Borysthenes 89, 98
Bosonium *vide* Pozsony
 Bossányi Juliánna 134
 Botka Tivadar 51
 Bradley, James 166, 167, 176
 Brajkovich Márton 53
Brandenburg 180
 Braschius, Matthias 11
Brasov *vide* Brassó
**Brassó (Brasov, Kronstadt;
 Corona)** 7, 10, 11, 12
Bratislava *vide* Pozsony
 Brenner, Georgius 9
Broos *vide* Szászváros

- Bruck am Leith (Pruk)** 114, 117
 Bruckner János 151
Brun *vide* **Brünn**
Brünn (Brun, Berény) 116, 117,
 121
 Buck, August 6
Buda 61, 103, 105, 106, 108, 113,
 121, 122, 124, 127, 135–142,
 178
 Budakerus, Johannes 7
Budapest 136
Budapest *vide etiam* **Buda**
Budapest *vide etiam* **Csepel-sziget**
Budapest *vide etiam* **Margit-szi-**
get
Budapest *vide etiam* **Óbuda**
Budapest *vide etiam* **Pest**
 Bujtás László Zsigmond 77–101
 Burgstaller, Johannes Christophorus
 12
 Burman, Frans 97
 Caccamo, Domenico 6
Caesareoforum *vide* **Késmárk**
 Caille, Claude Antoine 166, 167
Cambridge 183
 Camerarius, Joachim 1, 2
 Camerarius, Philipp 2
 Canz, Israel Gottlieb (Theophilus)
 166, 167, 176
 Capuano, Aloisius de 145–186
Carniolia *vide* **Krainia**
 Caroli, Georgius 7
 Cartesius *vide* Descartes, René
Cassovia *vide* **Kassa**
 Cavendish, Henry 166, 167, 177
 Chrestels, Paulus 11
 Christianus Augustus 138
Cibinium *vide* **Nagyszeben**
 Cibrádi Mihály 36
 Cicero, Marcus Tullius 150, 160,
 161, 164–167, 177
 Clairaut, Alexis-Claude 166, 167,
 177
Claudiopolis *vide* **Kolozsvár**
 Clementides Mihály 38
Cluj Napoca *vide* **Kolozsvár**
 Columbus (Cristóbal Cólón) 160,
 161, 166, 167, 177
 Conradus, Stephanus 7
 Cook, James 160, 161, 177
Corona *vide* **Brassó**
 Cost Budde, J. 77
 Costius, Matthias 7
Cremnicium *vide* **Körmöcbánya**
 Crescentius, Krisper 140
Croatia *vide* **Horvátország**
Crosvania *vide* **Rozsnyó**
 Csáky Éva Francisca 106, 136,
 138–141, 143
 Csáky Imre 139
 Csáky Miklós 139
 Csáky Susana 138
 Csanádi János 36, 43
 Csanda Sándor 1
Cseklés 68, 69
Csepel-sziget 178
 Csepregi Turkovics Mihály 79
 Csonka Ferenc 21
 Csöppön Anna 115
 Csulai (Czulai) György 7
 Czanadius, Johannes *vide* Csanádi
 János
 Czekelius, Johannes 10
 Czekius, Johannes 8
 Czulai, Georgius *vide* Csulai
 György
 Czwittering Dávid 1
Dalium *vide* **Szászdálya**

- Dalmácia** 110
 Damian, Szent 110
 De Capuano, Aloisius 177
Debrecen 81
 Decsi Czímor János *vide* Baranyai
 Decsi Czímor János
Dél-Amerika 160, 161
 Demjén, Szent 110, 111, 112, 120
 Démokritosz (Democritos) 160,
 161, 166, 167, 174, 175, 177
 Descartes, René (Cartesius) 166,
 167, 177, 181
Déva (Deva) 91
 Devecseri Gábor 149
 Dézsi Lajos 35
 Diderot, Denis 147
Diószeg (Sladkovicovo, Szlovákia)
 110, 134
 Dobner, Abrahamus Aegidius 12
 Dobner, Ferdinandus 11
 Dobner, Johannes Andreas 10
Dobsina (Dobschau) 12
 Domonkos, Szent 113, 127, 128,
 136, 139
 Draskocziné 63, 66
 Dräxlerin, Maria 129
 Dreunen, Meinarduum a 88
 Dudith András 5
 Düranthall, Georgius 8
 Dürr, Michael 10
 Dvorák, Max 23, 24
 Ebeczki Sándor 126
 Eborá Josef 142
 Eckhardt Sándor 39
Eger 107, 118
Elea 182
 Eleonora Anna császárnő 125, 129,
 130
 Endres, Johannes 11
- Engelthal** 1
 Englin, Maria Magdalena 126, 128,
 129, 136
Enyed *vide* Nagyenyed
Eperjes (Presov) 8, 35, 37
 Epikurosz (Epicuros) 160, 161, 166,
 167, 174, 175, 178
 Erdély (Siebenbürgen; Transsylvania) 7, 8, 12
 Erdődy Ádám 51
 Erdődy György 52
 Erdődy Imre 67
 Ernstberger, Anton 3
Érsekújvár (Nové Zamky) 132
 Erythraeus, Valentin 1, 2
 Erzsébet (Piašt) magyar királyné
 112, 122
 Erzsébet, Árpádházi Szent 110–
 112, 135, 139
 Esterházy Imre 53
 Esterházy Pál 51–76, 103, 133
 Eszéki István 79
Esztergom (Strigonium, Gran)
 105, 106, 109, 118, 119
 Eszterházy *vide* Esterházy
 Eugène de Savoie-Carignan, herceg
 160, 161, 178
 Euler, Leonhard 166, 167, 178
 Ewans, Robert J. W. 22
 Eysenszichin, Anna 121
 Fabri, Bartholomaeus 10
 Fabricius Tamás *vide* Tolnai Fabri-
 cius Tamás
 Fabricius, Thomas *vide* Tolnai Fab-
 ricius Tamás
 Fabritius, Georgius 8
 Farkas Seraphin 103
 Fegyverneki Izsák 37
 Felvinger, Paul 5

- Fenena királyné 120
- Ferdinánd I., (Habsburg) német-római császár, magyar és cseh király 121, 122, 136, 137
- Ferdinánd II., (Habsburg) német-római császár, magyar és cseh király 3, 128, 129, 170, 171
- Ferdinánd III., (Habsburg) német-római császár, magyar és cseh király 116, 131.
- Ferenc I., (Valois) francia király 160, 161, 178
- Ferenc, Assisi Szent 103, 109, 111, 112
- Ferrarius, Sigismundus 105, 127
- Feyerabend, Johannes 8
- Filkenius, Bartholomaeus 10
- Filstich, Laurentius 7
- Firenze** 178
- Fischer, Wilhelmus 8
- Fleischer, Tobias 10
- Flessa, Dorothee 4
- Fogarasi Béla 151
- Folnay Bernard 115
- Font Zsuzsa 79
- Forgách Ferenc 36
- Forgách Imre 35–45
- Forgách Mihály 36–39
- Forgách Simon 36
- Föggler, Johannes Baptista 8
- Fölsey, Jacobus Wolfgangus 12
- Fradelius, Petrus 7
- Fraknó (Frankenstein)** 55, 59
- Fraknói Vilmos 147
- Franciaország (Gallia)** 92, 147, 160, 161, 178, 183
- Francisci, Paulus 11
- Franck, Valentinus 10
- Frankenstein *vide* Fraknó
- Frankfurt am Main** *vide* Majna
- Frankfurt**
- Frankfurt an der Oder** *vide* Odera
- Frankfurt**
- Franklin, Benjamin 160, 161, 166, 167, 178
- Freige, Johann Thomas 2
- Fridrich *vide* Frigyes
- Friege, Johann Thomas 5
- Frigius *vide* Freige, Johann Thomas
- Frigyes II., (Nagy) porosz király 160, 161, 164, 165, 178, 181
- Frigyes V., pfalzi választófejedelem és cseh király 3
- Fujka, Anna Francisca 129
- Fundatrixné Anna Eleonora 129
- Fülek** 10
- Fülöp I., (Szép) spanyol király 180
- Galavics Géza 40
- Galenus, Claudius 166, 167, 179
- Gálgyor Balázs *vide* Gidófalvi Gálgyor Balázs
- Gáll Péter 114
- Gallia** *vide* **Franciaország**
- Ganserin, Ruffina 129
- Gávai Mihály 81, 82
- Gentilis, Scipio 4
- Gerber, Samuel 9
- Gergely, IX. pápa 109
- Gerhard, Georgius 9, 11
- Gerlachius, Katharina Theodoricus 2
- Germania** *vide* **Németország**
- Gidófalvi Gálgyor Balázs 80, 90
- Ginzium** *vide* **Kőszeg**
- Giphanius, Hubert 4
- Glogau** *vide* **Glogovia**
- Glogovia (Glogau)** 120

- Goldschmidin, Magdalena 129
 Goldziher Ignác 78, 82, 83
 Goldziher István 79, 80
 Gosztonyi Joanna 133
Gönc 7
 Gönci, Johannes 7
Görögország 149
Göttingen 179
 Grad, Georgius 8
 Graffius, Andreas 8
Gravenhage, s' - *vide* **Koppenhága**
 Gravesande, Willem Jacob 166,
 167, 179
Graz (Gretz, Grác) 106, 121, 125
Gretz *vide* **Graz**
Greenwich 176
 Greffius, Johannes 12
 Grodecz Menyhárt 119
 Grolmayer, Michael 9
Groningen 81
 Groothuis, W. M. 83
Grosschenk *vide* **Nagysink**
 Grotius, Hugo (Huig de Groot) 166,
 167, 179
 Gruber, Georgius 9
 Grynaeus, Johann Jacob 35, 36, 38,
 39
 Gündesch, Johannes 10
Güns *vide* **Kőszeg**
Güssing *vide* **Németújvár**
Gynzium *vide* **Kőszeg**
Győr (Raab; Jaurinum) 8, 104,
 125, 132
 Győry János 151
 Hackpan, Theodor 6
 Haffnerin, Anna Maria 129
 Haiman György 81
 Hain, Caspar 8
Halle an der Saale 81, 180
 Haller, Albrecht von 162, 163, 166,
 167, 179
 Haller, Joachim 1
 Halley, Edmund 160, 161, 179
 Halma, Franciscus 88, 89
Hamburg 24, 25
 Hannibál 160, 161, 179
Haraszt 36
 Hartleitner, Johannes Andreas 9
 Haskó püspök 64
 Heel, J. J. van 83
 Heilmannus, Johannes 11
 Heinricus, Blasius 9
 Héjjas Eszter 47–50
 Heldin, Agatha Laica 138
 Heling, Moritz 2
 Helius Eobanus 1
 Hellebrant Árpád 79
Heltau *vide* **Nagydisznód**
 Helvetius, Claude-Adrien 174, 175,
 179
 Henckelius, Matthaeus 3
 Henrik (Tengerész) portugál herceg
 166, 167, 179
 Henszlmann Imre 110
 Herbert, Andreas 9
 Herepei János 77, 79
Hermannstadt *vide* **Nagyszeben**
 Herner János 40, 81
 Herrmannus, Lucas 10
 Herrmannus, Martinus 10
Hersbruck 1
 Hertzberger, Ewald Friedrich gróf
 166, 167, 180
 Heuchelin, Christianus 8
 Heyslin, Eva 126
 Heysmajrin, Margarétha 129
 Hippokratész (Hippocrates) 162,
 163, 166, 167, 180

- Hirschel, L. 77, 88
Hispania *vide* **Spanyolország**
Hobbes, Thomas 174, 175, 180
Hofer, Wolfgangus 7
Hohenwardt, Wolfgangus Fridericus de 11
Holbach, Paul-Henri d' 147, 150, 151, 152
Hollandia 77, 80, 81, 81, 83, 85, 90, 90, 91, 92, 147, 177
Holtzschuher, David 7
Homérosz (Homeros) 4
Honius, Johannes 11
Honnus, Petrus 10
Honorius, Christophorus 12
Hont *vm.* 185
Hoogewoud, F. J. 83
Horatius Flaccus, Quintus 162, 163, 180
Horst, K. van der 83
Horváth–Stansith Gergely 35, 37
Horváti Békés János 78, 79, 81
Horvátország (Croatia) 53, 61, 67, 113, 114, 170, 171
Hovert, Georgius 12
Höffer, Henricus Adolphus 8
Hudak, Adalbert 6
Huisman, G. C. 83
Huldreich, Andreas 8
Huszt 88, 98
Huszt József 150
Igló (Spisská Nová Ves, Neudorf; Novocome) 7
Illésházy István 36
Illyés János 138
Ince, IV., pápa 111
Ingenhousz, Jan 166, 167, 180
Itália 178
Iványi Sándor 107
Jacobitanum *vide* **Jakabfalva**
Jakabfalva (Jacobeni, Jakobsdorf; Jacobitanum) 9
Jakó Zsigmond 78, 79, 81, 82
Jankovich Miklós 107
Jankovics József 79
János, XXII., pápa 122
Jaurinum *vide* **Győr**
Jena 4, 6
Jenő, Savoya hercege *vide* Eugène de Savoie-Carignan
Jeremiae, Johannes 10
Jeruzsálem 160, 161
Johanna (Őrütl) kasztíliai királyné 180
Joseph *vide* József
József II., német-római császár és magyar király 147, 164, 165, 180, 181
Jöstl, Johannes 12
Julius, Johannes 7
Kákonyi Theogenia 116
Kálnoky Hedviga 138, 141, 142
Kalocsa 139
Kamoncz Máté 104, 105
Kampmacher, Jacobus 7
Kant, Immanuel 177
Kapisztrán János 130
Karácsonyi Béla 154, 155
Karácsonyi János 103, 105, 106, 109
Karl *vide* Károly
Károly I., (Károly Róbert, Anjou) magyar és nápolyi király 122
Károly II., (Habsburg) spanyol király 92
Károly II., (Stuart) angol király 180
Károly V., (Habsburg) német-római császár, I. Károly spanyol király 160, 161, 180, 183

- Károly VI., (Habsburg) német-római császár; III. Károly magyar és cseh király 137
- Károlyi Christina 138, 139, 140, 141
- Károlyi Sándor 139, 141
- Karthágó** 160, 161, 179
- Kaschowia** *vide* **Kassa**
- Kassa (Kosice, Kassau; Kaschovia, Cassovia)** 7, 119
- Katerina, Szent 74
- Kauffmanin, Apollonia 129
- Kaunitz–Rietberg, Anton Wenzel herceg 166, 167, 181
- Kazary Károly 51
- Kelpius, Johannes 12
- Keresztély Ágost 134
- Kernkamp, G. W. 85
- Keserű Bálint 1, 6, 40, 77, 81
- Keslerus, Andreas 11
- Keslerus, Georgius 9
- Keslerus, Paulus 9
- Késmárk (Kezmarok; Caesareoforum)** 12, 35–39, 44
- Kiel** 4
- Királyfalva (Craiesti, Königsdorf; Königsdorffium)** 12
- Kirinics Gábor 115
- Kis Martony** *vide* **Kismarton**
- Kischius, Johannes 9
- Kiskomáromi István 80, 90, 91, 92
- Kismarton (Eisenstadt)** 57, 65, 66, 115
- Kistapolcsány** 51, 52, 59, 69, 70, 72
- Klaniczay Tibor 6, 36, 38, 40
- Klanyec** 53
- Klára, Assisi Szent 103, 108, 109, 11, 112, 113, 120, 130, 139, 142
- Klausenburg** *vide* **Kolozsvár**
- Kleinroth, Andreas 12
- Kochius, Thomas 8
- Kollonich bíboros 52
- Kolos (Nyitra megye)** 127, 135, 136
- Kolowrat Joachim 21
- Kolozsvár (Cluj, Klausenburg; Claudiopolis)** 6, 7, 8, 79, 81, 91, 104
- Kolozsvári Grandpierre Emil 146
- Kolumbusz *vide* Columbus
- Komjáti (Komjatice)** 36
- Koncz József 80, 90
- Koppenhága (s'-Gravenhage)** 77, 80, 97
- Kósa Benedek 104
- Kósa Jenő 103–144
- Kosice** *vide* **Kassa**
- Kossa, Eugen *vide* Kósa Jenő
- Kovács József László 1
- Kovács Sándor Iván 53
- Kovar** *vide* **Kővár**
- Kögl, Casparus 8
- Kőhalom (Rupea, Repe; Rupes)** 9
- König Kelemen 104
- Königreich** 23
- Königsdorffium** *vide* **Királyfalva**
- Köpcse (Köpschin; Köpschinum)** 9, 11
- Köpschinum** *vide* **Köpcse**
- Körmöcbánya (Kremnica, Kremnitz; Cremnicium)** 7
- Kőrösi Márk 119
- Kőszeg (Güns, Ginsium)** 8, 9, 12
- Kővár (Kovar)** 88, 98
- Kövesdi, Johannes 12
- Kraina** 142
- Krakkai Demeter 36, 37

- Kraus, Georgius 10
 Kraus, Johann 36
Kremnica *vide* **Körmöcbánya**
 Krest Maximilián 116
 Krisztina I., (Vasa) svéd királynő
 177
Kronstadt *vide* **Brassó**
 Kunstmann, Heinrich 3, 6
 Kuthy Klára 107
 Küttel, Samuel 12
 La Mettrie *vide* Lamettrie, Julien
 Offray de
 Lacaille, Nicolaus Louis de 181
 Lafayette, Marie-Jean-Paul-Roch-
 Yves-Gilbert Motier, marquis
 de 166, 167, 181
 Lajos I., Nagy (Anjou) magyar és
 lengyel király 122, 123
 Lajos XIV., (Bourbon) francia király
 92, 164, 165, 181
 Lajos XVI., francia király 182, 183,
 185
 Lakatos István 171
 Lalande, Jérôme de 147
 Lambert, Johann Heinrich 166, 167,
 181
 Lamettrie, Julien Offray de 147,
 174, 175, 181
 Láni, Elias 37, 42
 Lanius, Elia *vide* Láni, Elias
 László I., (Szent) magyar király 119
 Laudon, Gideon Ernst báró 160,
 161, 181
 Le Long, Isaac 98
 Lechner, Daniel 11
 Lechnerin, Anna 129
 Lederer, Michael Fridericus 3
 Leibnitz, Gottfried Wilhelm von
 166, 167, 176, 177, 181, 183
Leiden 80, 82, 90, 91, 95, 97, 99,
 179, 181
Leipzig 6
 Leitz, Paulus 8
Lemberg *vide* **Lvov**
Lengyelország 52, 179
 Leopold *vide* Lipót
Leopolis *vide* **Lvov**
 Leucippos *vide* Leukipposz
 Leukipposz (Leucippos) 160, 161,
 177, 182
 Leusden, Johannes 77–101
Leutschovia *vide* **Lőcse**
 Liechtenberg, Anna Maria 126,
 128, 129
 Lipót György *vide* Rákóczi Lipót
 György
 Lipót I., (Habsburg) német-római
 császár és magyar király 3, 92,
 131, 136
 Lipsius, Justus 38, 39
 Lobkowitz Poppel Éva, Batthyányne
 22
 Lobkowitz Poppel György 21–34
 Lobkowitz Poppel László 21, 23–
 28, 30
 Lochner, Johannes Andreas 10
 Locke, John 166, 167, 182
London 81
 Losi, Johannes 8
 Lósy Imre 131
 Lotharingiai Ferenc 180
Lőcse (**Levoca**; **Leutschovia**) 7, 8,
 38
 Löhner, Christophorus 11
 Löhner, Georgius 11
 Löw, Andreas 11
 Lucanus, Marcus Annaeus 149
 Luchmannus, Jordanus 99

- Luchtmans, Jordanus 95, 97
 Lucretius Carus, Titus 149, 160, 161, 166, 167, 174, 175, 182
 Ludwig, Johannes Jacobus 9
Lugduni Batavorum *vide* **Leiden**
 Lukács György 151
 Lukinicz Márton 61
 Luther, Martin 1, 4
 Lutsch, Stephanus 8
Luxemburg 48
Lvov (Lemberg, Leopoldis) 147, 177, 154, 155, 156
 Macbridge, David 166, 167, 182
Mácséd (Mazalán) 110
Majna Frankfurt 80, 97
Makó 7
Makovicza 60
Malacky 104
Máramaros 88, 98
 Marcus Aurelius 150, 179
 Margit, Szent 127, 135, 139
Margit-sziget (Nyulak szigete) 105, 113, 127, 128, 135, 136, 137, 139
 Mária királyné, III. Ferdinánd felesége 131
 Mária Magdolna, Szent 135, 139
 Mária Terézia (Habsburg) német-római császár, magyar király 179, 180, 181, 185
 Máriási Sigmund *vide* Máriássy Zsigmond
 Máriássy Zsigmond 36, 40
 Markelius, Johannes 9
Marosvásárhely (Targu Mures) 80, 90
Martinium *vide* **Mártonfalva**
 Martinovich Ignác József *vide* Martinovics Ignác
 Martinovics Ignác 145–186
Mártonfalva (Metis, Martinsdorf; Martinium) 10
 Máté kardinális 120
 Mátrai László 146, 147, 151
 Mátray Gábor 107
 Máttay Mihály 61
 Mátyás II., (Habsburg) német-római és magyar király császár 114, 126, 136
 May István 1
 Mayer, Johannes 11
Mazalán *vide* **Mácséd**
Medgyes (Medias, Mediasch; Media) 9, 10
Media *vide* **Medgyes**
 Melanchthon, Philipp 1, 2
 Melas, Petrus 10
 Melchior de Zuanna, Johannes 8
 Melchior de Zuanna, Johannes Christophorus 10
 Melchior de Zuanna, Petrus Daniel 11
 Melczer János 65, 67
 Meltzelius, Johannes 12
Meschendorffium *vide* **Mese**
Mese (Mesendorf, Meschendorf; Meschendorffium) 10
 Mezger, Christophorus Daniel 12
 Michaelis, Johann Heinrich 81
 Mihály, Szent 120, 124
 Miklós Ödön 97
 Miklós, Szent 129, 130
Milánó 178
Milétosz 182
 Millerin, Regina 129
 Mindszenti, Emericus 7
 Mirabeau, Honoré-Gabriel Riquetti, comte de 166, 167, 174, 175, 181

- Mirkvásár (Mercheasa, Streitfort; Streitphordia)** 9
- Misztótfalusi Kis Miklós 78, 79, 81, 82
- Modor (Modra)** 11, 12
- Modra** *vide* **Modor**
- Mohács** 121, 124, 178
- Mohamed, IV., török császár 133
- Moller Dániel Vilmos 1, 6
- Moller, Carolus Otto 12
- Moller, Daniel Guillelmus 11
- Molnár Albert, Szenci 1, 7, 35, 36, 38
- Monath, Petrus 4
- Monavius, Jacobus 35
- Montanus, Ioannes 2
- Montesquieu (Charles de Sécondat, baron de la Brède et de Montequieu 166, 167, 182
- Móriczhida** 119
- Morvaország** 36, 116, 117
- Morveau, Concordet de 147
- Morveau, Guiton de 147
- Mosleher, Johannes Michael 8
- Mukacevo** *vide* **Munkács**
- Munkács (Mukacevo)** 52
- Musna, Muzsna** *vide* **Szászmusna**
- Musschenbroek, Peter van 166, 167, 183
- Müllner, Georgius Ericus 10
- N. Ágnes 141
- Nádasdy László 53
- Nagy Béni 103, 105
- Nagy Sándor *vide* Alexandrosz
- Nagydisznód (Cisnadié, Heltau; Helta)** 8, 9
- Nagyimhály (Mihalovce)** 12
- Nagyimhályi Bánffy Erzsébet 51
- Nagyőr** 37
- Nagysáros** 51
- Nagysink (Cincul Mare, Gross-schenk)** 9, 11
- Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt; Cibinium, Tzibinium)** 7, 8, 9, 10, 11, 12
- Nagyszombat (Trnava, Tyrnavia)** 103, 105–107, 109, 110, 112–119, 127, 130, 131, 132, 134, 136
- Nagyvárad (Oradea, Varadinum)** 51, 104, 129
- Nápoly (Napoli)** 97, 135
- Necker, Jacques 166, 167, 183
- Nederland** *vide* **Hollandia**
- Negyenyed (Aiud)** 90, 91
- Német Ujhely** *vide* **Bécsújhely**
- Németh S. Katalin 21–34
- Némethy Lajos 107, 135
- Németlipcse (Partizanska Lupca)** 10
- Németország (Germania)** 40, 43, 81, 147, 166, 167
- Németújvár (Güssing)** 40
- Nero császár 160, 161
- Newton, Sir Isaac 160, 161, 166, 167, 181, 183
- Nijmegen** 92
- Nitra** *vide* **Nyitra**
- Norimberga** *vide* **Nürnberg**
- Novisolium** *vide* **Besztercebánya**
- Nürnberg (Norimberga)** 1, 2, 3, 4, 6
- Nyitra (Nitra)** 132
- Nyreo, Johannes 8
- Nyúl-sziget** *vide* **Margit-sziget**
- Óbuda** 104, 122–124, 126, 135, 137, 139
- Ocellus, a lucaniai 174, 175

- Odera–Frankfurt 79
Oedenburgum *vide* **Sopron**
Ogganum *vide* **Okány**
Okány (Ogganum) 12
Okellosz (Ocellus) 183
Olaszország 120
Onadi, Georgius 7
Oradea *vide* **Nagyvárad**
Orastie *vide* **Szászváros**
Orbán IV., pápa 111
Orbán VI., pápa 112
Orbán VIII., pápa 118
Orbán Pál 63, 66
Orbo *vide* **Szászorbó**
Orehoczy Brigitta 138
Oroszország 147
Orsolya, Szent 119
Ország László 78, 79
Ostende 21
Otrokócsi Fóris Ferenc 97
Ovidius Naso, Publius 149, 162,
163, 183
Oxford 176, 180, 185
Ödenburg *vide* **Sopron**
Österreich *vide* **Ausztria**
Padilla, Juan de 160, 161, 183
Pál V., pápa 114, 127, 136
Pálffy Euphrosina, Rátkayné 114
Pálffy Katalin, Forgách Zsigmondné
119
Pamer, Stephanus 8
Pancratius, Johannes 9
Papp Zsuzsanna 107
Paris *vide* **Párizs**
Párizs (Paris) 48, 147, 181, 183
Párkány 132
Parmenidész (Parmenides) 182
Pataki István 79, 81
Patatich Gábor 138
Pavercsik Ilona 104
Pavia 178
Pázmány Péter 118, 127, 131
Pech, Elisabetha 138
Péchy Zsigmond 36, 37
Pécs 105
Pella 176
Pelsőczy János 77
Penglin Maria Magdalena *vide*
Englin Maria Magdalena
Pergamon 179
Periklész (Pericles) 176
Perváta 119
Pest 103–107, 136, 139–142
Péterfi András 66
Petrik Géza 104
Phaidón 149
Phenenna *vide* Fenena
Philipposz (Philippos) II., macedón
király 176
Piccart, Michael 5
Pihringer, Christianus 9
Pintér Gábor 78
Planckhenauer, Johannes Christo-
phorus 11
Platón (Platon) 149, 164–167, 174–
176, 184, 185
Poch, Georgius 8
Polani, Georgius 8
Polikárpus, Smirnai Szent 77
Politorius, Stephanus 7
Poltár 12
Polübiosz (Polybios) 150
Pomponazzi, Pietro 174, 175, 184
Pongrácz György 119
Pongrácz István 119
Poolsum, Guilielmi a 99
Poppel György *vide* Lobkowitz
Poppel György

- Poppel László *vide* Lobkowitz
 Poppel László
- Poroszország** 178, 180
- Portugália** 184
- Posonium** *vide* Pozsony
- Pozsony (Bratislava, Pressburg; Posonium, Bosonium)** 6, 8, 9, 10, 11, 12, 35, 51, 68, 70, 103–107, 110, 112, 115, 118–122, 124–139
- Pösinga** *vide* Bazin
- Praetorius, Johann 5
- Prága (Praha)** 23, 24, 113, 121
- Praha** *vide* Prága
- Preining, Jacobus Erhardus 10
- Preisegger, Georgius 10
- Presov** *vide* Eperjes
- Priestley, Joseph 166, 167, 184
- Prisomannus, Aegidius Ludovicus 10
- Propertius, Sextus 148, 156, 157
- Pruk** *vide* Bruck am Leith
- Pssowitz, Burggraf in Breĳen 23, 25
- Puchala, Paulus 10
- Pujber János 118
- Pusztai István 107
- Pytharorasz (Pythagoras) 149, 183
- Rácböszörményi János 79
- Ráckeve** 178
- Radnót** 79
- Rákóczi Erzsébet 51–76
- Rákóczi Ferenc II. erdélyi fejedelem 52, 53
- Rákóczi György I., erdélyi fejedelem 51, 115, 116, 132
- Rákóczi Júlianna 52
- Rákóczi László 51, 53
- Rákóczi Lipót György 52
- Rákóczi Pál 51
- Ramus, Petrus 2, 5
- Rasor, Stephanus 7
- Ráth György 35
- Ráth Károly 51
- Ratisbona** *vide* Regensburg
- Rauch, Matthias 8
- Rayger, Carolus 9
- Raynal, Guillaume-Thomas-François abbé 147, 166, 167, 184
- Rechnitz** *vide* Rohonc
- Regensburg (Ratisbona)** 138
- Regis, Andreas 8
- Reimesch, Friedrich 1
- Reisinger, Paulus Jacobus 8
- Resch, Johannes Georgius 9
- Restius, Valentinus 7
- Révai József 150
- Révay család 35
- Révay Péter 38, 39
- Réz Pál 22
- Rhau (Rhaw), Matthias 6, 7
- Rihelius, Simon Johannes 9
- Rimay János 38, 39
- Rohonc (Rohoncinum, Rechnicz)** 8, 115
- Roht, Georgius 7
- Róma** 119, 118, 119, 135, 140, 149, 160, 161
- Roth, Stephanus 11
- Rotting, Michael 1
- Rotth, Georgius 7
- Rottner a Weyher, Carolus Theophilus 11
- Rottner a Weyher, Christophorus Ferdinandus 11
- Rozsnyó (Roznava; Crosnavia)** 7
- Röhrich, Heinrich 5
- Röschel, Johannes Baptista 11

- Rudolf II., (Habsburg) német-római császár, I. Rudolf magyar király 2, 21–34
- Rupes** *vide* **Kőhalom**
- Ruszkín** (**Javorina**; **Rutzinum**) 12
- Rutzinum** *vide* **Ruszkín**
- Sabesium** *vide* **Szászsebes**
- Sachsen** *vide* **Szászország**
- Sanctum Georgium *vide* Szentgyörgy
- Sándor IV., pápa 111
- Sándor, Nagy *vide* Alekszandrosz
- Sáros** 52
- Sárospatak** 37, 42, 104
- Satler, Martinus 11
- Sauer–Haeberlein, Karin 4
- Savoyai Jenő *vide* Eugène de Savoie-Carignan
- Saxonia** *vide* **Szászország**
- Scepusium** *vide* **Szepesség**
- Schaesburgum** *vide* **Segesvár**
- Schäßburg** *vide* **Segesvár**
- Schatheny, Georgius 87
- Schaundorffer, Christophorus 9
- Schemnicium** *vide* **Selmechánya**
- Scherbe, Philipp 5
- Scheurl, Siegfried 4
- Schipper és Athias cég 82
- Schlesien** *vide* **Szilézia**
- Schleusingen** 4
- Schnurin, Caecilia 129
- Schödélius, Martinus 8
- Schöner, Johann 1
- Schubertus, Johannes Andreas 9
- Schudt, Johann Jacob 80
- Schwarcz Katalin 103–144
- Schwichivium** *vide* **Sövénység**
- Scipio, Publius Cornelius Aemilianus (Africanus Numantinus) 160, 161, 184
- Sculteti, Gabriel 11
- Sebach, Capistranus 138
- Sebők **Marcell** 35–45
- Segesvár** (**Sighisoara**, **Schäßburg**; **Schaesburgum**) 9, 10
- Seidna** *vide* **Zsidve**
- Selecenum** *vide* **Szelec**
- Seleny** 73
- Selmechánya** (**Banska Stiavnica**, **Schemnitz**; **Schemnicium**) 7, 8, 10, 12
- Sempronium** *vide* **Sopron**
- Seneca, Lucius Annaeus Minor 150, 164, 165, 184
- Sente** (**Semte**) 54, 55
- Seraldus, Martinus 12
- Sextus Empiricus 174, 175, 184
- Siebenbürgen** *vide* **Erdély**
- Siegel, Georg 3
- Sighisoara** *vide* **Segesvár**
- Simandi, Michael 8
- Simonis, Andreas 11
- Simonius, Georgius 11
- Skerpin Sigmond 142
- Solymanus *vide* Szulejmán
- Somogy, Georgius 9
- Soner, Ernst 5
- Sonntag, Christoph 4
- Sopron** (**Ödenburg**; **Oedenburgum**, **Sempronium**) 7, 8, 9, 10, 11, 12
- Sövénység** (**Fiser**, **Schweischer**; **Schwichivium**) 10
- Spänglerin, Joanna 129
- Spanyolország** (**Hispania**) 92

- Spillenberg, Samuel 1, 7
 Spindler, Christophorus 10
 Spinoza, Baruch (Benedictus) 147,
 174, 175, 184
 Stainerus, Jacobus 9
 Stainerus, Johannes 10
 Steinmeyer, Elias 6
 Stephani, Georgius Christophorus
 10
 Stockhinger, Georgius 8
Stockholm 177
 Stoll, Maximilian 162, 163, 166,
 167, 185
 Stolneck, Anna Jacobe 129
 Stopp, Frederick John 2
 Stranskj, Simon 7
Strasbourg (Argentoratum, Straß-
burg) 1, 6, 37, 38
Straßburg *vide* **Strasbourg**
Streithordia *vide* **Mirkvásár**
 Sturm, Johann
 Sulcz generális 60
 Sulovium *vide* Szulin
Svájc (Schweiz) 40, 147, 178, 183
Svédország 177
 Sveigler 138
 Swieten, Gerhard van 162, 163,
 166, 167, 185
 Swieten, Gottfried Van 148
 Szabó András 35, 36, 40
 Szabó György Piusz 103, 105
 Szabó Károly 79
 Szabó László, Bártfai 36
 Szabó Miklós 1
Szászapátfalva (Apos, Abtsdorf;
Apposdorffium) 10
Szászdálya (Daia, Denndorf; Da-
lium) 12
Szászlónya 51
Szászmunna (Musna; Meschen) 11
Szászorbó (Girbova, Uerbegen;
Orbo) 8
Szászország (Sachsen) 138
Szászsebes (Sebes, Mühlbach;
Sabesium) 9, 11
Szászváros (Orastie, Broos) 91
 Szatmárnémeti Sámuel 79
Szávaújvár 53, 72, 73
 Szavojai Jenő *vide* Eugène de
 Savoie-Carignan
Szeben *vide* **Nagyszeben**
Szécsény 104
Szeged 105
 Szegedi András 55
 Szeghedi András 62
Szelec (Selce, Selecenum) 11
 Szelepcsényi György 133
Szempe (Senec, Wartberg) 7
 Szenci Molnár Albert *vide* Molnár
 Albert
Szentgyörgy (Sanctum Georgium)
 (több hasonló nevű település
 ismert) 10
 Szentmihályi János 151
Szentpétervár 178
Szepesség (Spis, Zips; Scepusium)
 7
 Szepesy Gyula 163
Szered 61
Szerent 60
 Szilagius, Johannes 7
Szilézia (Schlesien) 179
 Szinnyi József 35, 103–105
 Szinyei Kristóf 36
 Szirmay István 53
 Szirmay, Adamus 12
 Szirmay, Andreas 12
 Szirmay, Melchior 12

- Szókratész (Socrates) 160, 161, 184, 185
- Szólcsány** 64
- Szólcsányi György 64
- Szomolány** 52, 71
- Szomolya** 53–63, 65–68
- Sztagirész (Stagires) 176
- Szulejmán II., török császár 121, 178
- Szulin (Sulin; Sulovium)** 11
- Tahiti** 160, 161
- Takáts Sándor 21, 22
- Targu Mures** *vide* **Marosvásárhely**
- Tasso, Torquato 4
- Tauberus, Johannes Daniel 4
- Tauris Pál 132
- Teleki János 91
- Teleki József 82, 97, 98
- Teleki László 80, 82, 97, 98
- Teleki Mihály 77, 78, 80, 82, 88, 90, 91, 93, 97, 98
- Teleki Mihály, ifj. 80, 82, 97, 98
- Teleki Pál 79, 82, 97, 98
- Teleki Sándor 82, 97, 98
- Terbezdy Péter 104, 105
- Teutsch, Andreas 79
- Thaly Kálmán 51, 53
- Theokeolius, Sebastinus *vide* Thököly Sebestyén
- Thill, Johannes Christophorus 12
- Thomas de Aquino *vide* Aquinói Tamás
- Thoraconymus Mátyás 37
- Thou (Thuanus), Jacques August de 5
- Thököly Imre 60, 63, 64, 116, 133
- Thököly kisasszony 58
- Thököly Sebestyén 35, 37, 28, 42
- Thuanus *vide* Thou
- Timaios (Timaios) 149, 174, 175, 185
- Tindal, Matthew 174, 175, 185
- Tissot, Simon-André 166, 167
- Tofeus Mihály 82
- Toledo** 183, 184
- Tolnai Fabricius Tamás 37, 38, 42
- Tonk Sándor 1
- Toppeltinus, Laurentius 9
- Topschina *vide* Dobsina
- Torda (Turda)** 88, 98
- Tossot, Simon-André 185
- Tótfalusi Kis Miklós *vide* Misztótfalusi Kis Miklós
- Tóth Béla 149
- Trájektum** *vide* **Utrecht**
- Transsylvania** *vide* **Erdély**
- Trencsén (Trencin)** 36, 38, 39
- Trieszt (Triest)** 170, 171
- Trnava** *vide* **Nagyszombat**
- Turda** *vide* **Torda**
- Tusculanum** 150, 164, 165
- Tübingen (Tubinga)** 3, 4, 176
- Türingia (Thüringen)** 112
- Tyrnavia** *vide* **Nagyszombat**
- Tzibinium** *vide* **Nagyszeben**
- Uhl Gabriella 51–76
- Új-Zéland 162, 163, 177
- Újj Anna Mária 145–186
- Ulászló II., cseh és magyar király 121
- Utrecht (Trájektum, Ultrajectum)** 77, 78, 80–83, 85, 86, 88–92, 95, 97, 99
- Vajda Endre 151
- Varadinum** *vide* **Nagyvárad**
- Várallyai P. Dániel 80, 90–92
- Varga András 1–19

- Varga Kapisztrán 105
Vásárhely 126, 135, 136
Végh Ferenc 104, 105, 130
Velence (Venezia) 178
Venezia *vide Velence*
Vér Judit, Teleki Mihályné 82, 97, 98
Veress Endre 35
Vergennes, Charles Gravier, comte de 166, 167, 185
Vergilius Maro, Publius 170, 171, 185
Vérvölgyi András 79
Vespasianus, Titus Flavius 160, 161, 185
Vest, Samuel 12
Veszprém 107
Vietor, Georgius 10
Vietor, Thomas 10
Vittnyédi (Vyttniedy) János 8
Vocelka, Karl 22–24
Voskens, Dirk 81, 82
Vries, Gerardus de 77, 78
Vyttniedy, Johannes *vide* Vittnyédi János
Walcheren, Willem van 85, 87
Waldmann, Paulus Carolus 10
Weber, Michael 12
Wehrnerus, Paulus 10
Weinrichius, Petrus 8
Weissbeck, Johannes Ferdinandus 12
Welligrand, Elias 11
Wiccy, Thomas 7
Wider, Andreas Christophorus 12
Wien, *vide Bécs*
Wiener Neustadt *vide Bécsújhely*
Will, Georg Andreas 1
Witsius, Herman 80
Wittenberg 1, 3–6, 35–38
Wladislaus *vide* Ulászló
Wolfenbüttel 23
Wolff, Christian, Baron von 176, 177
Wurzbach 21
Zábrák *vide Zágráb*
Zágráb (Zagreb; Zábrák) 106, 113, 114, 117, 132, 136
Zboró 51
Zeidler, Carolus Sebastian 4
Zeltner, Georgius 4, 6
Zénón (Zenon) 150, 178, 182
Zepusium *vide Szepesség*
Zerotin, Karel 35
Ziegler, Adam 9
Ziegler, Caspar 3
Zillius, Johannes 9
Zimmermannus, Matthias 8
Zoványi Jenő 35
Zrínyi Miklós 22, 36, 47, 53
Zsidve (Jidvei, Seiden; Seidna) 11
Zsigrai Rosa 138
Zvittinger, David 10

94.23444 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Freier László